

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА  
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ  
КАФЕДРА НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

*ЄВРОПЕЙСЬКІ  
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ*  
НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

*№ 21 – 2022*

**EUROPEAN  
HISTORICAL STUDIES**  
ACADEMIC JOURNAL

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

Рекомендовано Вченою радою історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол №12 від 26 травня 2022 р.)

**Європейські історичні студії: науковий журнал. – № 21. – К., 2022. – 147 с.**

ISSN 2524-048X

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2022.21>

УДК 94

Тематика згідно з галуззю науки «07.00.00 – Історичні науки» відповідно до чинного переліку галузей наук. Висвітлюються європейські інтеграційні процеси, зовнішня політика країн Європейського Союзу, євроінтеграція України, європейська історія та міжнародні відносини.

**Редакційна колегія**

**Коларж П., д-р габілітований, проф. (Університет м. Констанц, ФРН) (голова редколегії)**  
**Машевський О. П., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка) (заступник голови редколегії)**  
**Купчик О. Р., к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка) (заступник голови редколегії)**  
**Пількевич В. О., к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка) (відповідальний секретар)**  
**Коваль А. П., к.і.н., ас. (КНУ імені Тараса Шевченка) (технічний редактор)**  
Банті Р., доктор філософії (Історія) (Міністерство освіти Ізраїлю, Єрусалим, Держава Ізраїль)  
Біленький С., доктор філософії (Історія), доц. (Університет Торонто, Канада)  
Власенко В. М., к.і.н., доц. (Сумський державний університет)  
Грубінко А. В., д-р іст. наук, проф. (З національний університет)  
Городня Н. Д., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)  
Гасимли М., Джафар огли, д-р іст. наук, проф. (Бакинський Державний Університет, Азербайджанська Республіка)  
Добронські Ч. А., д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)  
Зихович Д., доктор філософії (історія), доц. (Університет Мічегану, США)  
Йокубаускас В., д-р гуманітарних наук (Історія), старший наук. співроб. (Клайпедський університет, Литовська Республіка)  
Казакевич О. М., д-р іст. наук, доц. (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова)  
Котляр Ю. В., д-р іст. наук, проф. (Чорноморський національний університет імені Петра Могили)  
Конта Р. М., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)  
Кожокару Л. Д., д-р іст. наук, доц. (Державний університет Молдови, Республіка Молдова)  
Латиш Ю. В., к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)  
Мартинов А. Ю., д-р іст. наук, проф. (Інститут історії України НАНУ)  
Малько В., доктор філософії (Історія) (Каліфорнійський університет, Фресно, США)  
Миронович Є., д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)  
Мордвінцев В. М., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)  
Патриляк І. К., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)  
Перга Т. Ю., к.і.н., ст. наук. співроб. (ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»)  
Рахно К. Ю., д-р іст. наук, ст. наук. співроб. (Інститут народознавства НАН України, Інститут керамології)  
Руккас А. О., к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)  
Сава-Чайка Е., д-р філософії (Історія) (Вища школа міжнародних відносин і американістики, Варшава, Республіка Польща)  
Чолій С. В., к.і.н., доц. (Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»)

Рекомендовано Вченою радою Київського національного університету імені Тараса Шевченка до поширення через мережу Інтернет

**Електронний журнал Європейські історичні студії включений до переліку електронних фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю «історичні науки».**

(Наказ МОН України від 28.12.2019 № 1643 «Про затвердження рішень Атестаційної колегії

Міністерства щодо діяльності спеціалізованих вчених рад від 16 грудня 2019 року»).

**Рецензенти:**

Дьомін О. Б., д-р іст. наук, проф. (Одеський національний університет ім. І. Мечникова)  
Потехін О. В. д-р іст. наук, проф. (ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»)

**Адреса редакційної колегії:**

01601, Київ, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн  
Тел. (044) 239 34 24, 066 360 00 80 e-mail: european\_studies@ukr.net , olegmashev@ukr.net  
Сайт журналу: <http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua>  
Засновник: Київський національний університет імені Тараса Шевченка  
Видавець: історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн  
Періодичність наукового видання – тричі на рік

Recommended by the Academic Council of Faculty of History Taras Shevchenko National University of Kyiv to spread through the Internet (*Protocol № 12 of May 26, 2022*).

**European Historical Studies: Scientific Journal. – № 21. – Kyiv, 2022. – 147 p.**

ISSN 2524-048X DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2022.21> UDC 94

**Topics under the branch of science "07.00.00 – Historical sciences" according to the current list of sciences. Highlights European integration processes, foreign policy of the European Union, the European integration of Ukraine, European history and international relations.**

#### **Editorial Board**

**Kolarz, P. – Dr. habil. (History), Professor (University of Konstanz, The Federal Republic of Germany) (Chairman of Editorial Board)**

**Mashevskiy, O. – Dr. habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (Deputy Chairman of Editorial Board)**

**Kupchyk, O. – Ph.D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (Deputy Chairman of Editorial Board)**

**Pilkevych, V. – Ph.D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (Executive Secretary)**

**Koval, A. – Ph.D. (History), Assistant Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (Technical editor)**

Banti, R. – Ph.D (History), (Ministry of Education of Israel, Jerusalem, The State of Israel)

Bilenky, S. – Ph.D (History), Associate Professor (University of Toronto, Canada)

Cojocaru, L. – Dr. habil. (History), Associate Professor (State University of Moldova, Moldova)

Choliy, S. – Ph.D. (History), Associate Professor (National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Ukraine)

Dobronski, Ch. – Dr. habil. (History), Professor (University of Bialystok, The Republic of Poland)

Gasimli M. Jafar oglu. – Dr. habil. (History), Professor (Baku State University, The Republic of Azerbaijan)

Horodnya, N. – Dr.habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Hrubinko, A. – Dr.habil. (History), Professor (Ternopil National Economic University, Ukraine)

Jokubauskas, V. – Ph.D. (History), Senior Research Fellow (Klaipeda University, The Republic of Lithuania)

Kazakevych, O. – Dr. habil. (History), Associate Professor (National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine)

Konta, R. – Dr. habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Kotliar, Yu. – Dr. habil. (History), Professor (Petro Mohyla Black Sea National University, Ukraine)

Latysh, Yu. – Ph.D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Martynov, A. – Dr. habil. (History), Professor (Institute of History of Ukraine NASU, Ukraine)

Malko, W. – Ph.D. (History), Associate Professor (University of California, Fresno, United States of America)

Myronovych, E. – Dr. habil. (History), Professor (University of Bialystok, The Republic of Poland)

Mordvintsev, V. – Dr. habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Patryliak, I. – Dr. habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Perga, T. – Ph.D. (History), Senior Research Fellow (State Institution "Institute of World History of NAS of Ukraine")

Rakhno, K. – Dr. habil. (History), Senior research fellow (the Ethnology Institute of Ukraine NASU, Ukraine).

Rukkas, A. – Ph.D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Sawa-Czajka, E. – Ph.D. (History), Associate Professor (History), (The Academy of International Relations and American Studies, The Republic of Poland)

Vlasenko, V. – Ph.D. (History), Associate Professor (Sumy State University, Ukraine)

Zychowicz, J. – Ph.D (History), Associate Professor (University of Michigan, United States of America)

**Electronic journal «European Historical Studies» is included in the list of professional electronic journals of Ukraine, in which can be published results of dissertations for degree of doctor and candidate of sciences, speciality «historical sciences».**

**(Order of Ministry of Education Ukraine from 28.12.2019 № 1643 "On Approval of decisions concerning the Certifying Board of the Ministry of academic councils of 16 December 2019")**

#### **Reviewers:**

Diomin, O. B. Dr. habil. (History), Professor (Odessa Mechnikov National University);

Potiekhin O. V. Dr.habil. (History), Professor, Chief Researcher (Institute of World History NASU)

#### **Editorial address:**

01601, 60 Volodymyrska Str., City of Kyiv, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries

Phone: (044) 239 34 24, 066 360 00 80, e-mail: european\_studies@ukr.net , olegmashev@ukr.net

Web-page: <http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua>

Founder: Taras Shevchenko National University of Kyiv

Publisher: Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries

Frequency of scientific journal – three times a year

## ЗМІСТ

### ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

<b>Ірина Габро.</b> Азіатський та африканський напрями екологічної дипломатії ЄС .....	6
<b>Лілія Тімофєєва.</b> Євроінтеграційні виклики в кримінально-правовій політиці України в умовах війни .....	18
<b>Олена Скрипник.</b> Євроінтеграція Республіки Північна Македонія: здобутки, проблеми та перспективи .....	28

### АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

<b>Олександр Іванов, Михайло Панасюк.</b> Альтернатива для Німеччини: еволюція нової політичної партії ФРН (2013–2022 рр.).....	41
<b>Юрій Латиш.</b> Чому ліві публічні інтелектуали не розуміють Україну? (Ноам Хомський та Юрген Габермас) .....	69
<b>Валерій Павленко, Олександр Комаренко.</b> Історія повторюється: неспроможність світових сил миру й демократії запобігти розв'язуванню планетарної війни в 2-й половині 1930-х років.....	82
<b>Сергій Саранов.</b> Категорія «миру» в «Політичному заповіті» Рішельє: загальна характеристика .....	94
<b>Ольга Сухобокова.</b> Гуманітарна допомога країн Балтії Україні на початку повномасштабної війни Росії проти України (лютий – травень 2022).....	113
<b>Андрій Шевченко.</b> Міжнародне врегулювання комерційного судноплавства на нижньому Дунаї у XIX – початку XX ст. ....	127

### НАУКОВА ХРОНІКА

<b>Олег Машевський, Віталій Люлька.</b> Крим у координатах історії: науковий семінар кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн, ОП Сходознавство .....	141
--	-----

## CONTENTS

### EUROPEAN INTEGRATION: PAST AND PRESENT

- Iryna Habro.** Asian and African directions of EU environmental diplomacy.....6  
**Liliya Timofeyeva.** European integration challenges in the criminal law policy of Ukraine in war regime..... 18  
**Olena Skrypnyk.** European integration of the Republic of Northern Macedonia: achievements, problems and prospects ..... 28

### ACTUAL PROBLEMS OF EUROPEAN HISTORY

#### AND INTERNATIONAL RELATIONS

- Oleksandr Ivanov, Mykhailo Panasiuk.** Transformation of the ideological platform and party development "Alternatives for Germany" (2013-2022)..... 41  
**Yurii Latysh.** Why don't left public intellectuals understand Ukraine? (cases of Noam Chomsky and Jürgen Habermas)..... 69  
**Valerii Pavlenko, Oleksandr Komarenko.** History repeats itself: The inability of the forces of peace and democracy around the world to prevent the outbreak of a planetary war in the 2nd half of the 1930s..... 82  
**Serhii Saranov.** The category of «peace» in Richelieu's «Political testament»: general characteristics ..... 94  
**Olga Sukhobokova.** Humanitarian assistance from the Baltic States to Ukraine at the beginning of Russia's full-scale war against Ukraine (February – May 2022)..... 113  
**Shevchenko Andrii.** International settlement of commercial shipping in the Lower Danube in the XIX – early XX centuries ..... 127

### SCIENTIFIC CHRONICLE

- Oleg Mashevskiy, Vitalii Liulka.** Crimea in the coordinates of history: scientific seminar of the Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries, educational program «Oriental Studies».....141

**ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ**

УДК 327.3

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2022.21.1>

**Ірина Габро,**  
канд. політ. наук, доц.  
Чорноморський національний університет  
імені Петра Могили,  
Миколаїв, Україна

**АЗІАТСЬКИЙ ТА АФРИКАНСЬКИЙ НАПРЯМИ ЕКОЛОГІЧНОЇ  
ДИПЛОМАТІЇ ЄС**

***Анотація.** Стаття присвячена аналізу екологічної дипломатії Європейського Союзу в країнах Азії та Африки. Саме ЄС належить роль лідера в розвитку міжнародної екологічної діяльності. Унікальність ЄС, в порівнянні з іншими світовими державами, полягає в тому, що його екологічна дипломатія реалізується в більшості регіонів світу, зокрема в Азії та Африці. Все це обумовлює актуальність дослідження азіатського та африканського напрямів екологічної дипломатії ЄС. Азіатський вектор екологічної дипломатії ЄС реалізується через різні програми, проекти, через роботу платформи Азіатсько-європейської зустрічі (неформальний процес діалогу та співробітництва між Азією та Європою, розпочатий у 1996 році) та платформи ЄС-ЦА з питань навколишнього середовища та водного співробітництва (створена на Конференції високого рівня у Римі в 2009 році як основа для співпраці ЄС-ЦА у сфері води та навколишнього середовища на основі Стратегії ЄС для Центральної Азії погоджений із державами ЦА). Африканський континент особливо вразливий до кліматичних змін та деградації навколишнього середовища. Продовольча безпека, стійке водопостачання та екстремальні погодні явища (повені, посушлива пустеля) є основними питаннями, які вимагають спільних зусиль Африки та ЄС. У статті розкрито програму «Регенерування Африки», яка фінансується ЄС і розпочалась у 2017 р. Метою програми є покращення засобів до існування, зміцнення продовольчої безпеки та зміцнення стійкості до кліматичних змін, водночас відновлюючи деградовані екосистемні послуги у восьми країнах. ЄС переслідує свої зовнішні екологічні цілі в Африці, а саме: політичний діалог на високому рівні у формі Спільної стратегії Африка-ЄС, розбудова спроможності через проекти та програми розвитку та маніпулювання розрахунками корисності в економічній Угоди про партнерство. Довкілля та зміна клімату стали більш важливими в відносинах між ЄС та Африкою за останнє десятиліття. Однак спроби ЄС проводити свою зовнішню екологічну політику через політичний діалог на високому рівні стримуються багатьма тими ж слабкими місцями, які підривають його більш широкі відносини з Африкою.*

***Ключові слова:** Європейський Союз, екологічна дипломатія, екологічна політика, Азія, Африка, Центральна Азія.*

Екологічна дипломатія як особливий напрям дипломатії виникла в результаті реакції світової спільноти на зростаючу загрозу екологічної катастрофи. У ХХІ столітті інститут екологічної дипломатії отримав поширення серед низки держав, що ведуть боротьбу за відновлення екосистеми планети. Найбільш яскравим і успішним прикладом реалізації екологічної дипломатії Європейський Союз. Саме ЄС належить роль лідера в розвитку

міжнародної екологічної діяльності. Унікальність ЄС, в порівнянні з іншими світовими державами, полягає в тому, що його екологічна дипломатія реалізується в більшості регіонів світу, зокрема в Азії та Африці. Все це обумовлює актуальність дослідження азіатського та африканського напрямів екологічної дипломатії ЄС.

Особливості реалізації екологічної дипломатії ЄС в країнах Азії та Африки є предметом дослідження багатьох зарубіжних науковців. Так, слід відзначити роботу К. Бідекопфа [3], який розкриває роль та значення делегацій та бюро Європейського Союзу у кліматичній дипломатії ЄС, які представляють Союз у 144 країнах та перетворились на важливі інституції для реалізації зовнішньої політики ЄС. Дослідниця А. Муратбекова [2] аналізує екологічну дипломатію ЄС в країнах Центральної Азії. Науковці Н. Боголюбова та Ю. Ніколаєва [1] розкривають екологічні аспекти міжнародного співробітництва та феномену «зеленої дипломатії», а також подають аналіз успішної практики реалізації екологічної дипломатії ЄС в різних регіонах світу, зокрема в Африці та Азії. .

Метою статті є проаналізувати особливості реалізації екологічної дипломатії Європейського Союзу в країнах Азії та Африки.

За останні десятиліття Європейський Союз зарекомендував себе як лідер у глобальній екологічній політиці. Наприклад, ЄС, як відомо, відіграв ключову роль у глобальних кліматичних переговорах. У 2009 році, в Копенгагені, на переговорах зі зміни клімату, ЄС виступав за прийняття внутрішньої кліматичної політики, а під час прийняття Паризької угоди зі зміни клімату в грудні 2015 року, ЄС отримав високу оцінку як одну з рушійних сил переговорів [3]. А такі країни-члени ЄС, як Німеччина та Франція мають значні успіхи у реалізації ключових векторів екологічної дипломатії ЄС.

В контексті азіатського вектору екологічної дипломатії ЄС, слід сказати про роботу такої платформи як Азіатсько-європейська зустріч (АСЕМ). АСЕМ – це неформальний процес діалогу та співробітництва між Азією та Європою, розпочатий у 1996 році. Від початкового членства в 25 країнах, зараз він об'єднує 53 партнерів, 30 європейських країн, у тому числі 27 Європейського Союзу Держави-члени, Європейська Комісія, 21 країна Азії та Секретаріат АСЕАН. Діалог АСЕМ стосується політичних, економічних та культурних питань з метою зміцнення відносин між двома регіонами в дусі рівного партнерства [9]. Однак, темою 12-го Саміту АСЕМ була «Європа та Азія: Глобальні партнери для глобальних викликів». На саміті лідери висловили свою рішучість подолати зростаючі загрози навколишньому середовищу та підтвердили свою прихильність подальшій співпраці з метою сприяння

вдосконаленню глобального управління океанами та сталого синього зростання.

Зустрічі міністрів закордонних справ також організовуються під егідою АСЕМ та зустріч міністрів закордонних справ країн АСЕМ відбулася в Мадриді (Іспанія) у 2019 році. Основна увага приділялася стійким зв'язкам як способу зближення європейських та азіатських країн та сприяння розвитку та розбудові потенціалу. Міністри підтвердили свою прихильність до повної реалізації Порядку денного до сталого розвитку до 2030 року з метою боротьби з нерівністю та бідністю та побудови всеохоплюючого та стійкого майбутнього для всіх.

Захист суспільства та навколишнього середовища є ключовим пріоритетом для АСЕМ, що є причиною того, що новий План митних дій АСЕМ 2020/2021, розроблений на 13-му засіданні Генеральних директорів та уповноважених митних органів АСЕМ у В'єтнамі, передбачає посилення митного співробітництва у небезпечні речовини та відправлення відходів. З 2016 року глави держав та урядів Європи та Азії святкують 1 березня як "День АСЕМ", щоб підкреслити важливість багатосторонності для спільного сталого зростання та дружби між Європою та Азією [9].

Платформа ЄС-ЦА з питань навколишнього середовища та водного співробітництва була створена на Конференції високого рівня (Міністерства) у Римі (Італія) у 2009 році як основа для співпраці ЄС-ЦА у сфері води та навколишнього середовища на основі Стратегії ЄС для Центральної Азії погоджений із державами ЦА. Робоча група ЄС-ЦА з питань навколишнього середовища та зміни клімату (WGЕСС) під головуванням італійського Міністерства навколишнього середовища, суші та моря допомагає у визначенні пріоритетних дій регіональної співпраці та підтримує Платформу, посилюючи політичний діалог та співпрацю на регіональному рівні та між ЄС та ЦА[12].

Другий етап проекту WESCOOP, започаткований ЄС у серпні 2016 року для підтримки Платформи та WGECC, спрямований на посилення діалогу між центральноазійськими партнерами та сприяння їх співпраці з ЄС у галузі навколишнього середовища та зміни клімату.

Так, у 2015–2017 роках ЄС реалізовував проект «Сприяння діалогу щодо запобігання конфліктам, пов'язаним з водою в Центральній Азії. Співробітництво у сфері водопостачання в Центральній Азії (CAWESCOOP)». Проект впроваджувався протягом двох років за участю представників міністерств закордонних справ, парламентів, міністерств та департаментів водного господарства, регіональних організацій країн



Центральної Азії. Головною метою проекту було підвищення рівня транснаціональної та політичної участі у водному та енергетичному співробітництві в регіоні. NEXUS у назві проекту передбачає принцип взаємозалежності різних водних питань: енергетики, продовольчої безпеки, якості води [13].

Проект підтримав проведення **Центральноазіатського міжнародного екологічного форуму** в Ашхабаді, Туркменістан. Захід зібрав понад 200 представників державних, наукових, міжнародних та громадських організацій, що працюють у галузі охорони навколишнього середовища та сталого розвитку, експертів з 13 країн - Бельгії, Угорщини, Німеччини, Італії, Казахстану, Киргизії, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану, США, Чехії, Швейцарії та Японії. Ініціатива переросла у стійку платформу для політичного діалогу з питань навколишнього середовища, і наступного року форум відбудеться у Ташкенті. В рамках проекту CAWESCOOP проводились регулярні зустрічі дипломатів та парламентарів країн регіону для обговорення принципів водної дипломатії та вивчення міжнародного досвіду за участі Стокгольмського міжнародного водного інституту та Регіонального центру превентивної дипломатії ООН.

У червні 2019 року більше 30 національних експертів Казахстану, представники міністерств та промисловості отримали досвід з Європейського Союзу щодо управління якістю води. Триденний тренінг був організований проектом WESCOOP, що фінансується ЄС, у співпраці з Міжнародним центром зелених технологій та інвестицій (IGTIC) і має на меті допомогти Казахстану в покращенні можливостей управління якістю води [12].

В рамках ЄС, Німеччина відіграє активну роль в кліматичній дипломатії. З початку 2011 року, міністерство закордонних справ Німеччини здійснює довгостроковий процес взаємодії в області кліматичної дипломатії, охоплюючи всі регіони світу. Його зусилля пов'язані з реалізацією документів в рамках ЄС і ООН [5].

Роль Німеччини у розвитку регіонального співробітництва між Центральною Азією та Європейським союзом з екологічних питань також є суттєвою. Німеччина, з самого початку була одним з основних ініціаторів співпраці в галузі охорони навколишнього середовища з центрально-азійським регіоном. Ще в 2008 році, міністерство закордонних справ Німеччини запустило так званий Берлінський процес або «Центрально-азійський водну ініціативу», яка була успішно реалізована в три етапи до 2017 року.

Німецька водна ініціатива в Центральній Азії внесла вклад в реалізацію стратегії ЄС в регіоні через свої проекти в галузі водних ресурсів, транскордонного управління водними ресурсами та наукових мереж. В цілому, було три компонента програми: програма «Транскордонне управління водними ресурсами в Центральній Азії», що реалізується GIZ, Німецьке агентство міжнародного співробітництва; проект CAWa («Вода в Центральній Азії»); і магістерська програма «Інтегроване управління водними ресурсами», що реалізується в Казахстансько-Німецькому університеті [8].

Відповідно, спираючись на попередній досвід зі згаданими проектами, німецькі партнери розробили «Зелену Центральну Азію» для сприяння діалогу з питань зміни клімату на різних рівнях і для забезпечення безпеки і стабільності в регіоні. Як зазначив Хейко Маас, реалізація проекту буде здійснюватися спільно з експертами Потсдамського інституту досліджень впливу на клімат і Центру Гельмгольца Потсдам - Німецький дослідний центр геофізичних досліджень GFZ. Він також розповів про наступний крок, яким стане друга Берлінська конференція з питань клімату та безпеки, 15–16 червня в Берліні, на яку запросив всіх учасників [14].

З боку ЄС, Жозеп Боррелл Фонтеллес оголосив, що в кінці поточного року буде запущений ще один проект, в доповненні до німецької ініціативи «Зелена Центральна Азія». Крім того, ЄС зосередить увагу на наслідки зміни клімату для забезпечення безпеки в Ферганській долині, працюючи з Узбекистаном, Киргизстаном і Таджикистаном. У свою чергу, міністри закордонних справ країн Центральної Азії і Афганістану, високо оцінивши проекти, реалізовані за підтримки ЄС і Німеччини, підкреслили важливість регіонального співробітництва зі структурами ЄС в галузі охорони навколишнього середовища та спільної боротьби з потеплінням клімату. За підсумками зустрічі, міністри закордонних справ шести країн і Німеччини підписали спільну декларацію, в якій зафіксований намір спільно розвивати кліматичну дипломатію і підтримувати безпеку в Центральній Азії і Афганістані в рамках Зеленої Центральної Азії. Німеччина, разом з усіма зацікавленими сторонами погодилася продовжити розробку плану дій шляхом перетворення пропозицій, зроблених в ході конференції, в конкретний план дій [2].

Варто зазначити, що в червні 2019 року, ЄС прийняв нову стратегію ЄС по Центральній Азії, на підставі якої ЄС виділив в цілому 28 мільйонів євро в листопаді 2019 року, на фінансування трьох програм для підтримки верховенства закону, торгівлі, інвестицій і зростання в регіоні.

Такі кроки показують, що ЄС посилює свій інтерес до регіону Центральної Азії, в той час як кліматична дипломатія є однією з ключових областей взаємодії. Приділяючи достатню увагу потенціалу центрально-азійського співробітництва, ЄС прагне розробити стратегію стійкості в регіоні. Примітно, що ЄС, як і Німеччина, має давню історію взаємодії з регіоном в області охорони навколишнього середовища, тому колеги з Центральної Азії з великим ентузіазмом вітають нову ініціативу. Насправді, ЄС з його відмінним досвідом в області кліматичної політики може внести вклад в розвиток і реалізацію екологічної стратегії держав Центральної Азії.

Міністерство закордонних справ Французької Республіки розглядає зусилля по збереженню природного, біологічного різноманіття, що вживаються країною на зовнішньому рівні, в якості пріоритетних напрямків своєї діяльності на найближче десятиліття. Довкілля та сталий розвиток стали найважливішими дипломатичними цілями, що включають такі аспекти, як зміни клімату, парниковий ефект, біологічне різноманіття, опустелювання земель, експлуатація морів і океанів, визначивши тим самим перспективи міжнародного співробітництва на найближче десятиліття [1, с. 191].

З ініціативи Міністерства закордонних справ Франції для мобілізації дипломатичних зусиль у вирішенні цих проблем при посольствах була створена так звана мережа «кореспондентів з питань навколишнього середовища». В їх обов'язки входить участь в спільному обговоренні будь-яких «екологічних» питань в країні свого перебування та міжнародних організаціях, інформування, відстоювання і просування французьких позицій в питаннях, що стосуються екології та сталого розвитку, участь в двосторонніх і багатосторонніх природоохоронних заходах [11].

Також «кореспонденти з питань навколишнього середовища» повинні проводити моніторинг національного екологічного законодавства в країні перебування, встановлювати контакти з місцевими природоохоронними службами, громадськими рухами і фондами, проводити роботу з підготовки міжнародних конференцій за участю дипломатичних представництв інших держав.

Низка проектів в галузі «зеленої» дипломатії реалізують комітети Французького альянсу, одного з найважливіших зовнішніх представництв Франції, діяльність яких спрямована на формування сприятливого образу країни в світі. Новим цікавим проектом Французького альянсу став проект «Зелені альянси» (*Alliances vertes*), що стартував в 2011–2012 рр. в Дубаї. Цей проект спрямований на формування екологічного мислення у школярів через

шкільну освіту. Інша екологічна програма Французького альянсу носить назву «Indalo», що на одному з мов Південної Африки означає «природа». Ця програма реалізується, починаючи з 2008 року в Порт-Елізабет за підтримки асоціації Центру відновлюваної енергії R.E.C (Renewable Energy Center). Проект спрямований на скорочення викиду вуглецю в повітря в процесі діяльності енергетичних кампаній. У 2009 р до цієї програми приєдналися Французькі альянси інших південноафриканських країн: Лесото, Ботсвани і Свазіленду.

Слід сказати і про невдачі екологічного курсу ЄС в Азії. Так, відносини з країнами Південно-Східної Азії вже погіршилися через рішення Європейського парламенту у 2018 році ефективно заборонити пальмову олію в біопаливі, виключивши її з цілей відновлюваної енергетики, що, на думку багатьох азіатів, відображає потужність європейських виробників олійних культур, а не будь-яку наукову оцінку впливу на довкілля. Індонезія та Малайзія, провідні світові виробники пальмової олії, також звинуватили ЄС у несправедливій орієнтації на пальмову олію, намагаючись встановити нові межі рівнів забруднень, які вважаються шкідливими для здоров'я в рослинних оліях та жирах. Суперечка стала ключем для торгових переговорів ЄС з обома країнами. Плани вдосконалення відносин ЄС із більш широкою Асоціацією країн Південно-Східної Азії (АСЕАН) також тимчасово призупинені [7].

Африканський континент особливо вразливий до кліматичних змін та деградації навколишнього середовища. Продовольча безпека, стійке водопостачання та екстремальні погодні явища (повені, посушлива пустеля) є основними питаннями, які вимагають спільних зусиль Африки та ЄС. Партнерство спрямоване на підтримку континентального панафриканського підходу та реагування на кліматичні виклики та деградацію навколишнього середовища. Серед пріоритетів: побудова спільного порядку денного щодо зміни клімату та екологічної політики та співробітництва, боротьба з деградацією земель, розвиток чистої кругової економіки, сприяння більш стійкому управлінню океанами, екологічні та розумні моделі урбанізації, сприяння стійкій енергетиці та стійким агропродовольчим системам, захист зменшення тиску на ліси [4].

Регенерування Африки – це програма, що фінансується ЄС і розпочалась у 2017 р. Метою програми є покращення засобів до існування, зміцнення продовольчої безпеки та зміцнення стійкості до кліматичних змін, водночас відновлюючи деградовані екосистемні послуги у восьми країнах. У Кенії програма реалізується спеціально в затоках Хома, Мігорі, Накуру, Барінго,

Елгейо Мараквет, Лайкіпія, Самбуру, Ісіоло та Марсабіт, а також створила платформу, яка матиме позитивний вплив на існування 50 000 дрібних власників і почне відновлення 150 000 га деградованих земель до 2022 року.

Ця Програма співпрацює зі Світовим агролісомеліоратором (ICRAF) та World Vision Kenya, які визначають відповідні райони відновлення шляхом оцінки стану ґрунтів та рослинності, а також визначення пріоритетів у фермерів, потім визначає відповідні практики відновлення та відповідні породи дерев для різних агро-екологічних ніш, що відповідають різним потребам фермерів. Для підтримки фермерів у переході до агролісомеліорації, проект використовує підходи, орієнтовані на громаду, включаючи ланцюги створення цінностей на основі дерев (зокрема, фруктів та меду), які інтегровані із збереженням ґрунту та води, пересіванням адаптованими видами трав та фінансовими механізмами, орієнтованими на жінок та молоді [10].

Із лютого 2021 року ЄС почав допомагати із підготовкою журналістів з питань зміни клімату та екологічної звітності у африканській країні Сьєрра-Леоне. Адже у 2020 році Сьєрра-Леоне посіла нижче середнього рівня в регіоні за Індексом екологічних показників. Країна залишається особливо вразливою до наслідків зміни клімату, включаючи підвищення рівня моря, сильні повені, непостійні та зливні опади, втрату біорізноманіття та пов'язані з цим екологічні ризики. Вплив на такі сектори, як сільське господарство та рибальство, загрожує 60% економіки та засобів до існування 70% людей, тим самим збільшуючи конфліктні ризики. Крім того, дослідження показують, що знищення середовища існування корелює із зоонозними хворобами, такими як вірус Ебола, що робить фрагментацію лісів Сьєрра-Леоне глобальною проблемою охорони здоров'я.

Представництво ЄС з 22 по 26 лютого 2021 року організувало семінар для журналістів з 15 різних ЗМІ. Сьєрра-Леоне Метою було дозволити практикуючим ЗМІ дізнатися більше про зміну клімату, втрату біорізноманіття та екологічно шкідливу практику в Сьєрра-Леоне, отримати кращу інформацію про національну політику в цих сферах, а також отримати більше інформації про зелені ініціативи ЄС та майбутні COP- 26 Саміт. Кінцевою метою ініціативи є заохочення та розширення прав і можливостей журналістів допомагати швидким заходам у галузі навколишнього середовища та клімату шляхом регулярних звітів, пропаганди, освіти та підвищення обізнаності широкої громадськості [6].

У Сьєрра-Леоне ЄС також бере активну участь у збереженні лісових екосистем та підвищенні стійкості клімату. У рамках регіональної програми

RAPFor ЄС прагне захистити національний парк Утамба-Кілімі та лісовий заповідник Куру-Хілз. Це місце має особливо велике природоохоронне значення, оскільки воно є важливим притулком для 13 видів приматів, включаючи значні популяції Західного шимпанзе, що перебувають під загрозою зникнення, та кількох великих ссавців, таких як леопард, пігмейний бегемот та лісовий слон. На цю програму було виділено 2,9 млн. євро [6].

Отже, розвиток азіатського вектору екологічної дипломатії ЄС насамперед пов'язаний із країнами Центральної Азії та КНР. Зокрема, німецька водна ініціатива в Центральній Азії внесла вклад в реалізацію стратегії ЄС в регіоні через свої проекти в галузі водних ресурсів, транскордонного управління водними ресурсами та наукових мереж. Зміна клімату та довкілля стали все більш помітними та продуктивними вимірами відносин між ЄС та Китаєм. У цій главі стверджується, що Китай розглядав та прийняв європейську екологічну політику, таку як торгівля викидами та інституції, що приймають рішення щодо охорони навколишнього середовища.

ЄС переслідує свої зовнішні екологічні цілі в Африці, а саме: політичний діалог на високому рівні у формі Спільної стратегії Африка-ЄС, розбудова спроможності через проекти та програми розвитку та маніпулювання розрахунками корисності в економічній Угоді про партнерство. Довкілля та зміна клімату стали більш важливими у відносинах між ЄС та Африкою за останнє десятиліття. Однак спроби ЄС проводити свою зовнішню екологічну політику через політичний діалог на високому рівні стримуються багатьма тими ж слабкими місцями, які підривають його більш широкі відносини з Африкою. З іншого боку, розбудова спроможності, здається, була відносно успішною, особливо у відповідності з африканськими ініціативами та пріоритетами.

#### **Список використаних джерел та літератури:**

1. Боголюбова Н.М. Феномен «Зеленої дипломатії»: Міжнародний досвід / Н.М. Боголюбова, Ю.В. Николаєва // Ученые записки Російського державного гідрометеорологічного університету. – 2014. – № 36. – С. 189–198.
2. Муратбекова А. Новая дипломатия европейского союза в Центральной Азии / А. Муратбекова // Eurasian research institute. 2021. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eurasian-research.org/publication/european-unions-new-climate-diplomacy-in-central-asia/?lang=ru> (дата звернення: 9 січня 2022) – Названня з екрана.
3. Biedenkopf K. EU Delegations in European Union climate diplomacy: the role of links to Brussels, individuals and country contexts [Electronic resource] / K. Biedenkopf // Journal of European Integration. – 2019. – Vol. 41. – Mode of Access: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/07036337.2018.1551389> (Last Access: January 7, 2021). – Title from the Screen.

4. Bilateral and regional cooperation. Africa [Electronic resource] / European Commission: official website. – Mode of Access: [https://ec.europa.eu/environment/international\\_issues/relations\\_africa\\_en.htm](https://ec.europa.eu/environment/international_issues/relations_africa_en.htm) (Last Access: January 3, 2021) – Title from the Screen.
5. Climate Diplomacy - Foreign Policy Responses to Climate Change [Electronic resource]. – Berlin: adelphi. – 2017. – Mode of Access: <https://www.adelphi.de/en/publication/climate-diplomacy-foreign-policy-responses-climate-change> (Last Access: January 8, 2021). – Title from the Screen.
6. EU Sierra Leone trains journalists on climate change and environmental reporting [Electronic resource] / European Union External Action: official website. – Mode of Access: [https://eeas.europa.eu/topics/climate-environment-energy/94095/eu-sierra-leone-trains-journalists-climate-change-and-environmental-reporting\\_en](https://eeas.europa.eu/topics/climate-environment-energy/94095/eu-sierra-leone-trains-journalists-climate-change-and-environmental-reporting_en) (Last Access: January 4, 2021). – Title from the Screen.
7. Islam S. The EU Green Deal can go global – but ‘climate diplomacy’ won’t be easy [Electronic resource] / S. Islam. – 2020. – Mode of Access: <https://www.friendsofeurope.org/insights/the-eu-green-deal-can-go-global-but-climate-diplomacy-wont-be-easy/> (Last Access: January 9, 2021). – Title from the Screen.
8. Policy briefs of the "german water initiative for Central Asia [Electronic resource] / Regional Research Network «Central Asian Water». – Mode of Access: <https://www.cawa-project.net/news-detail/news/policy-briefs-of-the-german-water-initiative-for-central-asia/> (Last Access: January 10, 2021). – Title from the Screen.
9. Regional dialogue and cooperation – ASEM [Electronic resource] / European Commission: official website. – Mode of Access: [https://ec.europa.eu/environment/international\\_issues/relations\\_asem\\_en.htm](https://ec.europa.eu/environment/international_issues/relations_asem_en.htm) (Last Access: January 5, 2021). – Title from the Screen.
10. Restoring degraded land in Kenya with Regreening Africa [Electronic resource] / European Union External Action: official website. – Mode of Access: [https://eeas.europa.eu/topics/environment-and-climate-change/92060/restoring-degraded-land-kenya-regreening-africa\\_en](https://eeas.europa.eu/topics/environment-and-climate-change/92060/restoring-degraded-land-kenya-regreening-africa_en) (Last Access: January 4, 2021). – Title from the Screen.
11. Stratégie 2011. Coopération et développement: une vision française. Document cadre. Brochure. – Paris: MAE. – 2011.
12. The EU shares its experience on water quality management with Central Asia [Electronic resource] / European Union External Action: official website. – Mode of Access: [https://eeas.europa.eu/topics/water-diplomacy/64065/eu-shares-its-experience-water-quality-management-central-asia\\_en](https://eeas.europa.eu/topics/water-diplomacy/64065/eu-shares-its-experience-water-quality-management-central-asia_en) (Last Access: January 8, 2021). – Title from the Screen.
13. The European Union and Central Asia: the results of joint project on water cooperation [Electronic resource] / European Union External Action: official website. – Mode of Access: [https://eeas.europa.eu/topics/water-diplomacy/35925/european-union-and-central-asia-results-joint-project-water-cooperation\\_en](https://eeas.europa.eu/topics/water-diplomacy/35925/european-union-and-central-asia-results-joint-project-water-cooperation_en) (Last Access: January 8, 2021). – Title from the Screen.
14. Visit of Josep Borrell Fontelles, Vice-President of the European Commission, to Berlin, Germany: opening of the Green Central Asia Conference with Heiko Maas, German Federal Minister for Foreign Affairs [Electronic resource] / European Commission. – Mode of Access: <https://audiovisual.ec.europa.eu/en/shotlist/I-183648> (Last Access: January 8, 2021). – Title from the Screen.

## References:

1. Boholiubova, N.M., & Nykolaeva, Yu.V. (2014). Fenomen «Zelenoi dyplomaty»: Mezhdunarodnyy opyt *Uchenye zapysky Rossyiskoho gosudarstvennogo hydrometeorologicheskogo unyversyteta*. 36, 189–198.

2. Muratbekova, A. (2021). Novaya diplomatiya evropejskogo soyuza v Central'noj Azii. *Eurasian research institute*. Retrieved from: [http://eulaw.edu.ru/documents/legislation/okr\\_sreda/vozd\\_gos\\_proekt.htm](http://eulaw.edu.ru/documents/legislation/okr_sreda/vozd_gos_proekt.htm)
3. <https://www.tandfonline.com/author/Biedenkopf%2C+Katja>Biedenkopf, K. (2019). EU Delegations in European Union climate diplomacy: the role of links to Brussels, individuals and country contexts. *Journal of European Integration*, 41. 2019. Retrieved from: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/07036337.2018.1551389>.
4. Bilateral and regional cooperation. Africa. *European Commission: official website*. Retrieved from: [https://ec.europa.eu/environment/international\\_issues/relations\\_africa\\_en.htm](https://ec.europa.eu/environment/international_issues/relations_africa_en.htm).
5. Alexander, C., Ivleva, D., Pohl, B., Rüttinger, L., & Schaller, S. (2017). Climate Diplomacy - Foreign Policy Responses to Climate Change. *Berlin: adelphi*. Retrieved from: <https://www.adelphi.de/en/publication/climate-diplomacy-foreign-policy-responses-climate-change>
6. EU Sierra Leone trains journalists on climate change and environmental reporting. *European Union External Action: official website*. Retrieved from: [https://eeas.europa.eu/topics/climate-environment-energy/94095/eu-sierra-leone-trains-journalists-climate-change-and-environmental-reporting\\_en](https://eeas.europa.eu/topics/climate-environment-energy/94095/eu-sierra-leone-trains-journalists-climate-change-and-environmental-reporting_en)
7. Islam, S. (2020). The EU Green Deal can go global – but ‘climate diplomacy’ won’t be easy. Retrieved from: <https://www.friendsofeurope.org/insights/the-eu-green-deal-can-go-global-but-climate-diplomacy-wont-be-easy/>
8. Policy briefs of the "german water initiative for Central Asia. *Regional Research Network «Central Asian Water»*. Retrieved from: <https://www.cawa-project.net/news-detail/news/policy-briefs-of-the-german-water-initiative-for-central-asia/>
9. Regional dialogue and cooperation – ASEM. *European Commission: official website*. Retrieved from: [https://ec.europa.eu/environment/international\\_issues/relations\\_asem\\_en.htm](https://ec.europa.eu/environment/international_issues/relations_asem_en.htm)
10. Restoring degraded land in Kenya with Regreening Africa. *European Union External Action: official website*. Retrieved from: [https://eeas.europa.eu/topics/environment-and-climate-change/92060/restoring-degraded-land-kenya-regreening-africa\\_en](https://eeas.europa.eu/topics/environment-and-climate-change/92060/restoring-degraded-land-kenya-regreening-africa_en)
11. Stratégie 2011. Coopération et développement: une vision française. Document cadre. Brochure. (2011). Paris: MAE.
12. The EU shares its experience on water quality management with Central Asia. *European Union External Action: official website*. Retrieved from: [https://eeas.europa.eu/topics/water-diplomacy/64065/eu-shares-its-experience-water-quality-management-central-asia\\_en](https://eeas.europa.eu/topics/water-diplomacy/64065/eu-shares-its-experience-water-quality-management-central-asia_en)
13. The European Union and Central Asia: the results of joint project on water cooperation. *European Union External Action: official website*. Retrieved from: [https://eeas.europa.eu/topics/water-diplomacy/35925/european-union-and-central-asia-results-joint-project-water-cooperation\\_en](https://eeas.europa.eu/topics/water-diplomacy/35925/european-union-and-central-asia-results-joint-project-water-cooperation_en)

**Iryna Habro,**

*Ph.D. (Political Sciences), Associate Professor,  
Petro Mohyla Black Sea National University,  
Mykolaiv, Ukraine*

## **ASIAN AND AFRICAN DIRECTIONS OF EU ENVIRONMENTAL DIPLOMACY**

**Abstract.** *The article is devoted to the analysis of environmental diplomacy of the European Union in Asia and Africa. The EU is the leader in the development of international environmental activities. The uniqueness of the EU, compared to other countries in the world, is that its environmental diplomacy is implemented in most regions of the world, including Asia and Africa. All this determines the relevance of the study of Asian and African areas of EU environmental diplomacy. The Asian vector of EU environmental diplomacy is implemented through various programs, projects, through the Asia-Europe Meeting platform (informal process of dialogue and*



---

*cooperation between Asia and Europe, launched in 1996) and the EU-CA platform on environment and water cooperation (High-level conferences in Rome in 2009 as a basis for EU-CA cooperation in the field of water and environment based on the EU Strategy for Central Asia agreed with the CA countries). The African continent is particularly vulnerable to climate change and environmental degradation. Food security, sustainable water supply and extreme weather events (floods, arid deserts) are key issues that require joint efforts by Africa and the EU. The article reveals the EU-funded Regeneration of Africa program, which began in 2017. The program aims to improve livelihoods, strengthen food security and strengthen resilience to climate change, while restoring degraded ecosystem services in eight countries. The EU pursues its external environmental goals in Africa, namely, high-level political dialogue in the form of a Joint Africa-EU Strategy, capacity building through development projects and programs, and manipulating utility calculations in the Economic Partnership Agreement. The environment and climate change have become more important in EU-Africa relations over the last decade. However, the EU's attempts to pursue its foreign policy through high-level political dialogue are hampered by many of the same weaknesses that undermine its broader relations with Africa.*

**Keywords:** *European Union, environmental diplomacy, environmental policy, Asia, Africa, Central Asia.*

**Надійшла до редколегії 27.04.2022**

**Лілія Тімофєєва,**

канд. юрид. наук

Національний університет «Одеська юридична академія»

Одеса, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6968-6587>

## ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ВИКЛИКИ В КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

**Анотація.** Євроінтеграційний напрямок України зумовив комплекс значних змін в законодавстві та практиці застосування. Це висока ціна, але війна як ніколи наблизилася Україні до вступу до Європейського Союзу. 28 лютого 2022 року Президент Володимир Зеленський підписав заяву на членство України в Європейському Союзі. 8 квітня 2022 року під час візиту до Києва президентом Європейської комісії Урсулою фон дер Ляєн українській стороні особисто був переданий опитувальник для отримання Україною статусу кандидата на членство в Європейській Союз.

Війна в Україні показала дієвість європейських цінностей. Показала їх важливість не тільки в документах, а в конкретних кроках на зустріч Україні європейських країн, зокрема в санкціях щодо Російської Федерації, її олігархів, дипломатів та високопосадовців.

Разом з тим, гармонізація з законодавством Європейським Союзом все ще вимагає комплексних змін законодавства України, зокрема кримінального законодавства.

Встановлено необхідність наближення до європейських цінностей та принципів. Кожна держава суверенна та унікальна в особливостях свого правового регулювання. Але цінності, це те, що об'єднує європейські країни. Угода про асоціацію зокрема виокремлює наступні цінності: повагу до верховенства права, прав людини і основоположних свобод, недискримінацію, і повагу до різноманітності.

Слід зауважити, що Україна вже зробила певні кроки до такого наближення, однак залишилось достатньо багато невирішених питань, зокрема методологічного характеру. Проєкт нового кримінального законодавства України, який розробляється Робочою групою з 2019 р. має враховувати особливості європейського права, але також зберігати національні особливості. Європейські санкції не є швидкими, але через певний час вони покажуть свою дієвість у якості реакції на воєнні злочини з боку іншої держави.

**Ключові слова:** євроінтеграційні процеси, європейські цінності, гармонізація, апроксимація, протидія злочинності, практика Європейського суду з прав людини.

**Постановка проблеми.** Війна в Україні стала неочікуваною та руйнівною подією не тільки для України, але для всього світу. Це висока ціна, але вона показала дієвість європейських цінностей. Показала їх важливість не тільки в документах, а в конкретних кроках на зустріч Україні європейських країн, у значенні санкцій.

Також війна зміцнила спрямування України до Європейського Союзу (далі – ЄС). Реалізація Угоди про асоціацію [11] як і раніше вимагає змін в законодавстві України, в тому числі в кримінальному законодавстві.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Окремі аспекти, пов'язані з проблематикою європейської інтеграції досліджували: Л.А. Гарбовський, Г.В.

Єспур, О.О. Житний, В.В. Корнієнко, К.О. Трихліб, В.О. Туляков, М.І. Хавронюк та ін. У роботах розглядаються різні проблеми євроінтеграційного курсу. Зокрема, В.О. Туляков розглядає питання євроінтеграційної кримінально-правової політики України у кримінальному праві [17], Л.А. Гарбовський розглянув особливості застосування конфіскації майна згідно законодавства ЄС [1], Корнієнко В.В. окреслив особливості структури кримінального права ЄС [5]. Р. Климкевич, О.М. Москаленко, К.В. Смирнова у своїх роботах розглядають особливості джерела права Європейського Союзу [4, 6, 8]. О.Я. Трагнюк розглядає особливості принципу субсидіарності за Європейською Конвенцією про захист прав і основних свобод людини 1950 р. [10].

З 2018 по 2020 р. в Національному університеті «Одеська юридична академія» виконувався проєкт «Євроінтеграційна кримінально-правова політика України» (Номер державної реєстрації: 0118U003677). Разом із тим, суттєві зміни правовідносин у результаті укладення Угоди про асоціацію потребують подальшого дослідження та вироблення оптимальних моделей європеїзації кримінального права України та збереження власної ідентичності.

**Визначення проблеми.** Проблемою є зокрема вироблення оптимальних моделей європеїзації кримінального права України та збереження власної ідентичності, зокрема в умовах воєнного режиму.

**Метою роботи** є аналіз проблем, які виникають у процесі наближення національного кримінального законодавства до європейського законодавства із врахуванням національних особливостей.

#### **Виклад основного матеріалу.**

Війна в Україні показала дієвість європейських цінностей. Показала їх важливість не тільки в документах, а в конкретних кроках на зустріч Україні європейських країн.

Зараз як ніколи цей крок став близьким. Президент Володимир Зеленський підписав заявку на членство України в Європейському Союзі 28 лютого 2022 р. 8 квітня 2022 р. під час візиту до Києва президентом Європейської комісії Урсулою фон дер Ляєн українській стороні особисто був переданий опитувальник для отримання Україною статусу кандидата на членство в ЄС. 18 квітня 2022 р. цю анкету-опитувальник Президент України передав главі представництва Європейського Союзу Матті Маасікасу.

Віце прем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Ольга Стефанішина 18 квітня 2022 р. зазначила, що Україна вже отримала другу частину опитувальника щодо оцінки відповідності українського законодавства актам права ЄС (*Acquis communautaire*) [12].

Голова Євроради Шарль Мішель заявив на спільному з Президентом України брифінгу у Києві, що до кінця червня Європейська комісія оголосить перші висновки щодо статусу кандидата для України, після чого це питання буде включене в порядок денний Європейської ради. Голова Євроради також констатував, що Україна демонструє відданість європейським принципам і свободам щодня: «Ви б'єтеся не просто за майбутнє українських дітей, а за фундаментальні основоположні цінності, засади Європи» [3].

Тобто Україна має спільні цінності з країнами Європейського союзу, серед яких: повага до верховенства права, прав людини і основоположних свобод, недискримінації, і повазі до різноманітності [9].

Вищезазначені цінності також відображуються і в інших міжнародних документах, Конвенції захисту прав людини та основоположних свобод, рішеннях ЄСПЛ, Директивах ЄС, документах Ради Європи та ЄС<sup>1</sup>. Вони (цінності) дійсно спільні для багатьох країн світу, адже є загальнолюдськими.

Цінності безпосередньо впливають на всю діяльність ЄС. В Угоді про асоціацію та нормативно-правових актах ЄС закладено декілька важливих напрямів, які Україна прагне реалізовувати та наблизитись таким чином до законодавства ЄС. Серед них наступні: протидія незаконній міграції та торгівлі людьми, організованій злочинності, тероризму, охорона навколишнього середовища, зміцнення міжлюдських контактів. Ці напрями виділені недаремно, адже спричиняють найбільшу шкоду не тільки на державному, а також міжнародному рівні.

Такі сфери, як міграція та притулок, боротьба з тероризмом та захист персональних даних, які мають глобальний аспект, мають вирішуватися як у межах ЄС, так і у відносинах з третіми країнами.

**Механізми захисту прав людини в ЄС.** Конвенція не тільки декларує необхідність охорони прав людини, але й запроваджує механізм забезпечення такої охорони. Європейський механізм захисту прав людини відрізняється

---

<sup>1</sup> Система джерел європейського права, на думку О.М. Москаленко, включає: перший рівень – установчі договори, рішення Ради, загальні принципи права ЄС; другий рівень – міжнародно-правові зобов'язання Європейських співтовариств та Союзу, які впливають з усіх джерел міжнародного права; третій рівень – прецеденти Суду ЄС; четвертий рівень – нормативно-правові акти, що приймаються органами ЄС у рамках Європейських співтовариств, закриті конвенції між державами-членами, які укладаються в рамках Європейських співтовариств, звичаї, сформовані в процесі європейської інтеграції [6, с. 7].

Одним із важливих джерел кримінального права Європейського Союзу є Директиви. Зокрема можна виокремити наступні Директиви, які є важливими для застосування кримінального права. Директива про посилення деяких аспектів презумпції невинуватості і право бути присутнім у суді в ході кримінального судочинства 2016/343/ЄС від 09.03.2016 р. Директива про заморожування і конфіскацію засобів вчинення та доходів від злочинів у Європейському Союзі 2014/42/ЄС від 03.04.2014 р. Директива про захист фізичних осіб щодо обробки їхніх персональних даних компетентними органами в цілях попередження, розслідування, виявлення та переслідування кримінальних злочинів чи виконання кримінальних покарань, а також вільної передачі таких даних 2016/680 від 27.04.2016 р. [4].

конкретністю. Одним із принципів, на якому базується конвенційний захист прав людини є принцип «не ілюзорності прав». Він означає, що держава не може приховати порушення прав людини за офіційними формулюваннями. Для реалізації прав та свобод створюються органи, які забезпечують таку реалізацію. Зокрема для попередження катувань створено «Європейський комітет запобігання катуванням». Крім того діяльністю, спрямованою на протидію злочинності займаються Європол, Інтерпол та ін. Багато дій спрямовано на попередження.

Діяльність ЄС пов'язана також із сприянням у виявленні осіб, причетних до тероризму, включаючи іноземних терористів. Необхідні узгодження національного законодавства щодо ефективного обміну інформацією з іншими країнами, зокрема про підозрюваних та осіб, які вчинили кримінальні правопорушення.

У вересні 2018 року Рада ЄС та Європейський парламент прийняли два законодавчі акти, Положення про заснування Європейської Інформаційно-дозвільної системи (ETIAS) і поправку до Регламенту Європолу щодо мети створення ETIAS. ETIAS буде централізованою інформаційною системою ЄС, що дозволить попередньо перевірити безвізові треті країни, громадян, які подорожують до Шенгенської зони для ідентифікації потенційних ризиків для безпеки, нелегальної імміграції та охорони здоров'я. Для оцінки цих ризиків будуть використовуватись особисті дані в програмах ETIAS порівнюватись з даними, що містяться в записах, файлах або попередженнях, зареєстрованих у Інформаційних системах ЄС або баз даних (ETIAS та сама Шенгенська інформаційна система («ШІС»)) [16]. Слід розглянути можливість узгодження національного законодавства з такими нововведеннями.

Необхідною є розробка інструментів, які допоможуть у виявленні та видаленні з Інтернету контент, що спонукає до терористичних актів. Для того також необхідно налагодити взаємодію з інтернет-провайдерами. Ці інструменти також необхідно доповнити відповідними законодавчими заходами. В березні 2018 р. Комісія опублікувала Рекомендацію «щодо заходів щодо ефективної роботи та боротьби з незаконним контентом в Інтернеті», в тому числі терористичної пропаганди в Інтернеті. Держави Члени також мають забезпечити можливість втручання компетентних органів в Інтернет контент терористичного спрямування [16]. Це також накладає зобов'язання на постачальників Інтернет послуг звітувати перед правоохоронними органами влади, коли вони виявляють контент, який створює загрозу життю або безпеці. Нарешті, онлайн-сервіс постачальники зобов'язані зберігати контент, який вони

видаляють. Це функціонує як захист від помилкового видалення та забезпечує потенційні докази, які не втрачаються з метою попередження, виявлення, розслідування та переслідування терористичних злочинців.

**Міграція.** У зв'язку з війною в Україні почалась масова міграція, зокрема в сусідні країни. Польща вже в перші тижні війни прийняла у себе більше мільйона українців. Також велика кількість українців мігрувала в Чехію, Молдову, Литву, Німеччину.

Така масова міграція спричиняє також і проблеми пов'язані з ростом злочинності, пов'язані зокрема з проблемами перетину кордону. Траплялись непоодинокі випадки, коли перетин кордон відбувався за внутрішнім паспортом за відсутності закордонного. Також з правил перетинання кордону на певний період часу зняли вимогу щодо декларування майна. Коли вимогу було повернуто підвищились випадки масових порушень щодо цього.

20 липня 2001 року було прийнято Директиву Ради 2001/55/ЄС про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому. Імплементативне рішення Ради (ЄС) 2022/382 від 4 березня 2022 року, встановило наявність масового напливу переміщених осіб з України у розумінні статті 5 Директиви 2001/55/ЄС та запровадило тимчасовий захист, який включає право на житло, освіту, роботу, соціальне забезпечення, медичну допомогу. Такі права стають доступними після реєстрації в обраному місці проживання в будь-якій країні ЄС. Статус встановлюється на один рік і може бути продовжений ще на два роки, у разі зміни ситуації в Україні може бути припинений.

Директива та Рішення Ради ЄС про її активацію для українців встановлюють лише мінімальні стандарти захисту, які має забезпечити кожна країна. Законодавство певної країни ЄС можуть встановлювати також додаткові вимоги [2]. Правовий режим тимчасового захисту має переваги в європейських країнах для українських переселенців, порівняно з перебуванням у статусі туриста чи отриманням статусу біженця. Та разом з тим є заходом попередження злочинності в цій сфері, оскільки люди, які прагнуть зберегти своє життя, отримують правові підстави знаходження та роботи в іншій країні.

Правила перетину кордону забезпечують безпеку та є профілактичними засобами протидії злочинності, зокрема контрабанди товарів, сигарет, дорогоцінних металів.

**Санкції ЄС.** ЄС запровадив щодо РФ безпрецедентні санкції за її війну проти України. Представник зовнішньополітичної служби ЄС Люк Девінь виступив у комітеті Європарламенту з закордонних справ, який 20 квітня 2022 р. провів слухання про ефективність санкцій проти Росії. Загалом вже запроваджено п'ять пакетів обмежень. Він зазначив, «Ми віримо, що санкції працюють, навіть якщо вони потребують часу, аби викликати повний ефект. І ми віримо, що ці заходи суттєво підвищили ціну російської агресії та створили обмеження для її військових можливостей» [13]. Узгоджений пакет, затверджений 8 квітня 2022 р. включає низку заходів, спрямованих на посилення тиску на високопосадовців РФ, керівництво держави та економіку, а також на обмеження ресурсів РФ для агресії. Планується, що вугільне ембарго діятиме з серпня 2022 р. Санкції стосуються зокрема імпорту вугілля з РФ. Укладення нових контрактів заборонено з дня ухвалення обмежувальних заходів, а за чинними контрактами постачати вугілля з РФ до ЄС ще буде можливим протягом 4 місяців. Крім того, пакетом забороняється доступ суден РФ до портів ЄС, а російські та білоруські вантажні автомобільні перевізники також не зможуть транспортувати товари до ЄС.

*Санкції проти чотирьох банків РФ.* ЄС також наклав повну заборону на транзакції на чотири ключові російські банки. Після відключення від SWIFT ці банки підлягають заморожуванню активів, та є повністю ізольованими від ринків ЄС. Крім того, Рада ЄС наклала санкції на компанії, чиї продукти чи технології відіграли роль у вторгненні в Україну, ключових олігархів та бізнесменів, пропагандистів, а також членів сімей тих, хто вже потрапив під санкції [15].

4 травня 2022 р. Президент Єврокомісії Урсула фон дер Ляєн представила шостий пакет санкцій щодо РФ. Він включає поступове ембарго на російську нафту, відключення трьох банків від SWIFT і санкції за облогу Маріуполя. Першим елементом стануть персональні санкції проти російських офіцерів та інших осіб, які «вчинили воєнні злочини в Бучі та які відповідальні за нелюдську облогу Маріуполя» [14].

Видається, що такі санкції є дієвими та можуть спричинити для держави агресора значні наслідки для економіки, похитнути довіру людей, похитнути владу як таку. Війна не дешевий захід та потребує грошей. Разом з тим, фінансові санкції діють не так швидко. Отже агресор також відразу не відчуває їх масштаб. Звичайні люди відчули майже зразу через підвищення цін на продукти, дефіцит певних товарів (зокрема круп, цукру, солі). Ізоляція як санкція проти агресора також є дієвою. З РФ відмовляються працювати крупні

компанії, інтернет-сайти та соціальні мережі. Суттєве невдоволення росіян пов'язано також з обмеженнями користуватись Instagram, оскільки багато з них мають бізнес на цьому майданчику. Це наслідки часових змін. Санкції мають бути болючими для людини (кара), а також чинити превентивний вплив.

**Законотворча діяльність.** Проєкт нового кримінального законодавства України, який розробляється Робочою групою з 2019 р. також має враховувати особливості європейського права, але також зберігати національні особливості. Зокрема, розробники нового КК пропонують закріпити в тексті КК вимогу щодо його обов'язкової відповідності практиці ЄСПЛ у справах проти України.

Слід відзначити, що сам по собі підхід до розробки КК є європейським, демократичним та відповідний духу Конвенції. Протягом роботи над новим КК, робоча група звітує в соціальних мережах, на офіційному сайті робочої групи, проводить конференції, вебінари щодо окремих питань нового КК та враховує пропозиції науковців. Це дуже показово, оскільки такого публічного обговорення проєкту закону, а також можливості реального впливу на законодавство (принаймні на проєкт) в історії України ще не було.

Відповідно до статті 1.2.8. проєкту нового КК [7] Кодекс застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. Це цілком виправдано, адже відповідно до ст. 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. Практика ЄСПЛ є частиною законодавства України та обов'язкова для застосування на території України. Конвенція та практика ЄСПЛ є прикладами уніфікації, прикладом універсальних норм для всіх країн, які її ратифікували.

Крім того, дуже доречно в цьому контексті криміналізовано невиконання рішення Європейського суду з прав людини або Міжнародного кримінального суду [7, стаття 7.6.6.]. Пропонується притягати до кримінальної відповідальності службову особу, яка не виконала: а) рішення Європейського суду з прав людини або б) вирок, постанову чи рішення з основоположного питання Міжнародного кримінального суду. Про відповідальність не врахування нормативно-правових актів ЄС поки не йдеться. Але це питання часу.

### **Висновки.**

Проблемні непередбачувані ситуації показують наскільки ми готові реалізовувати принципи, закладені в офіційні документи. Війна є високою ціною, але вона об'єднала європейські країни, стала підставою для демонстрування санкційних можливостей ЄС.



Євроінтеграційні тренди вимагають наближення українського законодавства до європейського. Необхідно підходити до цього питання виважено та обережно, враховуючи національні особливості.

Перш за все європейське законодавство базується на цінностях. Враховуючи необхідність охорони цих цінностей, втілення їх в практику правозастосування, створюються відповідні органи, приймаються нормативно-правові акти та встановлюються санкції за їх порушення. Європейське право достатньо прогресивне та передбачає поєднання кримінально-правових, процесуальних, кримінально-виконавчих, профілактичних, відновних заходів. Така інтеграція заходів буде ефективно вирішувати завдання, які постають перед українською кримінальною юстицією. Отже такий підхід потребує втілення в національній практиці.

#### Список використаних джерел та літератури:

1. Гарбовський Л.А. Окремі аспекти реформування кримінального законодавства України в контексті Європейський стандартів/ Л.А. Гарбовський. – Юридичний вісник. – 2009. – № 4 (13). – С.69–71.
2. Директива про тимчасовий захист у країнах ЄС [Електронний ресурс]. – 4.04.2022. – Режим доступу: <https://yur-gazeta.com/golovna/direktiva-pro-timchasoviy-zahist-u-krayinah-es-vs-pidgotuvav-pereklad.html> (Дата звернення: 08.05.2022).
3. Єврокомісія до кінця червня оголосить висновки щодо статусу кандидата для України [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 20.04.2022. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3462955-evrokomisia-do-kinca-cervna-ogolosit-visnovki-sodo-statusu-kandidata-dla-ukraini-misel.html> (Дата звернення: 08.05.2022).
4. Климкевич Р. Директиви як джерело кримінально процесуального права Європейського Союзу/ Р. Климкевич. – Юридичний вісник. – 2021. – № 2. – С. 47–53.
5. Корнієнко В.В. Особливості кримінального права ЄС: теоретико-правовий аспект / В. В. Корнієнко. – Форум права. – 2011. – № 1. – С. 496–500.
6. Москаленко О.М. Джерела права Європейського Союзу: міжнародно-правовий аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11. «Міжнародне право»/ О.М. Москаленко. – Київ, 2006. – 17 с.
7. Проект тексту нового Кримінального кодексу України станом на 18.05.2022 р. [Електронний ресурс]//Сайт Робочої групи з питань розвитку кримінального права. – Режим доступу: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (Дата звернення: 08.05.2022).
8. Смирнова К.В. Джерела права Європейського Союзу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11. «Міжнародне право». / К.В. Смирнова – Київ, 2005. – 14 с.
9. Тимофеева Л.Ю. Гуманістична парадигма: досвід, виклики та перспективи кримінального права України: монографія/ Л.Ю. Тимофеева. – Харків: Право, 2020. – 280 с.
10. Трагнюк О.Я. Принцип субсидіарності за Європейською Конвенцією про захист прав і основних свобод людини 1950 р. / О.Я. Трагнюк. – Право України. – 2003. – № 1. – С. 25–26.
11. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України № 1678-VII від 16.09.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984\\_011](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011) (Дата звернення: 08.05.2022).
12. Україна сподівається отримати статус кандидата на вступ до ЄС протягом місяця [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 23.04.2022. – Режим доступу:

<https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3465289-ukraina-spodivaetsa-otrimati-status-kandidata-na-vstup-do-es-protagom-misaca.html> (Дата звернення: 08.05.2022).

13. Шейко Ю. Санкції ЄС за війну РФ проти України: чого вже вдалося досягнути [Електронний ресурс]/ Ю. Шейко // DW. – 21.04.2022 р. Режим доступу до ресурсу: <https://www.dw.com/uk/sanktsii-yes-za-viinu-rf-proty-ukrainy-choho-vzhe-vdalosia-dosiahnutu/a-61534456> (Дата звернення: 08.05.2022).

14. Шейко Ю. У ЄС представили шостий пакет санкцій проти Росії. [Електронний ресурс]/ Ю. Шейко // DW. – 04.05.2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.dw.com/uk/u-yes-predstavlyu-shostyi-paket-sanktsii-proty-rosii/a-61680661> (Дата звернення: 08.05.2022).

15. Шепелева А. ЄС затвердив п'ятий пакет санкцій проти Росії через війну [Електронний ресурс] / А. Шепелева // DW. – 08.04.2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.dw.com/uk/yes-zatverdyyv-piatyi-paket-sanktsii-proty-rosii-cherez-viinu/a-61408217> (Дата звернення: 08.05.2022).

16. Newsletter [Electronic resource]. – July – December 2020. – № 24. – Mode of access: [https://eclan.eu/files/attachments/.2932/ECLAN\\_Newsletter\\_Issue\\_24.pdf](https://eclan.eu/files/attachments/.2932/ECLAN_Newsletter_Issue_24.pdf) (Last access: 08.05.2022).

17. Tuliakov V. «Eurocrimpol» project: methodology of analysis / V. Tuliakov // Кримінальне право в умовах глобалізації: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 25 травня 2018 р. – Одеса: НУ ОЮА, 2018. – С. 63–65.

#### References:

1. Harbovs'kyu, L.A. (2009). Okremi aspekty reformuvannya kryminal'noho zakonodavstva Ukrainy v konteksti Yevropeys'kyu standartiv. *Yurydychnyyvisnyk*. 4 (13), 69–71. [In Ukrainian].

2. Dyrektyva pro tymchasovyy zakhyst u krayinah Yevropeys'koho Soyuzu (2022, 4 kvitnya). Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/golovna/direktiva-pro-timchasoviy-zahist-u-krayinah-es-vs-pidgotuvav-pereklad.html> [In Ukrainian].

3. Yevrokomisiya do kintsya chervnya oholosyt' vysnovky shcho dostatusu kandydata dlya Ukrainy (2022, 20 kvitnya). *Ukrinform*. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3462955-evrokomisia-do-kinca-cervna-ogolosit-visnovki-sodo-statusu-kandidata-dla-ukraini-misel.html> [In Ukrainian].

4. Klymkevych, R. (2021). Dyrektyvy yak dzherelo kryminal'no protsesual'noho prava Yevropeys'koho Soyuzu. *Yurydychnyy visnyk*. 2, 47-53. [In Ukrainian].

5. Korniyenko, V.V. (2011). Osoblyvosti kryminal'noho prava Yevropeys'koho Soyuzu: teoretyko-pravovyy aspekt. *Forum prava*. 1, 496–500. [In Ukrainian].

6. Moskalenko, O.M. (2006). Dzherela prava Yevropeys'koho Soyuzu: mizhnarodno-pravovyy analiz : avtoref. Candidate tethis. 12.00.11. «Mizhnarodne pravo». Kyiv. [In Ukrainian].

7. Proyeckt tekstu novoho Kryminal'noho kodeksu Ukrainy stanom na 18.05.2022 r. (2022). *Sayt Robochoyi hrupy z pytan'rozvytku kryminal'noho prava*. Retrieved from: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>. [In Ukrainian].

8. Smyrnova, K.V. (2005). Dzherela prava Yevropeys'koho Soyuzu : avtoref. Candidate tethis. 12.00.11. «Mizhnarodne pravo». Kyiv. [In Ukrainian].

9. Timofyeyeva, L.Yu. (2020). *Humanistychna paradyhma: dosvid, vyklyky ta perspektyvy kryminal'noho prava Ukrainy*. Kharkiv: Pravo. [In Ukrainian].

10. Trahnyuk, O.YA. (2003). Pryntsyp subsydiarnostiza Yevropeys'koyu Konventsiiyeyu pro zakhyst prav i osnovnykh svobod lyudyny 1950 r. *Pravo Ukrainy*. 1, 25–26. [In Ukrainian].

11. Uhoda pro asotsiatsiyu mizh Ukrainoyu, z odniyeyi storony, ta Yevropeys'kym Soyuzom, Yevropeys'kym spivtovarystvom z atomnoyi enerhiyi i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoyi storony (2014): Zakon Ukrainy 1678-VII, 16 veresnya 2014. Retrieved from: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984\\_011](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011) [In Ukrainian].

12. Ukraina spodivayet'sya otrymaty status kandydata na vstup do ES protyahom misyatsya. (2022, 23 kvitnya). *Ukrinform*. Mul'tymediyna platforma inomovlennya Ukrainy. Retrieved from:

<https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3465289-ukraina-spodivaetsa-otrimati-status-kandidatna-vstup-do-es-protagom-misaca.html> [In Ukrainian].

13. Sheyko, YU. (2022, 21 kvitnya). Sanktsiyi ES zaviynu RF proty Ukrayiny: choho vzhe vdalosya dosyahnuty. *DW*. Retrieved from: <https://www.dw.com/uk/sanktsii-yes-za-viynu-rf-proty-ukrainy-choho-vzhe-vdalosia-dosiahnuty/a-61534456> [In Ukrainian].

14. Sheyko, YU. (2022, 4 travnya). U ES predstavlyly shostyy paket sanktsiy proty Rosiyi. *DW*. Retrieved from: <https://www.dw.com/uk/u-yes-predstavlyly-shostyi-paket-sanktsii-proty-rosii/a-61680661> [In Ukrainian].

15. Shepeleva, A. (2022, 8 kvitnya). ES zatverdyyv p'yaty paket sanktsiy proty Rosiyi cherez viynu. *DW*. Retrieved from: <https://www.dw.com/uk/yes-zatverdyyv-piatyi-paket-sanktsii-proty-rosii-cherez-viynu/a-61408217> [In Ukrainian].

16. Newsletter. (2020, July – December). 24. Retrieved from: [https://eclan.eu/files/attachments/.2932/ECLAN\\_Newsletter\\_Issue\\_24.pdf](https://eclan.eu/files/attachments/.2932/ECLAN_Newsletter_Issue_24.pdf). [In English].

17. Tuliakov, V.O. (2018). «Eurocrimpol» project: methodology of analysis. *Kryminal'ne pravo v umovakh hlobalizatsiyi* (с.63–65). NU OYUA. [In English].

**Liliya Timofeyeva,**

*PhD, (Law)*

*National University «Odesa Law Academy», Odesa, Ukraine*

## EUROPEAN INTEGRATION CHALLENGES IN THE CRIMINAL LAW POLICY OF UKRAINE IN WAR REGIME

**Abstract.** Ukraine's European integration direction has led to a set of significant changes in legislation and practice. Obviously, this is a high price, but the war has brought Ukraine closer to joining the European Union than ever before. On February 28, 2022, President Volodymyr Zelensky signed an application for Ukraine's membership in the European Union. On April 8, 2022, during a visit to Kyiv by the President of the European Commission Ursula von der Leyen, a questionnaire was personally handed over to the Ukrainian side to obtain Ukraine's candidate status for membership in the European Union.

The war in Ukraine showed the effectiveness of European values. It showed their importance not only in the documents, but in concrete steps towards Ukraine's meeting with European countries, in particular in sanctions against the Russian Federation, its oligarchs, diplomats and high-ranking officials.

At the same time, harmonization with the legislation of the European Union still requires comprehensive changes in the legislation of Ukraine, in particular criminal legislation.

Moreover, necessity of movement to European values and principles has been identified. Each state is sovereign and unique in the peculiarities of its legal regulation. However European countries are united with the values. The Association Agreement highlights in particular the following values: respect for the rule of law, human rights and fundamental freedoms, non-discrimination, and respect for diversity.

The last but not the least, it should be noted that Ukraine has already taken some steps towards such an approximation, but there are still many unresolved issues, including methodological. The draft of the new criminal legislation of Ukraine, which is being developed by the Working Group from 2019, should take into account the peculiarities of European law, but also preserve national peculiarities. European sanctions are not so fast, but over time they will prove effective as a response to war crimes by another state.

**Key words:** European integration processes, European values, harmonization, approximation, prevention of crime, practice of the European Court of Human Rights.

Надійшла до редколегії 4.04.2022

**Олена Скрипник,**

канд. іст. наук, доц.

Уманський державний педагогічний університет

імені Павла Тичини,

Умань, Україна

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1904-3468>

ResearcherID: B-3343-2019

## ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ РЕСПУБЛІКИ ПІВНІЧНА МАКЕДОНІЯ: ЗДОБУТКИ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

**Анотація.** У статті проаналізовано євроінтеграцію Республіки Північна Македонія. Зокрема, охарактеризовано проблеми які виникли на шляху євроінтеграції Північної Македонії. А саме, блокування Грецією, яка з моменту проголошення незалежності від Югославії у 1991 р. виступила проти назви Республіка Македонія, мотивуючи це тим, що назву Македонія має однойменна грецька область. Як наслідок, у 2018 р. країна була перейменована на Республіку Північна Македонія. Також дано оцінку блокуванню Болгарією відкриття переговорного процесу щодо вступу Північної Македонії в ЄС. Охарактеризовано причини такої позиції Болгарії та реакцію країн Європейського Союзу на дану ситуацію. Виокремлено внутрішньо- і зовнішньополітичні події в Республіці Північна Македонія, які безпосередньо впливали на співробітництво країни з Євросоюзом.

У ході дослідження було зроблено висновок про те, що не дивлячись на ряд проблем які виникали і виникають на євроінтеграційному шляху Північної Македонії, країна має ряд здобутків в даному процесі. Північна Македонія була першою країною з регіону, яка підписала Угоду про стабілізацію та асоціацію з ЄС, у 2005 р. отримала статус країни-кандидата на вступ до ЄС. У 2009 р. отримала безвізовий режим з ЄС. Проте, не зважаючи на великі здобутки у плані проведення амбітних реформ та досягненні історичної згоди з Грецією, переговори про вступ, на даний момент, не розпочалися. Адже процес прийняття рішення в Європейському Союзі відбувається за допомогою досягнення консенсусу. Всі країни без винятку мають погодитись на відкриття переговорного процесу з Північною Македонією. З огляду на рішучість та сміливість цієї країни в її євроінтеграційній політиці, всі наявні проблеми двостороннього рівня можуть бути вирішені, адже Північна Македонія і раніше йшла на ряд поступок для того щоб розпочати передвступний процес з ЄС.

**Ключові слова:** Республіка Північна Македонія, країни Західних Балкан, Європейський Союз, Комісія ЄС, європейська інтеграція, переговорний процес.

**Постановка проблеми.** Останнє розширення Європейського Союзу відбулося у 2013 р., коли до спільноти приєдналась країна Західних Балкан – Хорватія. Надалі ЄС неодноразово заявляв, що майбутнє Західних Балкан у Європейському Союзі. Серед офіційних країн-кандидатів Західних Балкан на вступ до Європейського Союзу які в найближчий час можуть приєднатись до співтовариства виділяють Північну Македонію та Албанію. Фактично ці дві країни готуються до початку відкриття переговорного процесу з ЄС. Проте останнім часом процес зближення Північної Македонії з Європейським Союзом

постійно блокується Болгарією. Чому виникають такі перешкоди на шляху євроінтеграції Північної Македонії? Як країна долає ці проблеми? Та які перспективи має євроінтеграційна політика Північної Македонії? Саме ці питання потребують відповіді та детальнішого дослідження євроінтеграції Північної Македонії.

**Аналіз досліджень.** Питання євроінтеграції країн Західних Балкан все частіше стає предметом дослідження українських науковців, адже за активної євроінтеграційної політики нашої країни доцільно буде вивчити досвід тих країн, які уже мають статус країни-кандидата на вступ до ЄС. Зокрема слід згадати публікації К. М. Вітмана [4], М. Довгялло [8], З. В. Клименко [9], В. Мартинюк [10], О. Усатенко [15].

**Мета статті** полягає у дослідженні євроінтеграційної політики Північної Македонії та визначенні основних проблем які постали на євроінтеграційному шляху країни.

**Виклад основного матеріалу.** У грудні 2021 р. на засіданні Ради ЄС Північна Македонія знову не отримала чіткої дати про початок переговорного процесу щодо вступу в ЄС. Хоча у «Підсумковому документі Ради ЄС щодо процесу розширення, стабілізації та асоціації» досить позитивно оцінено постійну євроінтеграційну рішучість Республіки Північна Македонія. Зокрема, було відзначено, проведення демократичних виборів у жовтні 2021 р., прогрес, досягнутий у сфері верховенства права, включаючи боротьбу з корупцією та організованою злочинністю, а також зобов'язання уряду підтримувати та прискорювати впровадження пов'язаних з ЄС реформ. Також було відзначено певний прогрес у впровадженні стратегії судової реформи, але і наголошено на необхідності зосередитися на продовженні імплементації існуючих стратегій і законів та використанні інструментів, які вже є, відповідно до стандартів ЄС. Наголошено було і на питанні щодо боротьби з корупцією, зміцненні свободи слова та безпеки журналістів. Позитивну оцінку було отримано за активну участь Республіки Північна Македонія в місіях та операціях ЄС у рамках Спільної політики безпеки та оборони [22].

Досить нечітко у висновках було сформульовано тезу про те, що «Рада з нетерпінням очікує проведення першої міжурядової конференції (з Албанією та Північною Македонією) якнайшвидше» [28]. Така нечітка позиція знову не дала визначити конкретну дату початку відкриття переговорів з Північною Македонією. Головною причиною затримки початку відкриття переговорного процесу стала блокада Болгарією.

Конфлікт між Болгарією та Північною Македонією полягає у питанні національної ідентичності Північної Македонії. Болгарія наполягає на тому, щоб Північна Македонія визнала фактичну болгарську ідентичність, яка зосереджена на твердженнях, що македонська ідентичність і мова, мають болгарське походження [3]. Вперше така вимога була висловлена у вересні 2020 р., коли Болгарія розіслала у столиці 26-ти країн ЄС документ під назвою «Пояснювальний меморандум про відносини між Республікою Болгарія та Республікою Північна Македонія у контексті процесу ЄС із розширення, асоціації та стабілізації». У цьому документі, на шести сторінках, міститься болгарське трактування історичних питань Північної Македонії. Згідно з болгарською офіційною інтерпретацією історії, слов'янські жителі Північної Македонії насправді є болгарами, які говорять болгарською мовою. Штучну «македонську» ідентичність їм нав'язав комуністичний режим Йосипа Броза Тіто [5]. Тому Болгарія вимагає відмовитись від найменування «македонська мова», оскільки вважає цю мову діалектом болгарської [2].

Окрім того, Болгарія вимагає, щоб у Північній Македонії перестали вживати термін «болгарська фашистська окупація». Адже у ході Другої світової війни Болгарське царство входило до держав осі й окупувало територію сучасної Північної Македонії, де цей період називають «болгарською фашистською окупацією».

Цю суперечку мала б розв'язати комісія істориків, створена після підписання договору про дружбу у 2017 р. [3]. Історики та освітяни з обох країн почали працювати над укладенням списку суперечливих тем. Проте їхня робота припинилася. І як бачимо, Болгарія і надалі продовжує використовувати так звану «проблему ідентичності» для того аби не допустити вступ Північної Македонії в ЄС.

Щодо реакції Європейського Союзу, то вона не зовсім є зрозумілою. Адже у 2020 р. окремі лідери країн ЄС заявляли, що дане питання є проблемою двостороннього рівня і вирішуватись має лише між двома країнами. Наприклад, посолка ФРН у Північній Македонії Анке Гольштайн зауважила, що «двосторонні проблеми слід вирішувати на двосторонньому рівні» [16]. Але, Болгарія продовжує блокувати переговорний процес між ЄС та Північною Македонією, і 14 грудня 2021 р. лиш запропонувала розділити процеси євроінтеграції Північної Македонії та Албанії, щоб, принаймні, Албанія могла рухатися вперед. Адже переговорний процес має розпочатись для цих країн одночасно.

Наразі позиція Республіки Болгарії не зовсім відповідає умовам за яких може розпочинатись переговорний процес між ЄС та країною-кандидатом на вступ. Такі питання зовсім не стосуються Копенгагенських критеріїв чи інших критеріїв, необхідних для приєднання до ЄС. В майбутньому вирішення даної проблеми має відбуватись без порушень основних європейських цінностей та принципів.

Що ж до Північної Македонії, то прем'єр-міністр Північної Македонії Зоран Заєв у вересні 2021 р. повідомив, що Північна Македонія відмовиться від терміну «болгарський фашистський окупант» у своїх підручниках історії та в написах на пам'ятниках [12]. Таке рішення демонструє велике бажання Північної Македонії приєднатись до ЄС, та робити все можливе аби Болгарія перестала блокувати її вступ.

Проте, в історії євроінтеграції Північної Македонії і раніше траплялися випадки блокування, а саме Грецією. До 2019 р. Північна Македонія, з моменту проголошення незалежності від Югославії у 1991 р., офіційно мала назву Республіка Македонія [27]. Греція виступила проти цієї назви мотивуючи це тим, що назву Македонія має однойменна грецька область. Також протест викликало використання македонською стороною так званої Вергінської зірки – символу царства Філіпа Македонського та його прапора як державної символіки Македонії та етнонімів «македонська нація», «македонська мова» [8, с. 203].

«Македонія» як назва сусідньої держави асоціювалася у Греції з ідеологією македонізму та фальсифікацією історії. І навіть після того, як Македонія внесла зміни до Конституції в 1992 р., якими заявила про відсутність територіальних претензій до сусідніх держав, Греція продовжувала протестувати проти назви держави. Грецькі націоналісти послідовно заперечували наявність македонців у Греції, а самих македонців називали асимільованими греками. У відповідь Грецію звинувачували в еллінізації, запереченні македонської державності. Протестуючи проти назви «Македонія», Греція пропонувала країні обрати серед назв: Славомакедонія, Північна Македонія, Верхня Македонія або Нова Македонія [4, с. 116].

Слід зауважити, що під тиском Греції лише у грудні 1993 р. країни-члени ЄС визнали незалежність Республіки Македонія під тимчасовою референцією «Колишня югославська республіка Македонія», після її входження до ООН (8 квітня 1993 р.), а дипломатичні відносини між країною та ЄС були встановлені у грудні 1995 р. після підписання Тимчасової Угоди між Грецією та Республікою Македонія (13 вересня 1995 р.) [15, с. 169].

Таким чином, понад 27 років назва країни була проблемним питанням на шляху євроінтеграції. Окрім того, вступ до ЄС, а ще і до НАТО, ускладнювались тим, що на початку 2000-х років Македонію роздирали внутрішні етнополітичні та міжетнічні суперечності, зокрема амбіції потужної албанської меншини, яка вимагала територіальної автономії, конституційного статусу державотворчої нації, офіційного статусу албанської мови поряд з македонською [9, с. 43]. Внутрішньополітичні проблеми ще більше послаблювали міжнародне становище Македонії. І цим скористалась Греція, яка у 2008 р. заблокувала інтеграцію Македонії до НАТО, і також причиною була саме назва країни.

У відповідь Македонія подала позов проти Греції у Міжнародний Суд ООН, вимагаючи використання назви Колишня Югославська Республіка Македонія як прийнятного варіанту для вступу країни до НАТО. В 2011 р. Міжнародний Суд ООН прийняв рішення, яким заборонив Греції блокувати членство Республіки Македонія в НАТО, ЄС та інших міжнародних організаціях [4, с. 118].

Зрештою, зі зміною влади у обох країнах відбувається поступове вирішення даної проблеми. 12 червня 2018 р. прем'єр-міністр Греції Алексіс Ципрас і його македонський колега Зоран Заєв під егідою ООН уклали Преспанську угоду, що мала вирішити суперечку. Згідно з угодою Республіка Македонія змінила назву на Республіка Північна Македонія [17]. Нарешті, із вирішенням проблеми щодо назви країни, Греція припинила блокувати вступ Північної Македонії до євроатлантичних структур. Держави підписали меморандум, згідно з яким Греція не блокувала вступ Північної Македонії до НАТО який відбувся у 2019 р. та підтримала на шляху євроінтеграції.

Не дивлячись на ряд проблем які виникали і виникають на євроінтеграційному шляху Північної Македонії, країна має ряд здобутків в даному процесі. Північна Македонія була першою країною з регіону, яка підписала Угоду про стабілізацію та асоціацію (SAA) з ЄС у 2001 р., і першою країною, в якій Угода набула чинності 1 квітня 2004 р. Угода про стабілізацію та асоціацію забезпечила основу для регулярного політичного діалогу, щодо двосторонніх та міжнародних питань, які становлять взаємний інтерес, включаючи регіональний аспект [13]. Це зміцнило економічні відносини між партіями та створило підстави для технічної та фінансової підтримки. Угода про стабілізацію та асоціацію зробила величезний вплив на процес гармонізації політики, законодавства та просування європейських цінностей серед македонських установ і громадян.



Відповідно до Угоди асоціація мала повністю реалізуватися у перехідний період терміном максимум на десять років, у два послідовні етапи. Цілями перехідного періоду є послідовна реалізація положень Угоди про стабілізацію та асоціацію при зосередженні уваги на регіональному співробітництві, на питаннях працевлаштування та надання послуг, наблизенні законодавства до вимог ЄС, реформи судової системи [13].

Також з підписанням Угоди став доступним вільний рух, продаж та просування македонських товарів. Це призвело до збільшення товарообігу між ЄС та Північною Македонією який з 2004 р. збільшився майже у 2,5 рази. Крім вільного руху товарів, цей договір посилив регіональну співпрацю, сприяв розширенню ринку та розвитку економічних відносин між сторонами, а також створив основу для технічної та фінансової допомоги.

Що стосується торгівлі між ЄС та Північною Македонією, то ЄС має велику частку товарообігу в цій країні. У 2018 р. товарообіг Північна Македонія-ЄС досяг рекордних 11,32 млрд. дол. США. У середньому товарообіг Македонія-ЄС щорічно збільшувався близько на 10% до 2019 р. Експорт македонських товарів до ЄС з 2011 р. активно збільшувався та зріс майже вдвічі. Із країн ЄС Північна Македонія імпортує: електрику, одяг, платину, метали та його сплави, сиру нафту, шоколад і шоколадні вироби та ін. Ці товари ввозяться із Німеччини, Болгарії та Греції. Експортовані товари в ЄС: тютюн, вино, автобуси, косметика, взуття, овочі та фрукти [26].

Важливим для Північної Македонії був Саміт ЄС – Західні Балкани у Салоніках 21 червня 2003 р., адже в резолюції Північну Македонію, поряд з іншими країнами Західних Балкан, було названо як країну потенційного кандидата на вступ до ЄС [24, с. 10]. І вже 22 березня 2004 р. Північна Македонія подала заявку на членство в ЄС. 6 вересня 2004 р. уряд Північної Македонії прийняв Національну стратегію європейської інтеграції, яку підтримав парламент країни через Комісію з європейських питань. Згодом уряд розпочав процедуру відповіді на анкету Європейської комісії щодо її роботи з підготовки до членства відповідно до Копенгагенських критеріїв, цей процес був завершений до 31 січня 2005 р.

Національна стратегія європейської інтеграції Північної Македонії була спрямована на розширення комунікативного зв'язку із суспільством. Відповідно до Стратегії акцент був зроблений на забезпеченні об'єктивною інформацією. Принциповою позицією Європейської Комісії стала відмова від використання технології пропаганди та застереження щодо поширення повідомлень, які можуть бути витлумачені як пропаганда.

Урядові структури Македонії обрали технологію брендингу. На конкурсній основі у 2003 р. було затверджено логотип та слоган інтеграційного процесу, і вже через чотири роки запровадження 85,5 % населення впізнавали даний логотип. Від моменту затвердження усі інформаційні матеріали, зокрема аудіо-, відео- та друкована продукція, навіть відповідні нормативно-правові акти оформлювалися в єдиному стилі. Як наслідок було мінімізовано кількість негативно налаштованих осіб – один на двадцять, щодо майбутнього вступу країни до ЄС [14].

14-15 грудня 2005 р. Європейська Рада відзначила ефективну реалізацію Північною Македонією Угоди про стабілізацію та асоціацію а також відзначила необхідність подальшого значного прогресу у виконанні Копенгагенських політичних критеріїв [19, с. 7]. Європейська Рада офіційно надала країні статус кандидата 17 грудня 2005 р. після розгляду та позитивної рекомендації кандидатури Європейською комісією.

18 лютого 2008 р. Європейська Рада прийняла переглянуте Партнерство приєднання з Північною Македонією. Відповідно до якого передбачалось створення механізмів для перевірки реалізації партнерства у рамках процесу стабілізації та асоціації, зокрема щорічних звітів про прогрес, представлених Комісією [18]. Після надання статусу кандидата зовнішня політика Македонії була зосереджена на досягненні дати початку переговорів з ЄС. У жовті 2009 р. Європейська комісія вперше рекомендувала розпочати переговори про приєднання з Республікою Північна Македонія.

Ще одним здобутком країни у 2009 р. стало отримання безвізового режиму із ЄС. Громадяни Македонії отримали змогу без візи подорожувати до країн Шенгенської зони, до якої входили 25 країн ЄС, а також Ісландія, Норвегія і Швейцарія [1].

З 2015 р. по 2017 р. Північна Македонія пережила тривалу внутрішньополітичну кризу, але не зважаючи на це процес євроінтеграції не припинявся і надалі, ЄС в цей період, виступив в ролі посередника у врегулюванні внутрішньополітичної кризи і використав всі важелі впливу на Македонію, щоб досягти компромісного рішення [10]. Зокрема, саме за посередництва Європейського Союзу у липні 2015 р. була підписана Пржинська угода, яка поклала край політичній та інституційній кризі в першій половині 2015 р. Протягом 2015 та 2016 рр. ЄС не був осторонь внутрішньополітичних проблем Північної Македонії і продовжував рекомендувати виконання Пржинської угоди, для стабілізації ситуації в країні та реалізації термінових реформ.

У червні 2018 р. Рада ЄС прийняла висновки, в яких позитивно оцінила прогрес, досягнутий Республікою Північна Македонія, у розв'язанні внутрішньополітичних проблем. Було визначено дату початку переговорів про вступ, червень 2019 р., проте, наголошувалось на тому, що переговори розпочнуться коли буде досягнутий прогрес в деяких ключових сферах, таких як судова реформа, реформа служб розвідки та безпеки, реформа державного управління, боротьба з корупцією [23, с. 16].

Проте у червні 2019 р. переговори про вступ не розпочались. На засіданні Ради ЄС було обговорено звіт Республіки Північна Македонія, щодо виконання євроінтеграційного плану. Позитивно було відзначено підписання Преспанської угоди, щодо перейменування країни, яка стала значним досягненням, показуючи позитивний приклад для регіону та за його межами [20]. У свою чергу, Комісія ЄС рекомендувала розпочати переговори про приєднання з Республікою Північна Македонія на основі її досягнутого прогресу та виконання умов, визначених Радою.

17 жовтня 2019 р. на саміті ЄС Франція, Данія та Нідерланди заблокували рішення про початок перемовин для вступу Північної Македонії до об'єднання. Причиною такого рішення було названо недостатній прогрес у втіленні реформ необхідних для вступу в Європейський Союз [7]. Таким чином, не лише Греція та Болгарія блокували початок переговорів із Північною Македонією, а й Франція також. Загалом Франція запропонувала нову «методологію розширення» ЄС, в Парижі вважали занадто «технічним» процес прийому нових членів, що серйозно ускладнювало його зупинку в разі небажаного розвитку ситуації.

Упродовж 2020 р. та 2021 р. дане питання неодноразово розглядалось в структурах ЄС, а саме, 24 березня 2020 р. міністри з європейських справ дали політичну згоду на початок переговорів про вступ з Албанією та Республікою Північна Македонія. 25 березня висновки щодо процесу розширення та стабілізації та асоціації були офіційно прийняті шляхом письмової процедури. 26 березня 2020 р. члени Європейської Ради схвалили висновки [29].

У висновках Комісії ЄС за 2021 р. зазначається, що Північна Македонія продемонструвала свою відданість досягненню ключових основ ЄС через програму «Європа вдома» та План дій 21 щодо боротьби з корупцією, продовжувала свої зусилля щодо зміцнення демократії та верховенства права, в тому числі шляхом активізації існуючих стримувань і противаг, а також шляхом роз'яснювальної роботи з ключових політичних і законодавчих питань. Позитивно були відзначені реформи державного управління, прогрес у

впровадженні судової реформи. Щодо запобігання та боротьби з корупцією, також було відзначено прогрес, оскільки країна продовжувала консолідувати свій досвід у розслідуванні, переслідуванні та судовому розгляді кількох корупційних справ, у тому числі на високому рівні, та зміцнила свою інституційну базу, особливо Державну комісію з питань запобігання корупції та прокуратуру боротьби з організованою злочинністю та корупцією.

Щодо економічних критеріїв, Північна Македонія досягла певного прогресу та знаходиться на хорошому рівні підготовки до розвитку функціонуючої ринкової економіки. Внаслідок пандемії COVID-19 економіка дещо постраждала, тому країні потрібно робити все можливе аби покращити економічну ситуацію [21].

**Висновки.** Республіка Північна Македонія є прикладом тієї країни яка намагається досягнути бажаного за будь яких обставин. Проте, не зважаючи на великі здобутки у плані проведення амбітних реформ та досягненні історичної згоди з Грецією, переговори про вступ, на даний момент, не розпочалися. Адже процес прийняття рішення в Європейському Союзі відбувається за допомогою досягнення консенсусу. Всі країни без винятку мають погодитись на відкриття переговорного процесу з Північною Македонією. З огляду на рішучість та сміливість цієї країни в її євроінтеграційні політиці, всі наявні проблеми двостороннього рівня можуть бути вирішені, адже Північна Македонія і раніше йшла на ряд поступок для того щоб розпочати передвступний процес з ЄС.

#### Список використаних джерел і літератури:

1. Балканські країни святкують скасування віз [Електронний ресурс] // BBC Україна. – 19.12.2009. – Режим доступу: [https://www.bbc.com/ukrainian/world/2009/12/091219\\_serbia\\_visa\\_is](https://www.bbc.com/ukrainian/world/2009/12/091219_serbia_visa_is) (Дата звернення: 04.01.2022).
2. Болгарія заблокувала вступ Північної Македонії до ЄС і висунула умови [Електронний ресурс] // РБК-Україна. – 18.11.2020. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/bolgariya-zablokirovala-vstuplenie-severnoy-1605707550.html> (Дата звернення: 20.12.2021).
3. Болгарія продовжує блокувати переговори про вступ в ЄС Північної Македонії і Албанії [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 15.12.2021. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/12/15/7131599/> (Дата звернення: 05.01.2022).
4. Вітман К. М. Назва «Республіка Північна Македонія» як результат етнополітичного компромісу з Грецією / К. М. Вітман // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – 2019. – Вип. 63. – С. 111–124.
5. Георгієвський Б. Суперечка на Балканах: за що Болгарія блокує Північній Македонії вступ до ЄС [Електронний ресурс] / Б. Георгієвський // DW. – 24.09.2020. – Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/superechka-na-balkanakh-za-shcho-bolhariia-blokuie-pivnichnii-makedonii-vstup-do-yes/a-55029922> (Дата звернення: 10.01.2022).

6. Грабська А. Парламент Македонії підтримав перейменування країни на Північну Македонію [Електронний ресурс] / А. Грабська // DW. – 11.01.2019. – Режим доступу: <https://p.dw.com/p/3BQMB> (Дата звернення: 02.01.2022).
7. Губар О. ЄС не погодив початок переговорів про вступ з Албанією та Північною Македонією [Електронний ресурс] / О. Губар // DW. – 16.10.2019. – Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/> (Дата звернення: 12.02.2021).
8. Довгялло М. Бывшая Югославская Республика Македония (БЮРМ)-становление, развитие и «македонский вопрос» во взаимоотношениях с Грецией. / М. Довгялло // Актуальные проблемы международных отношений и дипломатии (1918 г. – начало XXI в.): матер. II Междунар. науч.-практ. конф. Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова. – 2015. – С. 202–208.
9. Клименко З. В. Албанский вопрос в Македонии / З. В. Клименко // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2015. – № 4. – С. 38–47.
10. Мартинюк В. Загострення зовнішньополітичної ситуації в Македонії: наслідки і прогнози [Електронний ресурс] / В. Мартинюк // Портал зовнішньої політики. – Режим доступу: <http://fpp.com.ua/zagostrennya-zovnishnopolitichnoyi-situatsiyi-v-makedoniyi-naslidki-i-prognozi/> (Дата звернення: 09.01.2022).
11. Неподілений Македонський. Що відомо про історичний конфлікт Македонії і Греції [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – 07.02.2018. – Режим доступу: <https://tyzhden.ua/News/209109> (Дата звернення: 12.01.2022).
12. Свиридова І. Північна Македонія відмовиться від терміну «болгарський фашизм» заради вступу до ЄС [Електронний ресурс] / І. Свиридова // РБК-Україна. – 23.09.2021. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/severnaya-makedoniya-otkazhetsya-termina-1632403696.html> (Дата звернення: 15.01.2022).
13. Соглашение о стабилизации и ассоциации между Бывшей Югославской Республикой Македония, с одной стороны, и Европейскими Сообществами и их государствами-членами, с другой стороны [Электронный ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994\\_690#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_690#Text) (Дата звернення: 15.01.2022).
14. Технології інформування населення з питань європейської інтеграції. Аналітична записка [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу: <http://old2.niss.gov.ua/articles/219/> (Дата звернення: 05.01.2022).
15. Усатенко О. Республіка Македонія на шляху до НАТО та ЄС / О. Усатенко // Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України: матеріали 6-ї регіон. наук.-практ. конф. / за заг. ред. Л.Л. Прокопенка. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2009. – С. 169–171.
16. Чайковська В. Лідери ЄС не змогли назвати дату вступу Західних Балкан до блоку [Електронний ресурс] / В. Чайковська // DW. – 06.10.2021. – Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/yes-ne-hotovyi-nazvaty-termin-vstupu-6-balkanskykh-krain/a-59429253> (Дата звернення: 17.01.2022).
17. Что в имени тебе моем? Греция и Бывшая югославская республика Македония договорились о новом названии республики. [Электронный ресурс] // Новости ООН. – 12.06.2018. – Режим доступу: <https://news.un.org/ru/story/2018/06/1332232> (Дата звернення: 17.01.2022).
18. Accession Partnership with the former Yugoslav Republic of Macedonia [Electronic resource] // Council decision. – 18.02.2008. – Mode of access: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:080:0032:0045:EN:PDF> (Last access: 09.01.2022).
19. Brussels European council 15/16 december 2005 [Electronic resource]. – Brussels, 30.01.2006. – 24 p. – Mode of access: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15914-2005-REV-1/en/pdf> (Last access: 05.01.2022).

20. Council conclusions on enlargement and stabilisation and association process [Electronic resource] // European Council. – 18.07.2019. – Mode of access: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/06/18/council-conclusions-on-enlargement-and-stabilisation-and-association-process/> (Last access: 18.01.2022).

21. Commission staff working document North Macedonia 2021 Report [Electronic resource]. – Strasbourg, 2021. – 114 p. – Mode of access: <file:///C:/Users/Comp/Downloads/North-Macedonia-Report-2021.pdf> (Last access: 20.01.2022).

22. Enlargement and stabilisation and association process. Council of the European Union [Electronic resource] – Brussels, 14.12.2021. – 29 p. – Mode of access: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15033-2021-INIT/en/pdf> (Last access: 06.01.2022).

23. Enlargement and stabilisation and association process [Electronic resource]. – Brussels, 26.06.2018. – 28 p. – Mode of access: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10555-2018-INIT/en/pdf> (Last access: 27.01.2022).

24. General affairs and external relations. 2518-th Council meeting [Electronic resource] – Luxembourg, 16.06.2003. – 43 p. – Mode of access: [https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms\\_Data/docs/pressdata/en/gena/76201.pdf](https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/en/gena/76201.pdf) (Last access: 15.01.2022).

25. Hristina Runcheva Tasev European Perspectives of North Macedonia [Electronic resource] // EU Enlargement Challenges. TEPSA Briefs. – April 2020. – Mode of access: <http://www.tepsa.eu/wp-content/uploads/2020/04/TEPSA-Final-Verson-Brief-FINAL-1.pdf> (Last access: 03.01.2022).

26. Invest North Macedonia [Electronic resource]. – Mode of access: <https://investnorthmacedonia.gov.mk/> (Last access: 03.01.2022).

27. Labropoulou E. Macedonia will change its name. Here's why it matters [Electronic resource] / E. Labropoulou // CNN. – 25.01.2019. – Mode of access: <https://edition.cnn.com/2019/01/25/europe/macedonia-name-change-controversy-intl/index.html> (Last access: 15.01.2022).

28. Sinisa J. M. Bulgaria Again Blocks North Macedonia, Albania, EU Accession Talks [Electronic resource] / J. M. Sinisa // Balkaninsight. – 15.12. 2021. – Mode of access: <https://balkaninsight.com/2021/12/15/bulgaria-again-blocks-north-macedonia-albania-eu-accession-talks/> (Last access: 27.01.2022).

29. The Republic of North Macedonia [Electronic resource] // European Council. – Mode of access: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/enlargement/republic-north-macedonia/> (Last access: 27.01.2022).

## References:

1. Balkans'ki krayiny svyatkuyut' skasuvannya viz. (2009). *VVS Ukrayina*. Retrieved from: [https://www.bbc.com/ukrainian/world/2009/12/091219\\_serbia\\_visa\\_is](https://www.bbc.com/ukrainian/world/2009/12/091219_serbia_visa_is) [in Ukrainian].

2. Bolhariya zablokuvala vstup Pivnichnoyi Makedoniyi do YES i vysunula umovy. (2020). *RBK-Ukrayina*. Retrieved from: <https://www.rbc.ua/ukr/news/bolgariya-zablokirovala-vstuplenie-severnoy-1605707550.html> [in Ukrainian].

3. Bolhariya prodovzhuye blokovaty perehovory pro vstup v YES Pivnichnoyi Makedoniyi i Albaniyi. (2021). *Yevropeys'ka pravda*. Retrieved from: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/12/15/7131599/> [in Ukrainian].

4. Vitman, K. M. (2019). Nazva «Respublika Pivnichna Makedoniya» yak rezul'tat etnopolitychnoho kompromisu z Hretsiyeyu. *Aktual'ni problemy polityky*. 63, 111–124 [in Ukrainian].

5. Heorhiyevs'kyi, B. (2020). Superechka na Balkanakh: za shcho Bolhariya blokuje Pivnichniy Makedoniyi vstup do YES. *DW*. Retrieved from: <https://www.dw.com/uk/superechka-na-balkanakh-za-shcho-bolhariia-blokuie-pivnichnii-makedonii-vstup-do-yes/a-55029922> [in Ukrainian].

6. Hrabs'ka, A. (2019). Parlament Makedoniyi pidtrymav pereymenuvannya krayiny na Pivnichnu Makedoniyu. *DW*. Retrieved from: <https://p.dw.com/p/3BQMB> [in Ukrainian].
7. Hubar, O. (2019). YES ne pohodyv pochatok perehovoriv pro vstup z Albaniyeyu ta Pivnichnoyu Makedoniyeyu. *DW*. Retrieved from: <https://www.dw.com/uk> [in Ukrainian].
8. Dovgyallo, M. (2015). Byvshaya Yugoslavskaya Respublika Makedoniya (BYURM)-stanovleniye, razvitiye i «makedonskiy vopros» vo vzaimootnosheniyakh s Gretsiyey. *Aktual'nyye problemy mezhdunarodnykh otnosheniy i diplomatii (1918 g. – nachalo XXI v.): mater. II Mezhdunar. nauch.-prakt. konf.* 202–208 [in Russian].
9. Klimenko, Z. V. (2015). Albanskiy vopros v Makedonii. *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo.* 4. 38–47 [in Russian].
10. Martynyuk, V. (2022). Zahostrennya zovnishn'opolitychnoyi sytuatsiyi v Makedoniyi: naslidky i prohnozy. *Portal zovnishn'oyi polityky*. Retrieved from: <http://fpp.com.ua/zagostrennya-zovnishnopolitychnoyi-situatsiyi-v-makedoniyi-naslidki-i-prognozi/> [in Ukrainian].
11. Nepodilenny Makedons'kyy. Shcho vidomo pro istorychnyy konflikt Makedoniyi i Hretsiyi. (2018). *Tyzhden.ua*. Retrieved from: <https://tyzhden.ua/News/209109> [in Ukrainian].
12. Svyrydova, I. (2021). Pivnichna Makedoniya vidmovyt'sya vid terminu «bolhars'kyy fashyzm» zarady vstupu do YES. *RBK-Ukrayina*. Retrieved from: <https://www.rbc.ua/ukr/news/severnaya-makedoniya-otkazhetsya-termina-1632403696.html> [in Ukrainian].
13. Soglasheniye o stabilizatsii i assotsiatsii mezhdru Byvshey Yugoslavskoy Respublikoy Makedoniya, s odnoy storony, i Yevropeyskimi Soobshchestvami i ikh gosudarstvami-chlenami, s drugoy storony. *Verkhovna Rada Ukrayiny. Zakonodavstvo Ukrayiny*. Retrieved from: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994\\_690#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_690#Text) [in Russian].
14. Tekhnolohiyi informuvannya naseleण्या z pytan' yevropeys'koyi intehratsiyi. Analychna zapyska. *Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen'*. Retrieved from: <http://old2.niss.gov.ua/articles/219/> [in Ukrainian].
15. Usatenko, O. (2009). Respublika Makedoniya na shlyakhu do NATO ta YES. *Aktual'ni problemy yevropeys'koyi ta yevroatlantychnoyi intehratsiyi Ukrayiny: materialy 6-yi rehion. nauk.-prakt. konf.* 169–171 [in Ukrainian].
16. Chaykovs'ka, V. (2021). Lidery YES ne zmohly nazvaty datu vstupu Zakhidnykh Balkan do bloku. *DW*. Retrieved from: <https://www.dw.com/uk/yes-ne-hotovyi-nazvaty-termin-vstupu-6-balkanskykh-krajin/a-59429253> [in Ukrainian].
17. Chto v imeni tebe moyem? Gretsiya i Byvshaya yugoslavskaya respublika Makedoniya dogovorilis' o novom nazvanii respubliky (2018). *Novosti OON*. Retrieved from: <https://news.un.org/ru/story/2018/06/1332232> [in Russian].
18. Accession Partnership with the former Yugoslav Republic of Macedonia. *Council decision.* – 18.02.2008. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:080:0032:0045:EN:PDF> [in English].
19. Brussels European council 15/16 december 2005. (2006, January 30). Retrieved from: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15914-2005-REV-1/en/pdf> [in English].
20. Council conclusions on enlargement and stabilisation and association process. (2019, 18 July). *European Council*. Retrieved from: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/06/18/council-conclusions-on-enlargement-and-stabilisation-and-association-process/> [in English].
21. Commission staff working document North Macedonia 2021 Report. Retrieved from: <file:///C:/Users/Comp/Downloads/North-Macedonia-Report-2021.pdf> [in English].
22. Enlargement and stabilisation and association process. Council of the European Union. (2021, 14 December). Retrieved from: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15033-2021-INIT/en/pdf> [in English].
23. Enlargement and stabilisation and association process. (2018, 26 June). Retrieved from: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10555-2018-INIT/en/pdf> [in English].

24. General affairs and external relations. 2518-th Council meeting. (2003, 16 June). Retrieved from: [https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms\\_Data/docs/pressdata/en/gena/76201.pdf](https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/en/gena/76201.pdf) [in English].
25. Hristina Runcheva Tasev European Perspectives of North Macedonia: (2020). *EU Enlargement Challenges. TEPSA Briefs – April 2020*. Retrieved from: <http://www.tepsa.eu/wp-content/uploads/2020/04/TEPSA-Final-Verson-Brief-FINAL-1.pdf> [in English].
26. Invest North Macedonia. Retrieved from: <https://investnorthmacedonia.gov.mk/> [in English].
27. Labropoulou, E. (2019, 25 January). Macedonia will change its name. Here's why it matters. *CNN*. Retrieved from: <https://edition.cnn.com/2019/01/25/europe/macedonia-name-change-controversy-intl/index.html> [in English].
28. Sinisa, J. M. (2021, 15 December). Bulgaria Again Blocks North Macedonia, Albania, EU Accession Talks. *Balkaninsight*. Retrieved from: <https://balkaninsight.com/2021/12/15/bulgaria-again-blocks-north-macedonia-albania-eu-accession-talks/> [in English].
29. The Republic of North Macedonia. *European Council*. Retrieved from: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/enlargement/republic-north-macedonia/> [in English].

**Olena Skrypnyk,**

*Ph.D. (History), Associate Professor,*

*Pavlo Tychnya Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine*

## **EUROPEAN INTEGRATION OF THE REPUBLIC OF NORTHERN MACEDONIA: ACHIEVEMENTS, PROBLEMS AND PROSPECTS**

**Abstract.** *The purpose of the article is to explore the process of joining Republic of Northern Macedonia to the European Union. In particular, the problems that arose on the path of European integration of Northern Macedonia are described. Namely, the blockade by Greece, which since the declaration of independence from Yugoslavia in 1991 opposed the name of the Republic of Macedonia, arguing that the name Macedonia has the Greek region of the same name. As a result, in 2018 the country was renamed the Republic of Northern Macedonia. Bulgaria's blocking of the opening of negotiations on Northern Macedonia's accession to the EU was also assessed. The reasons for Bulgaria's position and the reaction of the European Union countries to this situation are described. Domestic and foreign policy events in the Republic of Northern Macedonia, which directly affected the country's cooperation with the European Union, are highlighted.*

*The study concluded that despite a number of problems that have arisen and are emerging on the European integration path of Northern Macedonia, the country has a number of achievements in this process. Northern Macedonia was the first country in the region to sign a Stabilization and Association Agreement with the EU, in 2005 it received the status of a candidate country for accession to the EU. In 2009 she received a visa-free regime with the EU. However, despite the great achievements in terms of ambitious reforms and reaching a historic agreement with Greece, accession talks have not yet begun. After all, the decision-making process in the European Union takes place through consensus. All countries, without exception, must agree to open a negotiation process with Northern Macedonia. Given the country's determination and courage in its European integration policy, all the existing problems at the bilateral level can be resolved, as Northern Macedonia has made a number of concessions in order to start the pre-accession process with the EU.*

**Key words:** *Republic of Northern Macedonia, countries of the Western Balkans, European Union, EU Commission, European integration, negotiation process.*

**Надійшла до редколегії 05.05.2022**



## АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК329(430)"2013–2022"

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2022.21.4>

**Олександр Іванов,**

канд. іст. наук, доц.,

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0570-3448>

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна

**Михайло Панасюк,**

магістр,

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5432-7637>

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна

### АЛЬТЕРНАТИВА ДЛЯ НІМЕЧЧИНИ: ЕВОЛЮЦІЯ НОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ ФРН (2013–2022 РР.)

*Анотація.* На основі аналізу джерел – низки програмних та передвиборчих документів партії Альтернатива для Німеччини, а також різних інформаційно-публіцистичних матеріалів, інтерв'ю, оприлюднених в німецьких друкованих та електронних медійних виданнях, враховуючи також наукові праці німецьких та англійських дослідників, автори ставлять за мету висвітлити основні причини утворення та тенденції ідейно-політичної еволюційної партії Альтернативи для Німеччини під впливом різних зовнішніх та внутрішніх чинників.

Встановлено, що основною причиною створення партії стала реакція частини німецького суспільства на європейську боргову кризу початку 2010-х років та політику надання допомоги іншим країнам-членам ЄС, яку проводила канцлерка Ангела Меркель. Подальша радикалізація партії була спричинена як протистоянням ліберальних та правоконсервативних груп в керівництві нової політичної сили, так і початком міграційної кризи з середини 2010-х рр. У програмних документах партії з'являються ідеї виходу Німеччини з Європейського Союзу, повернення до національної валюти – марки, посилення антимігрантських та антиісламських наративів. У цьому контексті досліджуються програмні документи з питань ставлення до Європейського Союзу, міграцій, мультикультуралізму та сімейної політики.

Важливою віхою у розвитку партії стали парламентські вибори до Бундестагу 2017 та 2021 рр., у результаті яких Альтернатива для Німеччини змогла закріпитись у німецькому політичному ландшафті, незважаючи на внутрішньопартійні кризи. Розв'язання Росією загарбницької війни проти України викликало в АдН неоднозначне ставлення: оголосивши себе «партією миру», вона, з одного боку, закликає Росію припинити бойові дії, а з іншого, – виступає проти надання Україні озброєння та членства в НАТО і ЄС, не підтримує запровадження проти Росії економічних санкцій та згортання співробітництва в межах проекту «Північний потік 2».

**Ключові слова:** Альтернатива для Німеччини, Ангела Меркель, іслам, міграційна криза, Німеччина, Європейський Союз, євроскептицизм.

*Постановка проблеми.* Європейська боргова криза 2010 року супроводжувалась широким невдоволенням частини німецьких політичних та економічних кіл щодо «рятівних заходів» федерального уряду Ангели Меркель. Поява у 2013 році Альтернативи для Німеччини та її успіхи на виборах різного рівня протягом 2013–2021 рр. змінили політичний ландшафт країни. У ФРН вперше за всю її повоєнну історію з'явилась на крайньо правому фланзі нова політична партія, яка досить швидко не лише на локальному (земельному) рівні, але й на федеральних виборах до Бундестагу та Європейського парламенту змогла подолати виборчий бар'єр і стати ваговою парламентською силою, що виступає абсолютною опозицією до діючих урядів. Гучні скандали, що супроводжують діяльність цієї партії протягом понад восьми років її існування, також вимагають свого детального розгляду та оцінки.

*Метою дослідження* є аналіз причин утворення та основних тенденцій еволюції як внутрішньопартійних відносин, так і програмних, ідейно-політичних засад нової партії, а також її політичної активності та результатів участі у виборчих процесах, що визначають її місце та роль в сучасному партійно-політичному житті ФРН. Саме тому автори передусім спираються на історико-хронологічний, історико-генетичний, історико-порівняльний та історико-системний *методи* дослідження.

*Джерельна база* дослідження представлена документальними та публіцистичними матеріалами. До першої групи джерел належать як засадничо-програмні документи АдН, так і передвиборчі платформи партії 2013–2021 років. Для розуміння обливостей організаційної будови та розвитку внутрішньопартійних відносин важливим є аналіз Статуту АдН 2013 року, включно з пізнішою його редакцією 2015 року. Для дослідження ідейно-політичної еволюції партії важливе значення мають також офіційні партійні резолюції та тези різних років. Цінними інформаційними ресурсами є офіційні сайти самої партії АдН, а також Федерального виборчого центру (Der Bundeswahlleiter) та Федеральної служби з захисту Конституції. Публіцистичні матеріали представлені аналітичними та інформаційно-полемічними статтями, а також інтерв'ю у різних німецьких друкованих та електронних медійних виданнях, а також певним контентом відеохостингу Youtube, де розміщені відеоматеріали виступів німецьких політиків.

*Історіографія проблеми* представлена в основному публікаціями німецьких (О.Нідермайєр, А.Хенсель, А.Хойслер, Р.Рьозер, Ф.Деккер, М.Фідлер, Й. Розенфельдер та ін.) та частково британських (Р.Грім) дослідників, які намагалися з'ясувати причини появи цієї політичної сили, дати

оцінку її характеру, окреслити її перспективи у політичній системі Німеччини. Зокрема, Оскар Нідермайер підкреслює, що на початку своєї діяльності партія зайняла ринково-ліберальну та національно-консервативну нішу в партійно-політичному ландшафті Німеччини і в цьому вбачає основні причини її подальших успіхів. Разом з тим він наголошує, що елементи правого популізму в партії в період її становлення були відсутні [45].

Александр Хенсель, аналізуючи історію розвитку партії та її програмних документів, приходять до висновку, що саме внутрішньопартійні конфлікти всередині АдН могли ослабити виборчу кампанію партії напередодні виборів до Бундестагу в 2017 році, хоча й не позбавили її шансу потрапити до парламенту, а політична позиція партії з часом ставала все більш «націонал-авторитарною» [33]. А. Хойслер та Р. Рьозер, розглядаючи період 2019–2021 років в історії АдН, кваліфікують її як партію правих популістів з правоекстремістськими тенденціями та зазначають, що кілька років назад її класифікація ще була такою неоднозначною. Вчені приходять до висновку, що наявність цих двох течій у майбутньому може спровокувати розпад партії [32].

Британський дослідник Роберт Грімм наголошує, що ідейні витoki створення АдН сягають ордоліберальної критики Маастрихтського договору і що серед консервативних кіл Німеччини вже тоді існували ідеї євроскептицизму. Початковий успіх АдН він, як і Оскар Нідемайер, пояснює кризовими явищами в ЄС і наступною мобілізацією виборців, а також активністю ЗМІ. Важливу роль в успіху партії, на його думку, відіграло те, що вона стала справжньою альтернативою іншим партіям і класифікував її як «м'яких євроскептиків»[29].

В українській історіографії дослідження теми історії АдН тільки бере свій початок. Серед перших вітчизняних публікацій можна вказати праці Олександра Андрієвського та Олександра Іванова[1], Андрія Мартинова[2;3] та Ганни Харлан[4].

*Виклад основного матеріалу.* Історія створення політичної партії Альтернатива для Німеччини прямо пов'язана з процесом реорганізації Європейського економічного союзу в Європейський союз [18]. У 1992 році було укладено Маастрихтський договір, який передбачав запровадження єдиної спільної європейської валюти. Саме подальший розвиток процесу європейської інтеграції зумовив виникнення такого явища та поняття як «євроскептицизм», автори якого піддавали сумніву ідею створення Європейського союзу як наднаціонального утворення та наполягали на збереженні національної ідентичності. Нові кризові явища у ЄС провокували зростання ідей

євроскептицизму, ставлячи під сумнів доцільність існування наднаціональних органів. Великим викликом для європейської спільноти стала європейська боргова криза 2010 року, яка була наслідком світової фінансової кризи 2008 року. Найбільше постраждали південноєвропейські країни, які опинилися на межі банкрутства – Греція, Іспанія, Португалія.

У цій ситуації політика канцлерки Ангели Меркель була спрямована на порятунок та подальше підтримання економік цих країн. 25 березня 2010 року на саміті ЄС Ангела Меркель погодила перший пакет заходів порятунку економіки Греції, прийнявши на себе основну частку витрат [45, с. 177]. Натомість це порушувало основні принципи Маастрихтського договору, згідно якого жодна країна в зоні євро не несе відповідальності за борги інших країн. В середині німецьких політичних і бізнесових кіл точилися запеклі дискусії щодо того, чи повинна Німеччина проводити цю політику. Частина противників, яка представляла собою професорів економіки з ліберальними поглядами, вважала фатальною помилкою збереження єдиної валюти. До цієї групи належав і професор економіки Гамбурзького університету Бернд Луке, який у 2010 році очолив «Пленум економістів». У лютому 2011 року «Пленум економістів» виступив з критикою намірів європейських міністрів фінансів щодо розширення європейського пакету допомоги і створення фонду «Європейський стабілізаційний механізм». Усвідомлюючи свій низький вплив на політику, Бернд Луке у 2012 році організував групу «Союз громадянської ініціативи» (Bündnis Bürgerwille), яка критикувала політику Християнсько-демократичного союзу щодо «порятунку євро» [8, с. 342].

Наступним етапом у формуванні нової політичної партії стало створення у вересні 2012 року політичної групи «Виборча Альтернатива 2013» на чолі з колишніми членами ХДС Гердом Робанусом та Александром Гауландом і журналістом Конрадом Адамом, яка активно співпрацювала з політичним об'єднанням «Вільні виборці» на місцевих виборах. У своєму «Заклику до заснування» вона негативно оцінювала курс європейської фінансової політики, вважаючи її деструктивною. Свої основні цілі ця група сформувала наступним чином. По-перше, згідно Маастрихтського договору Німеччина більше не буде відстоювати борги іноземних держав. По-друге, єдина Єврозона перебуває у занедбаному стані, тому всі держави можуть вийти з євро, об'єднавшись у більш прийнятні валютні союзи (північний та південний), або запровадити паралельні валюти. По-третє, передача основних суверенних прав ФРН потребує попереднього референдуму [30].

Не отримавши успіхів на місцевих виборах 2013 року, Бернд Луке, Конрад Адам та Александр Гауланд розпочинають підготовку до виборів у Бундестаг 2013 року та беруться розробляти проект власної партії – Альтернатива для Німеччини. 6 лютого 2013 року розпочали роботу Установчі збори партії, а вже 14 квітня 2013 року було прийнято статут та передвиборчу програму. Згідно цього статуту партія позиціювала себе як альтернативу стійким старим партіям та протиставляла їм себе як «формування альтернативи нібито безальтернативній політиці»[13], маючи на увазі вислів Ангели Меркель після надання пакетної допомоги Греції у березні 2010 року. Виборча програма 2013 року була дуже стисла за змістом. Основним її пунктом була відмова від євро. АдН закликала до створення південної і північної валютних зон. Також у програмі порушувалося питання реформи Європейського союзу та підтримувалась ідея «Європи суверенних держав з одним внутрішнім ринком» [59, с. 1–2]. У програмі критикувалась політика федерального уряду щодо стабілізації євро, наголошувалось на тому, щоб платники податків не несли на собі тягаря «порятунку євро».

Питання міграції у програмі 2013 року ще не стояло гостро на порядку денному: партія виступала за «відкрити і дружню до іноземців Німеччину» і підтверджувала «вільний рух робочої сили», хоча і наголошуючи на зміні міграційної політики та законодавства Німеччини за зразком канадської моделі, тобто введення бальної системи імміграції [59, с. 4].

Також важливим елементом у програмі було питання сім'ї. У сімейній та соціальній політиці партія презентувала суто консервативні позиції, які загалом панували всередині партії [53, с. 98]. АдН виступала за захист сім'ї як «ядра суспільства» та наголошувала на тому, що «в Німеччині дуже мало дітей» [59, с. 3]. Щодо демократії та верховенства закону, то АдН виступала за розширення прямої демократії та введення на території Німеччини швейцарської моделі референдумів. Сповідування ідеї «прямої демократії» демонструвало «опозиційність», «альтернативність» та популістську спрямованість партії, яка цим самим відмежовувала себе від інших партій.

На федеральних виборах до Бундестагу та виборах у ландтаг землі Гессен, що відбулись одночасно 22 вересня 2013 року, партії не вдалося подолати 5% бар'єр. У результаті вона отримала лише 4,7% [14] та 4,1% [38] відповідно. Хоча ці вибори АдН програла, але все-таки це стало найбільшим електоральним успіхом для партії вкрай правого спрямування в Німеччині за всю повоєнну історію. Така ситуація сигналізувала, що певна частина німців вже сумнівається у правильності німецької та європейської політики.

На федеральному з'їзді партії у березні 2014 року під час підготовки до виборів до Європейського парламенту АдН прийняла більш розгорнуту передвиборчу програму. У ній вона піддавала критиці запровадження євро і недотримання принципу субсидарності, який партія вважала порушеним в ЄС як політично, так і економічно [51, с. 131]. У цій програмі АдН не висувала «принципових заперечень» стосовно європейської інтеграції та підтримувала ідею єдиного ринку, але відкидала при цьому перспективи входження до ЄС «неєвропейських держав» (наприклад Туреччини). Разом з тим вона критикувала існуючу інституціональну структуру ЄС і піддавала сумнівам життєздатність єдиної валюти – євро [29, с. 272]. Підтверджуючи знову свою прихильність до ЄС, АдН категорично виступала проти створення «Сполучених Штатів Європи» за взірцем США, оскільки «не існує єдиної європейської нації і не існує європейського національного народу» [44, с. 2–3]. З цього приводу АдН закликала до ренаціоналізації європейських структур і наполягала на необмежених бюджетних правах національних парламентів.

Щодо економічної політики ЄС, то АдН закликала до розпуску або, принаймні, до повної реорганізації грошово-кредитної політики в зоні євро. В якості першого кроку кожній країні мало бути надано право виходу із зони євро, не залишаючи ЄС [44, с. 5]. Партія виступала за подальшу інтеграцію Німеччини з Заходом, членство в НАТО і прихильність соціальній ринковій економіці. Стосовно міграційної політики АдН також фактично відходила від положень програми 2013 року і проголошувала, що партія «категорично відкидає імміграцію в німецькі соціальні системи» [44, с. 15–16]. Вона наголошувала, що виплата коштів на соціальну підтримку іммігрантів повинна проводитись у межах законодавства Німеччини, без усякого зовнішнього впливу з боку Європейського союзу. Для того, щоб отримувати соціальне забезпечення, іммігранти повинні сплачувати податки, як і усі інші мешканці. У випадку, якщо коштів на проживання і сплату податків недостатньо, то мігранти повинні повернутися до себе на Батьківщину.

У травні 2014 року АдН прийняла свої «Політичні орієнтири» («Politische Leitlinien»), які стали певним доповненням до виборчої програми 2014 року. Зокрема, у цьому документі партія виступає проти гендерних квот у професійному житті та політиці: «АдН виступає за рівні можливості, а не за результат рівності» [46, с. 2]. Щодо сімейної політики звучала традиційна риторика, що «сім'я – це ядро суспільства» і що «шлюб між жінкою та чоловіком бажаний з точки зору сімейної політики» [46, с. 6].

Виборчі програми 2013 та 2014 років свідчили про те, що з самого початку АдН позиціювала себе як партія «м'якого євроскептицизму», не заперечуючи при цьому існування Європейського союзу, натомість критикуючи його інституціональну будову та фінансово-економічну політику. Цілеспрямована критика євро була зумовлена ордоліберальною економічною доктриною, тобто ідеєю захисту національних економік і тому була «проевропейською, але проти європейської валюти» [29, с. 266]. У підсумку на виборах до Європарламенту 2014 року партія вперше змогла увійти до наднаціонального органу з результатом 7.1% [23] та приєдналась до групи європейських консерваторів та реформістів [11], які є консервативною та критичною до ЄС групою у Європейському парламенті.

З моменту утворення АдН у 2013 році всередині партії чітко стали проглядатися три течії: ліберально-економічна (поміrkована), консервативно-центристська та правоекстремістсько націоналістична. Останні дві об'єдналися в результаті подолання внутрішньопартійної кризи у березні 2015 року у неформальне об'єднання «Крило» на чолі з Бьорном Хьокке, Андреасом Кальбіцем та Гансом-Томасом Тільшнайдером, яке стало національно-консервативною частиною партії. Основною проблемою у подальшій діяльності та еволюції самої партії стало визначення її чіткого ідейно-політичного курсу в умовах існування різнополярних течій всередині партії. Бернд Луке хотів зміцнити АдН як поміrkовану правочентриську партію, натомість національно-консервативне крило бачило партію як принципово опозиційну політичну силу. Вони критикували Бернда Луке за його підтримку трансатлантичного торговельного та інвестиційного партнерства між ЄС та США, за його голосування в Європейському парламенті на підтримку санкцій проти Росії, що у свою чергу суперечило резолюції партії, яка не підтримала санкцій.

Велику роль у внутрішньопартійному конфлікті відіграло створення у 2014 році PEGIDA (укр.: «Патріотичні європейці проти ісламізації Заходу») та намагання Бернда Луке певним чином відмежуватись від цього руху, в той час як місцеві партійні активісти закликали до активної співпраці з ним. Б. Луке був не лише лідером поміrkованого економічно-ліберального крила партії, але він також практикував авторитарний стиль партійного керівництва, який ігнорував інші ідейно-політичні позиції [33, с. 7].

На початку 2015 року стало зрозуміло, що керівництво АдН, яке складалось з представників поміrkованого крила партії, втратило підтримку своїх членів. У цей час Бьорн Хьокке та Андре Поггенбург опублікували «Ерфуртську резолюцію», яка була спрямована проти Бернда Луке, і закликала

АдН бути «принципово патріотичною і демократичною альтернативою до інших партій» [22]. У якості реакції Бернд Луке, Ганс-Олаф Хенкель та інші прихильники опублікували «Резолюцію Німеччини», де звинуватили ініціаторів Ерфуртської резолюції у бажанні розколоти партію [41]. У травні 2015 року Бернд Луке ініціював створення групи «Пробудження 2015» («Weckruf 2015») [10], яка закликала не залишати ряди партії і приєднуватись до поміркованого крила [31].

Момент більшої радикалізації партії настав на початку липня 2015 року під час партійного з'їзду у м. Ессен, коли Бернд Луке покинув лави партії. Першим речником партії стала тоді представниця націонал-консервативного крила Фрауке Петрі. Йорга Мойтена було обрано другим речником партії [42]. З цього часу змінюється не лише керівний склад партії, а й основні програмні ідеї АдН, які все більше акцентувались на антиісламських та антимигранських засадах.

Варто відзначити, що у двох попередніх програмах у питаннях міграції не йшла мови про іслам. Антиісламську риторику або, як зазначив Александр Хенсель, «створення образу ворогу у вигляді ісламу» [33, с. 18], можна було помітити вже в основній програмі АдН 2016 року. Причиною зміни програмних орієнтирів став вихід із лав партії ліберально орієнтованого Бернда Луке та його прихильників та зсув АдН вправо. З середини 2015 року стало зрозуміло, що Європейському союзу вдалося стабілізувати євро і це питання вже не стояло на порядку денному. Натомість з'явилась нова проблема – це біженці з Північної Африки та країн Близького Сходу.

Одразу після зміни керівництва АдН публічна активність партії в питаннях політики щодо біженців і притулку суттєво активізувались по всій країні. Після фази деякого зниження популярності восени 2015 року АдН знову повернулась у центр уваги ЗМІ та суспільства. Нові лідери партії у вересні 2015 року представили свою чергову програму дій «Осінній наступ 2015» («Herbstoffensive 2015»), де вперше було офіційно розширено тематичне поле діяльності партії під гаслом «Пора викласти карти на стіл! Зупиніть хаос щодо надання притулку та кризи євро!» [34]. Як зазначає німецька соціолог Ліза Шольтен, «Осінній наступ 2015» можна розглядати як знак того, що новий склад Федерального виконавчого комітету АдН почав активно публічно заявляти про себе. Існуюча раніше критика Федерального виконавчого комітету зсередини партії була мало відома суспільству [52, с. 7]. В рамках «Осіннього наступу 2015» АдН передбачала загальнонаціональні акції, такі як інформаційні стенди або лекції [34]. Одним із найважливіших документів «Осіннього



наступу 2015» стали «Тези з питань надання притулку», які містили різку критику дій федерального уряду та закликали до обмеження міграції [56]. 7 листопада 2015 року в Берліні пройшла заключна акція під гаслом «Притулок повинен мати межі. Червона картка для Меркель!», яка зібрала 7000 демонстрантів [19].

Подібні публічні акції в контексті «Осіннього наступу» регулярно проводилися і в подальшому, особливо на сході Німеччини. Їх змістом були протести проти біженців і демонстрації, спрямовані проти політики Ангели Меркель стосовно надання притулку біженцям. Пік цих акцій припав на листопад 2015 року, коли голова земельної асоціації АдН у Тюрингії Бьорн Хьокке та голова земельної асоціації Бранденбургу Александр Гауланд разом представили «5 принципів для Німеччини», які будувались на націоналістичному ґрунті. У них проголошувалось, що «Німеччина – наша країна![...] Німеччина була домом наших предків. Німеччину потрібно зберігати як дім наших дітей. Німеччина – це наш дім, наша країна і наша нація!» [26].

28 листопада 2015 року АдН оприлюднила чергову резолюцію «Притулок», в якій акцентувалась увага на дотриманні Основного закону ФРН і Дублінського регламенту III в сфері міграції. У цьому двосторінковому документі партія закликала до «захисту національної (німецької) ідентичності», до обмеження міграції з «третіх безпечних країн», дотримання суверенного права охорони національних кордонів, критикувала право надання колективного притулку (тобто цілим групам та народам) [50].

Перенесення акцентів на проблеми міграції та мультикультуралізму виразно відобразилося також і в риториці лідерів партії. Так, у січні 2016 року під час активної фази кризи біженців Фрауке Петрі дала інтерв'ю газеті «Mannheimer Morgen», де заявила, що німецька прикордонна поліція може застосовувати вогнепальну зброю для запобігання незаконному перетину кордону [27]. Така заява викликала хвилю обурення по всій Німеччині. У відповідь Фрауке Петрі заявила, що її слова спотворили задля створення заголовків, боцім-то АдН хоче розстрілювати біженців [9].

У цій атмосфері на Штутгартському з'їзді партії (30 квітня – 1 травня 2016 року) була прийнята нова основна програма АдН. Як вже було зазначено раніше, центральною темою для партії стало питання біженців і неконтрольованої міграції. У цих питаннях партія критикувала політику федерального уряду відносно зовеликої кількості людей інших культур, мов, світоглядів та релігії, яких прагнуть інтегрувати в німецьке суспільство. Згідно

програми партії слід відрізнити біженців від нелегальних мігрантів, запроваджувати суворий контроль на всіх кордонах Німеччини, аби запобігти незаконному його перетину. Основне право притулку повинно бути заміненим гарантією закону про притулок, щоб саме право притулку більше не використовували як засіб масової міграції.

Саме в біженцях АдН вбачала велику небезпеку для культурної ідентичності та цілісності німецького суспільства. Програма пронизана нативістськими висловлюваннями, що означає ворожість до певної культурної та етнічної групи. Суть самої концепції «нових правих» полягає у збереженні своїх цінностей, культури та традицій. Біженці та мігранти, які мають зовсім інший світогляд, не несуть у собі «німецьких цінностей», а з часом «чужинські цінності» можуть почати конкурувати з німецькими. Тому АдН стає на захист німецької ідентичності, закликає кожного іммігранта «інтегруватися, адаптуватися до нового дому» [48, с. 63], протидіє політиці мультикультуралізму «як серйозній загрозі соціальному миру та подальшому існуванню нації як культурної одиниці» [48, с. 47].

У питанні релігії партія намагалася позиціонувати себе ліберально, наголошуючи на свободі віросповідання, совісті та переконань. Проте у програмі зазначалося, що партія виступає проти практик ісламської віри, які спрямовані проти демократичного базового устрою, німецьких законів, а також проти іудейсько-християнських та гуманістичних основ німецької культури. Сам іслам, з точки зору АдН, «не належить Німеччині» [48, с. 49]. АдН закликала до заборони іноземного фінансування мечетей. Імами, що проповідують в Німеччині, повинні отримувати державний дозвіл, неконституційним об'єднанням слід заборонити будувати та експлуатувати мечеті та носити хіджаби.

Щодо політики стосовно Євросоюзу та єврозони, то АдН трималася позицій, зафіксованих у більш ранніх програмних документах. Вона закликала зберегти національні держави та надати їм більше повноважень. Уже у цьому питанні можна спостерігати посилення «євроскептицизму» у програмних засадах. Партія стала розглядати перспективу виходу Німеччини з єврозони, хоча ще у 2014 році АдН не бажала виходу Німеччини з єврозони та повернення до німецької марки, оскільки це створювало б значні юридичні та економічні проблеми. Вона виправдовувала цю позицію тим, що введення євро з самого початку було винятково політичним проектом і що не було основи для єдиного валютного союзу через економічні, фінансові і культурні відмінності в тогочасній зоні євро. Партія виправдовувала цю критику, а також відмову від

політики порятунку євро посиленням на дотримання принципів соціальної ринкової економіки [48, с. 16–21]. Загальна риторика АдН у питанні Європейського союзу виглядає таким чином: Альтернатива для Німеччини скептично ставиться до існування ЄС у його сучасному вигляді та виступає за повернення до рівня Європейського Економічного співтовариства.

Внутрішня безпека – одна із найголовніших політичних проблем АдН. Зафіксовані в програмі цілі цілком відповідали правоконсервативному характеру партії. АдН вимагала посилити покарання за напад на поліцейських, пожежників і розширення повноважень як поліції, так і судової влади. Проблема з біженцями показала, що захист зовнішніх кордонів ЄС недостатній, тому партія закликала до посилення зовнішніх кордонів Німеччини та відновлення прикордонного контролю [48, с. 23–27]. Тим самим, партія фактично ставила під сумнів доцільності перебування Німеччини в Шенгенській зоні. АдН виступала за повернення призову чоловіків віком від 18 до 25 років на військову службу (Бундесвер) [48, с. 32]. У питаннях зовнішньої політики АдН розглядала НАТО виключно як оборонний союз, виступала за виведення всіх іноземних союзних військ, які все ще перебували на німецькій землі, критикувала створення спільних європейських оборонних сил як загрозу національному суверенітету. На тлі економічних санкцій проти Росії партія закликала до поліпшення відносин з Росією [48, с. 31].

Під час підготовки до виборів у Бундестаг 2017 року Альтернатива для Німеччини на федеральному з'їзді партії у Кельні 22–23 квітня 2017 року прийняла свою чергову передвиборчу програму. В цілому вона повністю перегукувалася з програмою 2016 року. В ній поєднувалася антимігрантська риторика з популістськими гаслами «захисту прямої демократії», «народного суверенітету». Наприклад, у питанні щодо статусу Федерального президента АдН наполягала на його прямих виборах [49, с. 6–11].

У січні 2017 року в партії спалахнув новий конфлікт, спричинений історико-ревізіоністськими позиціями Бьорна Хьокке, які він почав відверто демонструвати з кінця 2015 року. 17 січня 2017 року у Дрездені на заході молодіжної організації партії «Молода Альтернатива» він назвав меморіал Голокосту в Берліні «пам'ятником сорому» [35]. Поки Александр Гауланд та Йорг Мойтен виступили на захист Б. Хьокке, Фрауке Петрі ініціювала разом з Алісою Вайдель процедуру його виключення з партії, яка була відхилена опонентами у федеральному виконавчому комітеті партії.

У той же час набуло гостроти питання щодо визначення головного кандидата від АдН на федеральних виборах 2017 року, де Фрауке Петрі хотіла

балотуватися як єдиний головний кандидат, хоча ще у листопаді 2016 року федеральний виконавчий комітет АдН вирішив проводити виборчу кампанію усією «командою», тим самим показавши, що противники Ф. Петрі побоюються концентрації влади в руках одного лідера. На Кельнському з'їзді партії перемогу здобули Александр Гауланд та Аліса Вайдель з загальною підтримкою 67,7% голосів делегатів [58]. Також було відкинута пропозиція Фрауке Петрі про здійснення «реального політичного курсу», яка суперечила «фундаментально опозиційній стратегії» [33, с. 12]. Вже після федеральних виборів Фрауке Петрі 29 вересня 2017 року залишила партію. Зміна керівництва виразно продемонструвала зсув партії ще далі вправо. Натомість другий розкол партії не став на заваді у досягненні успіху на виборах у Бундестаг 2017 року, де партія набрала 12,6% голосів та стала третьою політичною силою в Німеччині [15].

Під час підготовки до виборів у Європейський парламент 2019 року Альтернатива для Німеччини прийняла нову передвиборчу програму, яка у порівнянні з програмою 2014 року була значно розширена та помітно зкоригована. Великий вплив на зміну ставлення до Європейського союзу спричинив BREXIT. Автори програми були настільки натхненні цією подією, що запропонували у своїй програмі аналогічний процес можливого виходу Німеччини з Європейського союзу – DEXIT (Deutschlandexit). Наголошуючи у своєму програмному документі на ідеї «Європи націй», АдН тим самим піддавала сумнівам існування Європейського союзу як «держави з законодавчою компетенцією і власним урядом» та ідеї «Сполучених штатів Європи». Партія наполягала на впорядкованому розпаді ЄС з переходом на модель економічного союзу з вагомим впливом національних держав. Вона виступала за скасування інституцій ЄС (наприклад Європейського парламенту), скорочення адміністративного апарату та реформування Європейського суду як наднаціонального арбітражного органу. У цьому плані велика роль відводилася прямій демократії як інструменту для реалізації можливості виходу Німеччини з Європейського союзу [24, с. 11–13].

АдН відкидала будь-яку комунізацію (спільність) європейської зовнішньої політики та політики безпеки, замінивши її на міждержавну співпрацю [24, с. 17] та виступала за рівні відносини як і з США, так і з Росією, підтримуючи останню у будівництві газопроводу Північний потік-2 [24, с. 18]. Щодо політики безпеки АдН негативно ставилася до утворення європейської армії та наполягала на посиленні Бундесверу [24, с. 19]. В плані економічної політики на відміну від попередньої Європейської програми 2014 року АдН вже твердо

наполягала на виході Німеччини з єврозони та поверненні німецької марки з можливим паралельним обігом євро, що мало б сприяти зростанню німецької економіки [24, с. 29–32].

У сфері міграційної політики партія виступала за обмеження імміграції та посилення контролю за нею з боку національних держав [24, с. 37–39]. При цьому Німеччина більше не повинна надавати притулку мігрантам, а навпаки має відмовляти їм в отриманні виду на постійне проживання й активно практикувати депортації мігрантів [24, с. 39–40]. АдН налягала на відновленні національного прикордонного контролю та обмеженні вільного пересування в межах Шенгенської зони [24, с. 49]. Партія ще більш негативно та радикально визначала своє ставлення до ісламу, наголошуючи на тому, що «іслам – це загроза Європі» у вигляді зростання злочинності та тероризму. АдН наголошувала на невдалості та неможливості інтегрування мусульман у європейське середовище [24, с. 51–52].

Отже, можна констатувати, що у порівнянні з програмою 2014 року передвиборча програма АдН до виборів у Європарламент 2019 року ставала все більш радикальною та право-консервативною. Питання «Декситу» набуло бурхливих суперечок не лише у політичних колах Німеччини, а й навіть у всередині партії. Хоча програма й була прийнята більшістю делегатів, сам Александр Гауланд досить скептично поставився до цього пункту [7]. Цілковито очевидно, що керівництво партії скоро зрозуміло всю абсурдність цієї пропозиції, оскільки серед німецьких громадян ідеї Європейського союзу мали підтримку абсолютної більшості населення (75%) і такі заяви АдН цілком могли б зашкодити їй під час виборів у Європарламент [5].

У міру своєї подальшої політичної радикалізації АдН стала все більше привертати до себе увагу з боку Федеральної служби з захисту Конституції, яка у 2019 році віднесла Альтернативу для Німеччини до статусу тієї організації, що підлягає перевірці, а окремим її структурним частинам, таким як «Крило» та «Молода Альтернатива», було оголошено «підозру в екстремістських намірах» [53, с. 99]. У березні 2020 року «Крило» було ідентифіковано як «правоекстремістська група» і наприкінці квітня 2020 року розформовано. Дії Федеральної служби з захисту Конституції розкрили та поставили перед суспільством основну проблему цієї політичної сили: чи є вона класичною парламентською партією чи «партією руху». Поміркована частина консервативно-демократичного спектру на чолі з Йоргом Мойтеном вважала неприпустимим падіння іміджу партії через діяльність правоекстремістських груп всередині АдН. Ця частина виступала за активну парламентську роботу

заради того, щоб стати впливовою консервативною та опозиційною силою в Німеччині, використовуючи для цього усі законні методи. Натомість інша частина партії на чолі з Александром Гауландом та Бьорном Хьокке, яка зосерджувалась переважно у східнонімецьких партійних осередках, представляла собою угруповання правоекстремістських сил і вважала необхідною співпрацю з іншими вуличними, протестними рухами, такими як «ПЕГІДА» та «Альянс за майбутнє».

Дії Федеральної служби з захисту Конституції у 2019–2020 рр. стали тим каталізатором, що призвів до «гострої» фази конфлікту між таборами всередині партії. Поміrkована частина АдН вважала цей момент вигідним для вилучення з рядів партії радикалізованих елементів. Найбільшої гостроти цей конфлікт досяг на партійному з'їзді в Калкарі наприкінці листопада 2020 року, коли Йорг Мойтен застеріг від зростання радикалізації всередині партії. У свою чергу Александр Гауланд наголосив на тому, що дії Йорга Мойтена ведуть до розколу партії [32, с. 18]. Зростання критики курсу Йорга Мойтена відбувалось також на тлі зниження популярності АдН під час виборів у німецькі ландтаги протягом 2021 року: у Баден-Вюртемберзі АдН отримала 9.7% голосів проти 15.1% у 2016 році [37], у Рейнланд-Пфальці – 8.3% проти 12.6% [39]. Свою поразку на земельних виборах деякі члени АдН пояснювали карантинними обмеженнями під час епідемії COVID-19 та провальною виборчою кампанією Мойтена, яка була орієнтована не на робітників, а на освічений середній клас, який не є електоратом АдН [54]. Натомість усі члени партії напередодні виборів у Бундестаг розуміли фатальність відкритого внутрішньопартійного протистояння і тому увесь конфлікт розгортався за «закритими дверима».

У ході підготовки нових виборів до Бундестагу, призначених на 10–11 квітня 2021 року, була прийнята нова передвиборча програма під назвою «Німеччина. Але нормальна». В цьому документі, як і в передвиборчій програмі виборів до Європейського парламенту 2019 року, знову наголошувалося на необхідності виходу Німеччини з Європейського союзу у його сучасному вигляді та створення нової європейської економічної спільноти [20, с. 30]. Як і у попередній програмі 2019 року, партія активно виступала за вихід Німеччини із єврозони [20, с. 50] і поверненні до німецької марки [20, с. 56]; виступала проти спільної зовнішньої політики та політики безпеки [20, с. 60], а центральне місце в стратегії безпеки Німеччини відводилося участі у НАТО та ОБСЄ [20, с. 64] та проголошувалося посилення національної оборони шляхом зміцнення Бундесверу [20, с. 66–68].

У питаннях міграції та притулку партія відійшла від орієнтації на австралійську та канадську моделі міграційного законодавства, які бралися за взірць 5 роками раніше, та наголошувала на створенні нової системи захисту на основі японської моделі. Ця система передбачала заміну застарілих міжнародних правил, таких як Женевська конвенція про біженців. Лише особи, які потребують особливого статусу та відібрані Бундестагом, чиї релігійні та культурні цінності сумісні з німецькими, можуть бути прийняті в Німеччині на гуманітарній основі [20, с. 91–92]. Партія наголошувала на поверненні контролю Німеччини над власним кордоном та встановленні фізичних перешкод, у тому числі огорож, задля запобігання незаконному його перетину. АдН активно виступала проти практики воз'єднання сімей іммігрантів як одого із легальних шляхів проникнення іноземців до Німеччини [20, с. 94] та акцентувала свою увагу на праві отримання німецького громадянства за принципом походження [20, с. 101].

Щодо ісламу можна помітити ті ж оцінки, які властиві були попереднім програмам, але ще з більш радикальними акцентами: іслам не тільки «не належить Німеччині», а й ставить під загрозу внутрішній спокій країни та несумісний з демократичним устроєм, оскільки він «демонструє претензію на правління єдиної дійсної релігії, хоче забезпечити виконання законів шаріату в Німеччині і не визнає у повному обсязі або навіть виступає проти німецької правової системи» [20, с. 84]. Партія хоче скасувати ісламські богословські кафедри в німецьких університетах, заборонити ісламське релігійне навчання у державних школах, а також закликає дотримуватись гендерної рівності серед мусульманського соціуму в Німеччині [20, с. 85–86].

Щодо сімейної політики, то АдН певним чином доповнила свій програмний документ 2017 року та розглядала сім'ю як складову демографічної політики та національної ідентичності [20, с. 24]. АдН визначала сім'ю як «ядро суспільства», яке складається з батька, матері та дітей [20, с. 104]. Для зміцнення позицій сім'ї партія закликала проводити «позитивну соціальну політику» та наполягала на підтримці молодих сімей шляхом збільшення допомоги на дитину, вирахування з податків витрат, пов'язаних з дитиною. Для молодих сімей мають запроваджуватися спеціальні позики, організація доступних орендних квартир; вилучення дітей із сімей може відбуватися лише у виключних випадках. Партія, як і раніше, закликала до заборони абортів та схвалювала усиновлення [20, с. 111].

Не оминула АдН і тему пандемії COVID-19, додавши її до переліку нагальних питань. Партія оцінювала заходи німецького уряду стосовно

вакцинації, карантинних обмежень, запровадження т.зв. «паспортів вакцинації» та обов'язкового носіння масок неприйнятими. У своїй програмі АдН закликала припинити ці заходи та створити парламентський комітет з проблем пандемії [20, с. 134–135].

На виборах до Бундестаг 2021 року партія отримала 10,3% голосів виборців та стала п'ятою політичною силою Німеччини. У порівнянні з 2017 роком, коли партія отримала 12.6%, АдН дещо втратила підтримку серед виборців. Найбільше голосів вона отримала у східнонімецьких землях з середнім результатом 18.9%, що дозволило їй посісти друге місце у цьому регіоні, обігнавши ХДС. У деяких східнонімецьких землях, таких як Саксонія та Тюрингія, АдН отримала перше місце з результатами 24.6% та 24% відповідно. У західнонімецьких землях партія в середньому отримала 8.2%, що показує основні електоральні відмінності між Сходом та Заходом Німеччини [21]. Деякі члени АдН, такі як Георг Падзерскі та Максиміліан Крах, пояснюють такі результати тим, що в 2021 році в німецькому суспільстві вже не було таких гострих проблем у сфері міграції і «багато хто ставив галочку за АдН, як і в 2016–2017 рр., просто на знак протесту» [55]. Відомий німецький політолог Кай Арцгаймер у своєму інтерв'ю «Der Tagesspiegel» вважав цей результат виборів для АдН досить успішним попри внутрішні проблеми та конфлікти всередині партії. Вчений пояснює це тим, що незважаючи на підозру в антиконституціоналізмі, партія все ще має досить велику кількість своїх прихильників, які скептично ставляться до міграційної політики Німеччини. Це також пояснюється зусиллями самої АдН у «поглинанні колишніх прихильників НДПН» і тих, хто вважав НДПН<sup>2</sup> занадто естремістською. Але натомість дослідник застерігає, що після виборів у АдН знову розгорнуться внутрішньопартійні суперечки та пошуки «винуватців» у провалі, особливо між лідерами партії Йоргом Мойтеном та Тіно Хрупаллом [25].

Німецькі ЗМІ зазначають, що вже невдовзі після виборів всередині Альтернативи для Німеччини знову розгорнулось протистояння навколо інтерпретації результатів виборів. Один із очільників партії Йорг Мойтен розкритикував тандем Тіно Хрупалли та Аліси Вайдель, назвавши їхню оцінку результатів виборів «недоречною радістю», натомість Вайдель розкритикувала Мойтена, оцінивши результат партії на виборах «стабільним» [36].

---

<sup>2</sup> Націонал-демократична партія Німеччини – право-радикальна політична партія, пік популярності якої прийшовся на кінець 1960-х років, але яка так ніколи і не пододала 5% бар'єр та не потрапила до бундестагу, хоча й була представлена у деяких земельних парламентах.



Вирішення внутрішньопартійного конфлікту шляхом обрання нового керівництва мало відбутися на федеральному з'їзді партії 11–12 грудня 2021 року у Вісбадені, який незабаром був скасований федеральним виконавчим комітетом АдН через карантинні обмеження [6]. Сам Йорг Мойтен зазначав, що не планує балотуватися до керівництва партії, виходить з її складу та закликав до «звільнення керівних посад АдН для нових людей» і до програмного оновлення партії, і зокрема в питанні DEXIT [43]. Вже у січні 2022 року Йорг Мойтен покинув лави партії, заявивши, що він «не може більше відбиватися від більш екстремістської частини партії» [28]. Ці події призвели до послаблення внутрішньопартійного конфлікту, але не його ліквідації, оскільки внутрішньопартійна боротьба за владу триватиме до нового федерального з'їзду партії, який має обрати нових керівників у червні 2022 року. Але наразі можна констатувати, що відхід Йорга Мойтена призвів до перемоги праворадикальних кіл партії.

Новий сплеск внутрішньопартійного конфлікту в лавах АдН стався в кінці лютого 2022 року внаслідок початку активного етапу російського вторгнення в Україну. 25 лютого 2022 року Федеральний виконавчий комітет засудив насильницькі дії Росії та порушення нею територіальної цілісності України [16]. Але всередині АдН й досі немає одностайної оцінки агресії Росії, оскільки багато її членів є проросійсько налаштованими. 27 лютого очільник партії Тіно Хрупалла у своїй промові в Бундестазі неоднозначно висловився щодо Росії, заявивши, що «треба бути вдячним Росії за єдність Німеччини, за виведення російських військ з Німеччини у 1994 році» та виступив проти «нової гонки озброєнь», тобто проти збільшення фінансування Бундесверу [17]. Ці заяви одразу спричинили посилення конфлікту між західно- та східнонімецькими партійними об'єднаннями щодо курсу лідера партії Т. Хрупалли. Для того, щоб владнати суперечку, 10 березня 2022 року парламентська група АдН у Бундестазі опублікувала компромісний «Позиційний документ про російсько-українську війну», в якому засуджується «агресивна війна з боку Росії з порушенням міжнародного права». АдН закликає російського президента негайно припинити бойові дії та розгорнути миротворчі місії ООН та/чи ОБСЄ в Україні. Але при цьому партія відкидає вступ України в НАТО та ЄС, економічні санкції проти Російської Федерації та постачання зброї до України. У документі не згадується про збереження територіальної цілісності та суверенітету України, натомість партія закликає до введення у експлуатацію «Північного потоку 2» [47]. 28 квітня німецький Бундестаг підтримав постачання німецького важкого озброєння до України. АдН критично

поставилась до цього рішення. Федеральний речник партії Тіно Хрупалла заявив, що тим самим федеральний уряд «підписав декларацію про приєднання до війни». Він закликав уряд залишатися «нейтральним посередником», заявивши, що «війна в Україні – це не наша війна». Саму АдН він представив як «єдину партію, яка виступає за мир у Європі» [57].

Неоднозначна позиція щодо російського вторгнення в Україну, низький результат на земельний виборках у Саарі, де партія ледве подолала п'ятивідсотковий бар'єр, отримавши 5,7% голосів [40], а також дії Федеральної служби з захисту Конституції, якій 8 березня 2022 року Адміністративний суд Кельна надав дозвіл класифікувати АдН як «підозрювану у правому екстремізмі» [12], очевидно сприятиме подальшим внутрішнім конфліктам та може призвести до розколу партії. Ці моменти стають серйозним викликом для АдН та особисто для Тіно Хрупалли, який має на меті переобратися на посаду очільника партії у червні 2022 року.

*Висновки.* АдН виникла на тлі європейської боргової кризи та політики уряду Ангели Меркель щодо її врегулювання. Наслідком цього стало об'єднання євроскептично налаштованих політичних та бізнесових кіл і створення у 2013 році нової політичної партії – Альтернатива для Німеччини, якій не вистачило кілька десятків відсотка голосів виборців, аби того ж року потрапити до Бундестагу. Натомість поява нової партії свідчила про наростання невдоволення існуючим домінуванням двох найбільших політичних партій країни ХДС/ХСС та СДПН у німецькому політикумі.

З моменту свого заснування у партії проявилися три основні течії: ліберальна, консервативна та екстремістська право-націоналістична. Останні дві об'єдналися у неформальний союз, який протистояв ліберальному крилу. Основні віхи розвитку партійної ідеології співпадають з переважанням тієї чи іншої групи у її керівництві: з 2013 по 2015 рік у партії переважало ліберальне крило на чолі з Берндом Луке. Починаючи з 2015 року завдяки переважно зовнішнім чинникам (наростання міграційної кризи), а також деяким внутрішньополітичним обставинам (намагання дистанціюватися від правоекстремістських рухів) відбувається помітна радикалізація партії через зміну її керівництва, яке зсувалося все більш вправо. У цьому вимірі з 2015 року можна помітити не лише посилення євроскептичних ідей, а й появу антимігрантських та антиісламських настроїв, що чітко відобразилось як у програмних засадах партії, так і в її діяльності.

Посилення антисемітських та ксенофобських настроїв призвело до другого розколу партії у 2017 році, коли речниця Фрауке Петрі вийшла з лав партії.

Подальша радикалізація АдН віддзеркалилася у її програмних документах 2019 та 2021 рр., коли партія з «м'якого євроскептика» перетворилась на «жорсткого євроскептика», проголошуючи навіть можливість виходу Німеччини з Європейської спільноти на прикладі BREXIT, закликаючи до повернення національної валюти німецької марки та розпуску ЄС. Партія стала все більше критикувати іслам, наголошуючи на його несумісності з німецькими цінностями, а також виступаючи за посилення обмежень проти мігрантів. Варто додати, що саме керівництво партії ідеологічно не консолідоване. На сьогодні в ньому виділяються дві течії: поміркована та правоекстремістська, які конкурують між собою за визначення стратегічного курсу партії.

Основними викликами на сьогоднішній день для АдН є стійке падіння прихильності серед виборців, що показали останні вибори до Бундестагу 2021 року та земельні вибори 2020–2022 рр., а також двояка позиція партії щодо російського вторгнення в Україну. Хоча партійне керівництво вербально засудило дії Росії, всередині АдН точиться конфлікт щодо відмежування від проросійського впливу. Результатом стала «компромісна» позиція партії, яка фактично показала неможливість відходу від «проросійської лінії». Така політика АдН приводить до того, що хоча партія ще протягом наступних чотирьох років має шанс залишатися на німецькій політичній сцені, існує гостра проблема її політичного іміджу, подальшої перспективи та підтримки серед виборців.

#### **Список використаних джерел та літератури:**

1. Іванов О. Альтернатива для Німеччини – партія євроскептиків у найпотужнішій країні ЄС [Електронний ресурс] / Олександр Іванов, Олександр Андрієвський // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2015. – Вип. 1. – С. 9–11. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU\\_Ist\\_2015\\_1\\_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ist_2015_1_4) (Дата звернення: 29.05.2022). – Назва з екрану.
2. Мартинов А. Вибори в Бундестаг 2017 року у контексті новітньої політичної історії Німеччини [Електронний ресурс] / Андрій Мартинов // Україна – Європа – Світ. – 2017. – №20. – С. 176–186. – Режим доступу: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/9469> (Дата звернення: 29.05.2022). – Назва з екрану.
3. Мартинов А. Партія Альтернатива для Німеччини: передісторія і місце у спектрі правих популістських сил ФРН [Електронний ресурс] / Андрій Мартинов // Україна – Європа – Світ. – 2016. – №18–20. – С. 139–145. – Режим доступу: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbuv/cgiirbis\\_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE\\_FILE\\_DOWNLOAD=1&Image\\_file\\_name=PDF/Ues\\_2016\\_18\\_20.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Ues_2016_18_20.pdf) (Дата звернення: 29.05.2022). – Назва з екрану.
4. Харлан Г. Європейська інтеграція в передвиборчих програмах політичних партій ФРН 2017 р. [Електронний ресурс] / Ганна Харлан // Європейські історичні студії. – 2019. – №14. – С. 43–57. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/eis\\_2019\\_14\\_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/eis_2019_14_6). (Дата звернення: 29.05.2022). – Назва з екрану.

5. AfD lässt Parteiposition zum „Dexit“ im Wahl-O-Mat ändern [Elektronische Ressource] // Die Welt. – 12.05.2019. – Art des Zugriffs: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article193354759/Europawahl-AfD-laesst-Parteiposition-zum-Dexit-im-Wahl-O-Mat-aendern.html> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.
6. AfD sagt wegen Pandemie Bundesparteitag ab [Elektronische Ressource] // Der Spiegel. – 26.11.2021. – Art des Zugriffs: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/coronavirus-afd-sagt-bundesparteitag-im-dezember-ab-a-8fa931e1-de9d-4f91-b855-c70f88264bbd> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.
7. AfD schwächt Forderung nach deutschem EU-Austritt ab [Elektronische Ressource] // Der Spiegel. – 13.01.2019. – Art des Zugriffs: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/alexander-gauland-warnt-vor-dexit-forderung-afd-schwaecht-formulierung-ab-a-1247821-amp.html> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.
8. Althoff A. Right-wing populism and religion in Germany: Conservative Christians and the Alternative for Germany (AfD) [Electronic resource] / Andrea Althoff // Zeitschrift für Religion, Gesellschaft und Politik. – 2018. – Vol. 2, no. 2. – P.335–363. – Mode of access: <https://doi.org/10.1007/s41682-018-0027-9> (Last Access: 29.05.2022). – Title from screen.
9. Becker A. Frauke Petry vs. Mannheimer Morgen: Schusswaffen-Interview wird zum Fall für den Presserat [Elektronische Ressource] / Alexander Becker // Meedia. – 08.02.2016. – Art des Zugriffs: <https://meedia.de/2016/02/08/frauke-petry-vs-mannheimer-morgen-schusswaffen-interview-wird-zum-fall-fuer-den-presserat/> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.
10. Bender J. AfD-Gründer Lucke droht mit Massenaustritt [Elektronische Ressource] / Justus Bender // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 18.05.2015. – Art des Zugriffs: <https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/afd-gruender-bernd-lucke-droht-mit-massenaustritt-13598488.html> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.
11. Bohne M. AfD in EKR-Fraktion aufgenommen: Luckes Platz in Brüssel [Elektronische Ressource] / Martin Bohne // Tagesschau. – 12.06.2014. – Art des Zugriffs: <https://www.tagesschau.de/europawahl/afd-ecr-102.html> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.
12. Bundesamt für Verfassungsschutz obsiegt vor Verwaltungsgericht Köln gegen die AfD [Elektronische Ressource] // Der Verfassungsschutz. – 08.03.2022. – Art des Zugriffs: <https://www.verfassungsschutz.de/SharedDocs/pressemitteilungen/DE/2022/pressemitteilung-2022-1-afd.html> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.
13. Bundessatzung der Alternative für Deutschland. Parteitag Beschluss vom 14.04.2013 [Elektronische Ressource] // Die Alternative für Deutschland. – 2013. – Art des Zugriffs: [https://www.politicalpartydb.org/wp-content/uploads/Statutes/Germany/Germany\\_AfD\\_2013.pdf](https://www.politicalpartydb.org/wp-content/uploads/Statutes/Germany/Germany_AfD_2013.pdf) (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.
14. Bundestagswahl 2013 [Elektronische Ressource] // Der Bundeswahlleiter. – 2013. – Art des Zugriffs: <https://www.bundeswahlleiter.de/bundestagswahlen/2013/ergebnisse/bund-99.html> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.
15. Bundestagswahl 2017 [Elektronische Ressource] // Der Bundeswahlleiter. – 2017. – Art des Zugriffs: <https://www.bundeswahlleiter.de/bundestagswahlen/2017/ergebnisse/bund-99.html> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.
16. Bundesvorstand fordert sofortige Einstellung aller Kampfhandlungen russischer Streitkräfte – Alternative für Deutschland [Elektronische Ressource] // Alternative für Deutschland. – 25.02.2022. – Art des Zugriffs: <https://www.afd.de/bundesvorstand-fordert-sofortige-einstellung-aller-kampfhandlungen-russischer-streitkraefte/> (Zugriff am: 28.05.2022). – Titel vom Bildschirm.
17. Chrupalla T. Meine Rede im Bundestag vom 27.02.2022 [Elektronische Ressource] / Tino Chrupalla. – 2022. // YouTube. – Art des Zugriffs: <https://www.youtube.com/watch?v=fuopLRVcWuA> (Zugriff am: 28.05.2022). – Titel vom Bildschirm.

18. Decker F. Etappen der Parteigeschichte der AfD [Elektronische Ressource] / Frank Decker // Bundeszentrale für politische Bildung. – 2020. – Art des Zugriffs: <https://www.bpb.de/politik/grundfragen/parteien-in-deutschland/afd/273130/geschichte> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.
19. Demonstration am 7. November ein Riesenerfolg [Elektronische Ressource] // Pressespiegel. Die Alternative für Deutschland. Landesverband Berlin. – 11.11.2015. – Art des Zugriffs: <https://web.archive.org/web/20160602020905/http://www.afd-berlin.de/2015/11/demonstration-am-7-november-ein-riesenerfolg/> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.
20. Deutschland. Aber normal. Programm der Alternative für Deutschland für die Wahl zum 20. Deutschen Bundestag [Elektronische Ressource] // Die Alternative für Deutschland. – 2021. – Art des Zugriffs: [https://www.afd.de/wp-content/uploads/sites/111/2021/06/20210611\\_AfD\\_Programm\\_2021.pdf](https://www.afd.de/wp-content/uploads/sites/111/2021/06/20210611_AfD_Programm_2021.pdf) (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.
21. Die Wahlergebnisse der Bundesländer. Bundestagswahl 2021 [Elektronische Ressource] // Tagesschau. – 2021. – Art des Zugriffs: <https://www.tagesschau.de/wahl/archiv/2021-09-26-BT-DE/ergebnisse-bundeslaender.shtml> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.
22. Erfurter Resolution [Elektronische Ressource] // Der Flügel. – Erfurt, 2015. – Art des Zugriffs: <https://web.archive.org/web/20150405032917/http://derfluegel.de/erfurterresolution.pdf> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.
23. Europawahl 2014 [Elektronische Ressource] // Der Bundeswahlleiter. – 2014. – Art des Zugriffs: <https://www.bundeswahlleiter.de/europawahlen/2014/ergebnisse/bund-99.html> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.
24. Europawahlprogramm. Programm der Alternative für Deutschland für die Wahl zum 9. Europäischen Parlament 2019 [Elektronische Ressource] // Die Alternative für Deutschland. – 2019. – Art des Zugriffs: [https://www.afd.de/wp-content/uploads/sites/111/2019/03/AfD\\_Europawahlprogramm\\_A5-hoch\\_web\\_150319.pdf](https://www.afd.de/wp-content/uploads/sites/111/2019/03/AfD_Europawahlprogramm_A5-hoch_web_150319.pdf) (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.
25. Fiedler M. Wie ein Politikwissenschaftler die Zukunft der AfD bewertet [Elektronische Ressource] / Maria Fiedler // Der Tagesspiegel. – 26.09.2021. – Art des Zugriffs: <https://www.tagesspiegel.de/politik/die-fluegelkaempfe-werden-wieder-aufbrechen-wie-ein-politikwissenschaftler-die-zukunft-der-afd-bewertet/27641894.html> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.
26. Fünf Grundsätze für Deutschland. Veröffentlicht am 31.05.2016 [Elektronische Ressource] // Der Flügel. – 2016. – Art des Zugriffs: <https://web.archive.org/web/20160604162904/http://www.derfluegel.de/fuenf-grundsaeetze-fuer-deutschland/> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.
27. German right-leaning AfD leader calls for police right to shoot at refugees [Electronic resource] // Deutsche Welle. – 30.01.2016. – Mode of access: <https://www.dw.com/en/german-right-leaning-afd-leader-calls-for-police-right-to-shoot-at-refugees/a-19013137> (Last Access: 28.05.2022). – Title from screen.
28. Germany: AfD co-chair Jörg Meuthen quits party, says it's lurched too far right [Electronic resource] // Deutsche Welle. – 28.01.2022. – Mode of access: <https://www.dw.com/en/germany-afd-co-chair-j%C3%B6rg-meuthen-quits-party-says-its-lurched-too-far-right/a-60589522> (Last Access: 28.05.2022). – Title from screen.
29. Grimm R. The rise of the German Eurosceptic party Alternative für Deutschland, between ordoliberal critique and popular anxiety [Electronic resource] / Robert Grimm // International Political Science Review. – 2015. – Vol. 36, no. 3. – P. 264–278. – Mode of access: <https://doi.org/10.1177/0192512115575384> (Last Access: 28.05.2022). – Title from screen.
30. Gründungsaufwurf Wahlalternative 2013. Aufruf [Elektronische Ressource] // Wahlalternative 2013. – 2013. – Art des Zugriffs:

<http://web.archive.org/web/20120923000310/http://www.wa2013.de/index.php?id=208> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.

31. Gründungsaufruf Weckruf [Elektronische Ressource] // Weckruf 2015. – 2015. – Art des Zugriffs: <https://web.archive.org/web/20151030072047/http://www.weckruf2015.de/gruendungsaufruf> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.

32. Häusler A. Die AfD vor der Bundestagswahl 2021 [Elektronische Ressource] / Alexander Häusler, Rainer Roeser. // DGB-Bundesvorstand. – 2021. – 36 s. – Art des Zugriffs: <https://www.dgb.de/++co++8d30e3c0-ff42-11eb-9235-001a4a160123> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.

33. Hensel A. Die AfD vor der Bundestagswahl 2017. Vom Protest zur parlamentarischen Opposition [Elektronische Ressource] / Alexander Hensel, Florian Finkbeiner, Philip Dudek. // Eine Studie der Otto Brenner Stiftung. – Frankfurt a.M. – 2017. – 96 s. – Art des Zugriffs: [https://www.otto-brenner-stiftung.de/fileadmin/user\\_data/stiftung/02\\_Wissenschaftsportal/03\\_Publikationen/AH91\\_AfD\\_BT\\_Wahl\\_Goettingen\\_2017\\_07\\_17.pdf](https://www.otto-brenner-stiftung.de/fileadmin/user_data/stiftung/02_Wissenschaftsportal/03_Publikationen/AH91_AfD_BT_Wahl_Goettingen_2017_07_17.pdf) (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.

34. Herbstoffensive 2015. [Elektronische Ressource] // Die Alternative für Deutschland. – 2015. – Art des Zugriffs: <https://web.archive.org/web/20150914020727/http://www.alternativefuer.de/herbstoffensive-2015/> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.

35. Kamann M. Was Höcke mit der «Denkmal der Schande» [Elektronische Ressource] / Matthias Kamann // Die Welt. – 17.01.2017. – Art des Zugriffs: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article161286915/Was-Hoecke-mit-der-Denkmal-der-Schande-Rede-bezweckt.html> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.

36. Küstner K. Zurück im Machtkampf [Elektronische Ressource] / Kai Küstner. // Tagesschau. – 27.09.2021. – Art des Zugriffs: <https://www.tagesschau.de/inland/btw21/afd-689.html> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.

37. Landtagswahl Baden-Württemberg 2021 [Elektronische Ressource] // Tagesschau. – 2021. – Art des Zugriffs: <https://www.tagesschau.de/wahl/archiv/2021-03-14-LT-DE-BW/index.shtml> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.

38. Landtagswahl Hessen 2013 [Elektronische Ressource] // Tagesschau. – 2013. – Art des Zugriffs: <https://www.tagesschau.de/wahl/archiv/2013-09-22-LT-DE-HE/> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.

39. Landtagswahl Rheinland-Pfalz 2021 [Elektronische Ressource] // Tagesschau. – 2021. – Art des Zugriffs: <https://www.tagesschau.de/wahl/archiv/2021-03-14-LT-DE-RP/index.shtml> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.

40. Landtagswahl Saarland 2022 [Elektronische Ressource] // Tagesschau. – 2022. – Art des Zugriffs: <https://www.tagesschau.de/wahl/archiv/2022-03-27-LT-DE-SL/index.shtml> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.

41. Lucke wehrt sich gegen Rechtsruck [Elektronische Ressource] // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 21.03.2015. – Art des Zugriffs: <https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/der-richtungsstreit-in-der-afd-geht-weiter-13498020.html> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.

42. Meier M. AfD-Parteitag: Kommt eine neue Lucke-Partei? [Elektronische Ressource] / Marcus Meier, Robert Meyer // neues-deutschland.de. – 05.07.2015. – Art des Zugriffs: <https://www.neues-deutschland.de/artikel/976796.afd-parteitag-kommt-eine-neue-lucke-partei.html> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.

43. Meuthen fordert Austausch der gesamten AfD-Spitze [Elektronische Ressource] // Der Spiegel. – 30.10.2021. – Art des Zugriffs: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/afd-joerg-meuthen-fordert-austausch-der-gesamten-parteispitze-a-4449e5cd-b545-48d6-8c2b-aa65a1689021> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.

44. Mut zu Deutschland. Für ein Europa der Vielfalt. Programm der Alternative für Deutschland (AfD) für die Wahl zum Europäischen Parlament am 25. Mai 2014. (Beschluss des

Bundesparteitags vom 22. März 2014) [Elektronische Ressource] // Die Alternative für Deutschland. – 2014. – Art des Zugriffs: <https://web.archive.org/web/20150321090521/http://www.alternativefuer.de/wp-content/uploads/2014/04/Europaprogramm-der-AfD1.pdf> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.

45. Niedermayer O. Eine neue Konkurrentin im Parteiensystem? Die Alternative für Deutschland [Elektronische Ressource] / Oskar Niedermayer // Die Parteien nach der Bundestagswahl 2013. – Wiesbaden, 2014. – S. 175–207. – Art des Zugriffs: [https://doi.org/10.1007/978-3-658-02852-7\\_8](https://doi.org/10.1007/978-3-658-02852-7_8) (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.

46. Politische Leitlinien der Alternative für Deutschland [Elektronische Ressource] // Die Alternative für Deutschland. – 2014. – Art des Zugriffs: <https://web.archive.org/web/20140530003211/https://www.alternativefuer.de/wp-content/uploads/2014/05/Politische-Leitlinien-der-Alternative-f%C3%BCr-Deutschland-Mai-2014-Version-f%C3%BCr-den-Druck.pdf> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.

47. Positionspapier zum Russland–Ukraine-Krieg [Elektronische Ressource] // AfD Kompakt. – 10.03.2022. – Art des Zugriffs: <https://afdkompakt.de/2022/03/10/positionspapier-zum-russland-ukraine-krieg/> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.

48. Programm für Deutschland. Das Grundsatzprogramm der Alternative für Deutschland [Elektronische Ressource] // Die Alternative für Deutschland. – 2016. – Art des Zugriffs: [https://cdn.afd.tools/wp-content/uploads/sites/111/2018/01/Programm\\_AfD\\_Online-PDF\\_150616.pdf](https://cdn.afd.tools/wp-content/uploads/sites/111/2018/01/Programm_AfD_Online-PDF_150616.pdf) (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.

49. Programm für Deutschland. Wahlprogramm der Alternative für Deutschland für die Wahl zum Deutschen Bundestag am 24. September 2017 [Elektronische Ressource] // Die Alternative für Deutschland. – 2017. – Art des Zugriffs: [https://cdn.afd.tools/wp-content/uploads/sites/111/2017/06/2017-06-01\\_AfD-Bundestagswahlprogramm\\_Onlinefassung.pdf](https://cdn.afd.tools/wp-content/uploads/sites/111/2017/06/2017-06-01_AfD-Bundestagswahlprogramm_Onlinefassung.pdf) (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.

50. Resolution «Asyl» der Alternative für Deutschland. [Elektronische Ressource] // Die Alternative für Deutschland. – 28.11.2015. – Art des Zugriffs: <https://web.archive.org/web/20160207125056/http://www.alternativefuer.de/wp-content/uploads/sites/7/2015/12/Resolution-Asyl.pdf> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.

51. Rosenfelder J. Die Programmatik der AfD: Inwiefern hat sie sich von einer primär euroskeptischen zu einer rechtspopulistischen Partei entwickelt? [Elektronische Ressource] / Joel Rosenfelder // Zeitschrift für Parlamentsfragen. – 2017. – Bd. 48, nr. 1. – S. 123–140. – Art des Zugriffs: <https://doi.org/10.5771/0340-1758-2017-1-123> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.

52. Scholten L. Die Einwanderungs-, Flucht- und Asylpolitik der Alternative für Deutschland (AfD) [Elektronische Ressource] / Lisa Scholten. // Weiter denken – Heinrich-Böll-Stiftung Sachsen. – Dresden, 2016. – 22 S. – Art des Zugriffs: [https://www.weiterdenken.de/sites/default/files/uploads/2016/06/scholten\\_einwanderungs-flucht-und\\_asylpolitik\\_der\\_alternative\\_fuer\\_deutschland\\_farbsparend.pdf](https://www.weiterdenken.de/sites/default/files/uploads/2016/06/scholten_einwanderungs-flucht-und_asylpolitik_der_alternative_fuer_deutschland_farbsparend.pdf) (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.

53. Schroeder W. Die Alternative für Deutschland [Elektronische Ressource] / Wolfgang Schroeder, Bernhard Weßels // Sozial Extra. – 2020. – Bd. 44, nr. 2. – S. 97–101. – Art des Zugriffs: <https://doi.org/10.1007/s12054-020-00268-5> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.

54. Spannungen in der rheinland-pfälzischen AfD: Vize-Landeschef Schattner bringt Sturz von Bundessprecher Meuthen ins Gespräch [Elektronische Ressource] // Das Erste. – 23.03.2021. – Art des Zugriffs: <https://www.swr.de/report/presse/pressemitteilung-23-spannungen-in-der-rheinland-pfaelzischen-afd-vize-landeschef-schattner-bringt-sturz-von-bundessprecher-meuthen-ins-gespraech/>

[/id=1197424/did=25411258/nid=1197424/jc032/index.html](#) (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.

55. Steffen T. Wenn nichts mehr zieht [Elektronische Ressource] / Tilman Steffen // Zeit Online. – 23.09.2021. – Art des Zugriffs: <https://www.zeit.de/politik/deutschland/2021-09/afd-bundestagswahl-wahlkampf-kernwaehlerschaft-enttaeuschung-themen> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.

56. Thesenpapier Asyl. Mit Mut zu Deutschland das Asylchaos unter Kontrolle bringen! [Elektronische Ressource] / Die Alternative für Deutschland. – 2015. – Art des Zugriffs: [https://web.archive.org/web/20151002052539/http://www.alternativefuer.de/wp-content/uploads/2015/09/15-09-10-Thesenpapier\\_LA.pdf](https://web.archive.org/web/20151002052539/http://www.alternativefuer.de/wp-content/uploads/2015/09/15-09-10-Thesenpapier_LA.pdf) (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.

57. Tino Chrupalla: Wir sind die Partei für Frieden in Europa [Elektronische Ressource] // Die Alternative für Deutschland. – 28.04.2022. – Art des Zugriffs: <https://www.afd.de/tino-chrupalla-wir-sind-die-partei-fuer-frieden-in-europa/> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.

58. Ungleiches Spitzenduo führt AfD in den Bundestagswahlkampf [Elektronische Ressource] // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 23.04.2017. – Art des Zugriffs: <https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl/alexander-gauland-und-alice-weidel-sind-afd-spitzenkandidaten-14983992.html> (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.

59. Wahlprogramm. [Elektronische Ressource] // Die Alternative für Deutschland. – 14.03.2013. – Art des Zugriffs: [https://www.abgeordnetenwatch.de/sites/default/files/election-program-files/afd\\_1.pdf](https://www.abgeordnetenwatch.de/sites/default/files/election-program-files/afd_1.pdf) (Zugriff am: 29.05.2022). – Titel vom Bildschirm.

## References:

1. Ivanov, O., & Andriyevs'kyi, O. (2015). Al'ternatyva dlya Nimechchyny – partiya yevroskeptykiv u naypotuzhniy krayini EU. *Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 1, 9–11. Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU\\_Ist\\_2015\\_1\\_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ist_2015_1_4)

2. Martynov, A. (2017). Vybory v Bundestah 2017 roku u konteksti novitn'oyi politychnoyi istoriyi Nimechchyny. *Ukrayina – Yevropa – Svit* (pp.176–186). Retrieved from: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/9469>

3. Martynov, A. (2016). Partiya Al'ternatyva dlya Nimechchyny: peredistoriya i mistse u spektri pravykh populists'kykh syl FRN. *Ukrayina-Yevropa-Svit*. (pp.139–145). Retrieved from: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbuv/cgiirbis\\_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE\\_FILE\\_DOWNLOAD=1&Image\\_file\\_name=PDF/Ues\\_2016\\_18\\_20.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Ues_2016_18_20.pdf)

4. Kharlan, H. (2019). Yevropeys'ka intehratsiya v peredyborchyykh prohramakh politychnyykh partiy FRN 2017 r. *Yevropeys'ki istorychni studiyi*, 14, 43–57. Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/eis\\_2019\\_14\\_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/eis_2019_14_6).

5. AfD lässt Parteiposition zum „Dexit“ im Wahl-O-Mat ändern. (2019, May 12). *Die Welt*. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article193354759/Europawahl-AfD-laesst-Parteiposition-zum-Dexit-im-Wahl-O-Mat-aendern.html>

6. AfD sagt wegen Pandemie Bundesparteitag ab. (2021, November 26). *Der Spiegel*. Retrieved from: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/coronavirus-afd-sagt-bundesparteitag-im-dezember-ab-a-8fa931e1-de9d-4f91-b855-c70f88264bbd>

7. AfD schwächt Forderung nach deutschem EU-Austritt ab. (2019, January 13). *Der Spiegel*. Retrieved from: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/alexander-gauland-warnt-vor-dexit-forderung-afd-schwaecht-formulierung-ab-a-1247821-amp.html>

8. Althoff, A. (2018). Right-wing populism and religion in Germany: Conservative Christians and the Alternative for Germany (AfD). *Zeitschrift für Religion, Gesellschaft und Politik*, 2(2), 335–363. Retrieved from: <https://doi.org/10.1007/s41682-018-0027-9>

9. Becker, A. (2016, February 8). Frauke Petry vs. Mannheimer Morgen: Schusswaffen-Interview wird zum Fall für den Presserat. *Meedia*. Retrieved



from: <https://meedia.de/2016/02/08/frauke-petry-vs-mannheimer-morgen-schusswaffen-interview-wird-zum-fall-fuer-den-presserat/>

10. Bender, J. (2015, May 18). AfD-Gründer Lucke droht mit Massenaustritt. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Retrieved from: <https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/afd-gruender-bernd-lucke-droht-mit-massenaustritt-13598488.html>

11. Bohne, M. (2014, June 12). Europaparlament: AfD in EKR-Fraktion aufgenommen: Luckes Platz in Brüssel. *Tagesschau*. Retrieved from: <https://www.tagesschau.de/europawahl/afd-ecr-102.html>

12. Der Verfassungsschutz. (2021, March 8). *Bundesamt für Verfassungsschutz obsiegt vor Verwaltungsgericht Köln gegen die AfD*. Köln: Bundesamt für Verfassungsschutz. Retrieved from: <https://www.verfassungsschutz.de/SharedDocs/pressemitteilungen/DE/2022/pressemitteilung-2022-1-afd.html>

13. Die Alternative für Deutschland. (2013, April 13). *Bundessatzung der Alternative für Deutschland. Parteitag Beschluss vom 14.04.2013*. Retrieved from: [https://www.politicalpartydb.org/wp-content/uploads/Statutes/Germany/Germany\\_AfD\\_2013.pdf](https://www.politicalpartydb.org/wp-content/uploads/Statutes/Germany/Germany_AfD_2013.pdf)

14. Der Bundeswahlleiter. (2013). *Bundestagswahl 2013*. Retrieved from: <https://www.bundeswahlleiter.de/bundestagswahlen/2013/ergebnisse/bund-99.html>

15. Der Bundeswahlleiter. (2017). *Bundestagswahl 2017*. Retrieved from: <https://www.bundeswahlleiter.de/bundestagswahlen/2017/ergebnisse/bund-99.html>

16. Die Alternative für Deutschland. (2022, February 25). *Bundesvorstand fordert sofortige Einstellung aller Kampfhandlungen russischer Streitkräfte*. Retrieved from: <https://www.afd.de/bundesvorstand-fordert-sofortige-einstellung-aller-kampfhandlungen-russischer-streitkraefte/>

17. Chrupalla, T. (2022, February 28). Meine Rede im Bundestag vom 27.02.2022 [Video]. *YouTube*. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=fuopLRVcWuA>

18. Decker, F. (2020). Etappen der Parteigeschichte der AfD. *Bundeszentrale für politische Bildung*. Retrieved from: <https://www.bpb.de/politik/grundfragen/parteien-in-deutschland/afd/273130/geschichte>

19. Die Alternative für Deutschland. Landesverband Berlin. (2015, November 11). *Demonstration am 7. November ein Riesenerfolg*. Retrieved from <http://www.afd-berlin.de/2015/11/demonstration-am-7-november-ein-riesenerfolg/>

20. Die Alternative für Deutschland. (2021). *Deutschland. Aber normal. Programm der Alternative für Deutschland für die Wahl zum 20. Deutschen Bundestag*. Retrieved from: [https://www.afd.de/wp-content/uploads/sites/111/2021/06/20210611\\_AfD\\_Programm\\_2021.pdf](https://www.afd.de/wp-content/uploads/sites/111/2021/06/20210611_AfD_Programm_2021.pdf)

21. Die Wahlergebnisse der Bundesländer. Bundestagswahl 2021. (2021, September 28). *Tagesschau*. Retrieved from: <https://www.tagesschau.de/wahl/archiv/2021-09-26-BT-DE/ergebnisse-bundeslaender.shtml>

22. Der Flügel (2015). *Erfurter Resolution*. Retrieved from: <https://web.archive.org/web/20150405032917/http://derfluegel.de/erfurterresolution.pdf>

23. Der Bundeswahlleiter. (2014). *Europawahl 2014*. Retrieved from: <https://www.bundeswahlleiter.de/europawahlen/2014/ergebnisse/bund-99.html>

24. Die Alternative für Deutschland. (2019). *Europawahlprogramm. Programm der Alternative für Deutschland für die Wahl zum 9. Europäischen Parlament 2019*. Retrieved from: <https://www.afd.de/europawahlprogramm/>

25. Fiedler, M. (2021, September 26). Wie ein Politikwissenschaftler die Zukunft der AfD bewertet. *Der Tagesspiegel*. Retrieved from: <https://www.tagesspiegel.de/politik/die-fluegelkaempfe-werden-wieder-aufbrechen-wie-ein-politikwissenschaftler-die-zukunft-der-afd-bewertet/27641894.html>

26. Der Flügel. (2016, May 31). *Fünf Grundsätze für Deutschland*. Retrieved from: <https://web.archive.org/web/20160604162904/http://www.derfluegel.de/fuenf-grundsaeetze-fuer-deutschland/>
27. German right-leaning AfD leader calls for police right to shoot at refugees. (2016, January 30). *Deutsche Welle*. Retrieved from: <https://www.dw.com/en/german-right-leaning-afd-leader-calls-for-police-right-to-shoot-at-refugees/a-19013137>
28. Germany: AfD co-chair Jörg Meuthen quits party, says it's lurched too far right (2022, January 28). *Deutsche Welle*. Retrieved from: <https://www.dw.com/en/germany-afd-co-chair-jörg-meuthen-quits-party-says-its-lurched-too-far-right/a-60589522>
29. Grimm, R. (2015). The rise of the German Eurosceptic party Alternative für Deutschland, between ordoliberal critique and popular anxiety. *International Political Science Review*, 36(3), 264–278. Retrieved from: <https://doi.org/10.1177%2F0192512115575384>
30. Wahllalternative 2013. (2013). *Gründungsaufruf Wahllalternative 2013. Aufruf*. Retrieved from: <http://web.archive.org/web/20120923000310/http://www.wa2013.de/index.php?id=208>
31. Weckruf 2015. (2015). *Gründungsaufruf Weckruf*. Retrieved from: <https://web.archive.org/web/20151030072047/http://www.weckruf2015.de/gruendungsaufruf>
32. Häusler, A. & Roeser, R. (2021). *Die AfD vor der Bundestagswahl 2021*. Berlin: DGB-Bundesvorstand. Retrieved from: <https://www.dgb.de/++co++8d30e3c0-ff42-11eb-9235-001a4a160123>
33. Hensel, A., Finkbeiner, F., & Dudek, P. (2017). *Die AfD vor der Bundestagswahl 2017: vom Protest zur parlamentarischen Opposition: eine Studie der Otto Brenner Stiftung*. Otto Brenner Stiftung. Retrieved from: [https://www.otto-brenner-stiftung.de/fileadmin/user\\_data/stiftung/02\\_Wissenschaftsportal/03\\_Publikationen/AH91\\_AfD\\_BT\\_Wahl\\_Goettingen\\_2017\\_07\\_17.pdf](https://www.otto-brenner-stiftung.de/fileadmin/user_data/stiftung/02_Wissenschaftsportal/03_Publikationen/AH91_AfD_BT_Wahl_Goettingen_2017_07_17.pdf)
34. Die Alternative für Deutschland. (2015). *Herbstoffensive 2015*. Retrieved from: <https://web.archive.org/web/20150914020727/http://www.alternativefuer.de/herbstoffensive-2015/>
35. Kamann, M. (2017, January 18). AfD: Was Björn Höcke mit «Denkmal der Schande». *Die Welt*. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article161286915/Was-Hoecke-mit-der-Denkmal-der-Schande-Rede-bezweckt.html>
36. Küstner, K. (2021, September 27). Zurück im Machtkampf. *Tagesschau*. Retrieved from: <https://www.tagesschau.de/inland/btw21/afd-689.html>
37. Landtagswahl Baden-Württemberg 2021. (2021, March 14) *Tagesschau*. Retrieved from: <https://www.tagesschau.de/wahl/archiv/2021-03-14-LT-DE-BW/index.shtml>
38. Landtagswahl Hessen 2013. (2013, September 22). *Tagesschau*. Retrieved from: <https://www.tagesschau.de/wahl/archiv/2013-09-22-LT-DE-HE/>
39. Landtagswahl Rheinland-Pfalz 2021. (2021, March 14). *Tagesschau*. Retrieved from: <https://www.tagesschau.de/wahl/archiv/2021-03-14-LT-DE-RP/index.shtml>
40. Landtagswahl Saarland 2022. (2022, March 27). *Tagesschau*. Retrieved from: <https://www.tagesschau.de/wahl/archiv/2022-03-27-LT-DE-SL/index.shtml>
41. Lucke wehrt sich gegen Rechtsruck. (2015, March 21). *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Retrieved from: <https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/der-richtungsstreit-in-der-afd-geht-weiter-13498020.html>
42. Meier, M., & Meyer, R.D. (2015, July 5). AfD-Parteitag: Kommt eine neue Lucke-Partei? *Neues-deutschland*. Retrieved from: <https://www.neues-deutschland.de/artikel/976796.afd-parteitag-kommt-eine-neue-lucke-partei.html>
43. AfD: Jörg Meuthen fordert Austausch der gesamten Parteispitze. (2021, October 30). *Der Spiegel*. Retrieved from <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/afd-joerg-meuthen-fordert-austausch-der-gesamten-parteispitze-a-4449e5cd-b545-48d6-8c2b-aa65a1689021>
44. Die Alternative für Deutschland. (2014, March 22). *Mut zu Deutschland. Für ein Europa der Vielfalt. Programm der Alternative für Deutschland (AfD) für die Wahl zum Europäischen Parlament am 25. Mai 2014*. Retrieved from:

<https://web.archive.org/web/20150321090521/http://www.alternativefuer.de/wp-content/uploads/2014/04/Europaprogramm-der-AfD1.pdf>

45. Niedermayer, O. (2015). Eine neue Konkurrentin im Parteiensystem? Die Alternative für Deutschland. In *Die Parteien nach der Bundestagswahl 2013*. (pp. 175–207). Springer VS Wiesbaden. Retrieved from: [https://doi.org/10.1007/978-3-658-02852-7\\_8](https://doi.org/10.1007/978-3-658-02852-7_8)

46. Die Alternative für Deutschland. (2014). *Politische Leitlinien der Alternative für Deutschland*. Retrieved from: <https://web.archive.org/web/20140530003211/https://www.alternativefuer.de/wp-content/uploads/2014/05/Politische-Leitlinien-der-Alternative-für-Deutschland-Mai-2014-Version-für-den-Druck.pdf>

47. Positionspapier zum Russland–Ukraine-Krieg. (2022, March 10). *AfD Kompakt*. Retrieved from: <https://afdkompakt.de/2022/03/10/positionspapier-zum-russland-ukraine-krieg/>

48. Die Alternative für Deutschland. (2016). *Programm für Deutschland. Das Grundsatzprogramm der Alternative für Deutschland*. Retrieved from: [https://cdn.afd.tools/wp-content/uploads/sites/111/2018/01/Programm\\_AfD\\_Online-PDF\\_150616.pdf](https://cdn.afd.tools/wp-content/uploads/sites/111/2018/01/Programm_AfD_Online-PDF_150616.pdf)

49. Die Alternative für Deutschland. (2017). *Programm für Deutschland. Wahlprogramm der Alternative für Deutschland für die Wahl zum Deutschen Bundestag am 24. September 2017*. Retrieved from: [https://cdn.afd.tools/wp-content/uploads/sites/111/2017/06/2017-06-01\\_AfD-Bundestagswahlprogramm\\_Onlinefassung.pdf](https://cdn.afd.tools/wp-content/uploads/sites/111/2017/06/2017-06-01_AfD-Bundestagswahlprogramm_Onlinefassung.pdf)

50. Die Alternative für Deutschland. (2015, November 28). *Resolution «Asyl» der Alternative für Deutschland*. Retrieved from: <https://web.archive.org/web/20160207125056/http://www.alternativefuer.de/wp-content/uploads/sites/7/2015/12/Resolution-Asyl.pdf>

51. Rosenfelder, J. (2017). Die Programmatik der AfD: Inwiefern hat sie sich von einer primär euroskeptischen zu einer rechtspopulistischen Partei entwickelt? *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 48(1), 123–140. Retrieved from: <https://doi.org/10.5771/0340-1758-2017-1>

52. Scholten, L. (2016). *Die Einwanderungs-, Flucht- und Asylpolitik der Alternative für Deutschland (AfD)*. Heinrich-Böll-Stiftung Sachsen. Dresden. Retrieved from: [https://www.weiterdenken.de/sites/default/files/uploads/2016/06/scholten\\_einwanderungs-flucht-und-asylpolitik\\_der\\_alternative\\_fuer\\_deutschland\\_farbsparend.pdf](https://www.weiterdenken.de/sites/default/files/uploads/2016/06/scholten_einwanderungs-flucht-und-asylpolitik_der_alternative_fuer_deutschland_farbsparend.pdf)

53. Schroeder, W., & Weßels, B. (2020). Die Alternative für Deutschland. *Sozial Extra*, 44(2), 97–101. Retrieved from: <https://doi.org/10.1007/s12054-020-00268-5>

54. Spannungen in der Rheinland-pfälzischen AfD: Vize-Landeschef Schattner bringt sturz von Bundessprecher Meuthen ins Gespräch (2021, March 23). *Das Erste*. Retrieved from: <https://www.swr.de/report/presse/pressemitteilung-23-spannungen-in-der-rheinland-pfaelzischen-afd-vize-landeschef-schattner-bringt-sturz-von-bundessprecher-meuthen-ins-gespraech/-/id=1197424/did=25411258/nid=1197424/jc032/index.html>

55. Steffen, T. (2021, September 23). Wenn nichts mehr zieht. *Zeit Online*. Retrieved from: <https://www.zeit.de/politik/deutschland/2021-09/afd-bundestagswahl-wahlkampf-kernwaehlerschaft-enttaeuschung-themen>

56. Die Alternative für Deutschland. (2015, November). *Thesenpapier Asyl. Mit Mut zu Deutschland das Asylchaos unter Kontrolle bringen!* Retrieved from: [https://web.archive.org/web/20151002052539/http://www.alternativefuer.de/wp-content/uploads/2015/09/15-09-10-Thesenpapier\\_LA.pdf](https://web.archive.org/web/20151002052539/http://www.alternativefuer.de/wp-content/uploads/2015/09/15-09-10-Thesenpapier_LA.pdf)

57. Die Alternative für Deutschland. (2022, April 28). *Tino Chrupalla: Wir sind die Partei für Frieden in Europa*. Retrieved from: <https://www.afd.de/tino-chrupalla-wir-sind-die-partei-fuer-frieden-in-europa/>

58. Ungleiches Spitzenduo führt AfD in den Bundestagswahlkampf. (2017, April 23). *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Retrieved from: <https://www.faz.net/aktuell/politik/bundestagswahl/alexander-gauland-und-alice-weidel-sind-afd-spitzenkandidaten-14983992.html>

59. Die Alternative für Deutschland. (2013, April 14). *Wahlprogramm. Parteitagbeschluss*. Retrieved from: [https://www.abgeordnetenwatch.de/sites/default/files/election-program-files/afd\\_1.pdf](https://www.abgeordnetenwatch.de/sites/default/files/election-program-files/afd_1.pdf)

**Oleksandr Ivanov,**

*Ph.D. (History), Associate Professor,  
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine*

**Mykhailo Panasiuk,**

*Master's Student  
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine*

## **TRANSFORMATION OF THE IDEOLOGICAL PLATFORM AND PARTY DEVELOPMENT "ALTERNATIVES FOR GERMANY" (2013-2022)**

**Abstract.** *The article is based on the analysis of documentary sources of the political party "Alternative for Germany" 2013–2021. Also, it includes journalistic sources, analytical, informational, journalistic articles and interviews from various German print or electronic media. In addition, it refers to scientific works of German and British researchers. Authors of this research try to highlight the main reasons of establishment and development of the political party "Alternatives for Germany" under the influence of various external and internal factors.*

*The research revealed that the main reason of the party's creation was the European debt crisis happened in early 2010s and the policy of assisting Chancellor Angela Merkel of Greece, which violated the principles of subsidiarity under the Maastricht Treaty. At the beginning of his existence the party was posing itself as "soft Euroskeptics". The further radicalization of the party was caused by the confrontation between liberal and right-wing conservative forces and the beginning of the migration crisis in the mid-2010s. The authors emphasized that the parliamentary elections in the Bundestag in 2017 and 2021, when "Alternative for Germany" was able to gain a foothold in the German political landscape, despite internal party crises were important for the development of the party. After Russian troops invaded Ukraine, the party's «Alternative for Germany» position is ambivalent. On the one hand, it has been calling Russia to cease hostilities, proclaiming itself to be «the party of peace». But on the other hand, the party «Alternative for Germany» speaks out against military aid for Ukraine, as well its NATO or EU membership. Furthermore, they opposed the economic sanctions imposed on Russia and freezing of «Nord Stream 2» cooperation. Its ambiguous position of the AfD on the war in Ukraine may call for strengthening internal party conflicts and reducing the number of party supporters.*

**Key words:** *Alternative for Germany, Angela Merkel, migration crisis, Euroscepticism, Islam, European Union, Germany.*

**Надійшла до редколегії 20.03.2022**

УДК94(477+73+430): 37.012.1“2022”

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2022.21.5>**Юрій Латиш,**

канд. іст. наук, доц.,

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка,

м. Київ, Україна

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5884-5522>

ResearcherID: AGX-7132-2022

**ЧОМУ ЛІВІ ПУБЛІЧНІ ІНТЕЛЕКТУАЛИ НЕ РОЗУМІЮТЬ УКРАЇНУ?  
(НОАМ ХОМСЬКИЙ ТА ЮРГЕН ГАБЕРМАС)**

**Анотація.** У статті розглянуто ставлення лівих публічних інтелектуалів до російсько-української війни. Подано короткий аналіз поняття «публічний інтелектуал», ролей і функцій інтелектуалів у суспільстві. На основі аналізу публічних виступів впливових інтелектуалів Ноама Хомського (США) та Юргена Габермаса (Німеччина) висвітлено їх погляди на причини, перебіг та можливості завершення російсько-української війни, а також обставини відтворення ними окремих російських нарративів.

Встановлено, що Ноам Хомський та Юрген Габермас вбачають роль публічного інтелектуала в суспільстві, як критичного інакодумця. Обидва мають травматичні спогади про Другу світову війну, використання ядерної зброї та Холодну війну. Тому вони прагнуть уникнути повторення цих подій. Хомський, який хизується своїм дисидентством щодо політики США, хоче зберегти шанс для Європи як «третьої сили» між Сполученими Штатами та Росією та для простору безпеки від Атлантики до Владивостока. Габермас прагне захистити «постнаціональний» і «постгеройський» німецький менталітет як запоруку невідродження німецького мілітаризму, що призвів до двох світових війн.

Хомський зосереджується на проблемах глобального світового порядку (і через це ладен принести Україну в жертву ідеї єдиного європейського простору безпеки). Габермаса турбують передусім внутрішні німецькі проблеми. Він традиційно підтримує соціал-демократів і помірковану політику чинного канцлера Олафа Шольца. Він боїться впливу занадто національної України на молодше покоління німецьких політиків, уособленням якого є міністерка закордонних справ Анналена Бербок. Україна не перебуває в центрі уваги Хомського та Габермаса, хоча й викликає у них симпатії. Росія зловживає страхами інтелектуалів, особливо перед ядерною війною. Однак більшість публічних інтелектуалів займають проукраїнські позиції.

**Ключові слова:** публічний інтелектуал (ПІ), ядерна зброя, третя світова війна, пастка Фукіїда, постнаціональний менталітет, постгеройський менталітет, конституційний патріотизм.

**Постановка проблеми.** Неспровокований напад Росії на Україну 24 лютого 2022 р. викликав у світі обурення та хвилю солідарності з нашою країною. У більшості публікацій західних інтелектуалів висловлюється підтримка Україні, а симпатії до Росії вважаються моветоном. Найбільш прихильними до нашої держави є представники неоліберального напрямку суспільної думки (Бернар-Анрі Леві, Френсіс Фукуяма). Серед лівих інтелектуалів думки розділилися. Однозначно на бік України став Славој Жижек [1]. Водночас у низці публічних виступів можна віднайти думки, які,

засуджуючи російське вторгнення, відтворюють окремі наративи, близькі до кремлівських. В умовах війни в Україні це сприймається різко негативно. Однак чи завжди можна вважати таку позицію проросійською?

**Метою** цієї статті є аналіз публікацій лівих публічних інтелектуалів щодо російсько-української війни, чия позиція може видаватися недостатньо проукраїнською, на прикладі найавторитетніших представників цього середовища: Ноама Хомського (США) і Юргена Габермаса (Німеччина). Та, перш за все, треба з'ясувати, хто такі публічні інтелектуали.

### **Хто такі публічні інтелектуали?**

Поняття «публічний інтелектуал» (ПІ) увійшло в науковий дискурс у 1980-ті рр. в основному зусиллями історика культури Роберта Джейкобі (Якобі) [24]. Зазвичай так називають академічних учених, які апелюють не до професіоналів (або не лише до професіоналів), а до широкої аудиторії і впливають не тільки на інтелектуальні, але й на моральні стандарти поведінки суспільства. Вальтер Беньямін вважав, що для інтелектуала особливо важлива постійна комунікація з суспільством в цілому та його окремими групами. ПІ є скоріше універсалом, ніж вузьким фахівцем, переймається суспільно важливими питаннями і відкрито висловлює свої погляди, не замикаючись в академічній «вежі зі слонової кістки» [див.: 28, р. 17–35]. Образно кажучи, ПІ зайняті перекладом наукових знань з академічної мови на мову публічних репрезентацій. Основними сферами їх діяльності є університети, ЗМІ та експертно-консультативна участь у різноманітних проєктах – від виробничих до політичних.

Значний вклад у розвиток поняття ПІ зробив Юрген Габермас. На його думку, інтелектуала вирізняє здатність першим відчувати щось важливе, чого ще не розуміє суспільство. Він здатен почати хвилюватись з приводу певних критичних тенденцій уже в момент, коли інші ще займаються своїми буденними справами: «інтелектуал повинен бути здатен бути схвилюваним» [3].

Перші інтелектуали з'явилися в добу Античності. Але сучасний інтелектуал народився наприкінці ХІХ ст. під час «справи Дрейфуса» у Франції, коли офіцера єврейського походження було звинувачено у шпигунстві та засуджено без доказів, лише з антисемітських мотивів. Письменник Еміль Золя вважав це ганьбою, тому написав відкритого листа президентові республіки, який увійшов в історію за першим рядком: «Я звинувачую». На підтримку листа Золя професори, студенти, журналісти, літератори з табору захисників Дрейфуса («дрейфусари») склали колективний протест, який один із лідерів

«антидрейфусарів» письменник-націоналіст Моріс Баррас презирливо охрестив «Протестом інтелектуалів». Відтоді за інтелектуалом надовго закріпився образ невдахи, причому пихатого й манірного.

У 1950–1970-ті рр. ПІ вирізняло бунтарство і маргінальність. Це була доба лівих інтелектуалів – політичних активістів, які виступали на мітингах, роздавали газети на вулицях чи кидали цеглу в поліцейських, як Жан-Поль Сартр чи Мішель Фуко. Антиімперіалізм і боротьба проти вторгнення США до В'єтнаму були їхніми імперативами. Це був час формування Ноама Хомського та Юргена Габермаса – час, коли інтелектуали вбачали свою функцію в тому, аби йти проти мейнстріму.

В останній третині ХХ ст. відбувся «публічний поворот» (public turn), пов'язаний із зростанням суспільного запиту на соціально-гуманітарне знання. З'явилися такі галузі як публічна філософія, публічна історія, публічна соціологія, публічна антропологія, публічна географія тощо. Все більше представників академічної науки почали шукати шляхів самореалізації у публічному просторі, поза межами «вежі зі слонової кістки» – університетів та академічних установ [4]. Це змінило соціальний статус ПІ, які все більше почали інтегруватися в політичний істеблішмент. Хоча старий образ інтелектуала, як маргінала і критика несправедливості, не зник зовсім, сьогодні часто навіть формально опозиційні інтелектуали займають важливі посади та отримують високі доходи [21].

Хоча упродовж історії ролі ПІ розвивалися та змінювалися, і сьогодні це поняття часто є багатозначним і нестійким, але однією з найважливіших залишалася роль критичного інакодумця [23, р. 8]. Тому ПІ можуть існувати лише у суспільстві, що відрізняється високим рівнем політичної свободи, де інакодумство не переслідується, а громадянське суспільство не підміняється державними інститутами.

### **Ноам Хомський: винагородити агресора, аби уникнути ядерної війни і зберегти суб'єктність Європи**

У 2005 р. американський журнал «Foreign Policy» розпочав складати рейтинг найвпливовіших мислителів сучасного світу («The Top 100 Public Intellectuals», нині називається – «The Global Thinkers»), «чиї інтелектуальні пошуки формують контури світу, в якому ми живемо і житимемо в найближчому майбутньому». У 2005 р. перше місце посів Ноам Хомський (Чомскі), американський лінгвіст, філософ та публіцист, почесний професор Массачусетського технологічного інституту та професор-лауреат Арізонського університету, який часто виступає у ролі дисидента.

93-річний Хомський дав низку інтерв'ю (зокрема, цілу серію політологу та журналісту Сі Джею Поліхроніу) щодо ситуації в світі у контексті російсько-української війни. У його картині світу Україна займає не ключове місце, а сама війна є лише тлом більш глобальних процесів. Дуже характерна фраза пролунала в одному з його інтерв'ю: «Залишимо поки Україну. Це не єдина криза у світі» [15].

Однак російсько-українська війна несе в собі загрозу перетворитися на світову і ядерну, і саме тому вона перебуває у фокусі уваги філософа. Головною метою Хомського є уникнення ядерної війни. Це пов'язано з його особистими глибокими переживаннями й рефлексіями. Відповідаючи на питання головного редактора «Current Affairs» Натана Робінсона, мислитель поділився спогадами про перші ядерні вибухи:

«Я це добре пам'ятаю. Я був молодшим вожатим у літньому таборі. Вранці табірний гучномовець оголосив, що в Хіросімі було застосовано атомну бомбу, яка зруйнувала місто. Усі зайнялися своїми ранковими справами – іграми в бейсбол, плаванням, чим завгодно. Я був так вражений. Я не міг у це повірити...

Я був так вражений цим, що просто вийшов з табору, пішов у ліс сам, просидів там кілька годин, думаючи про це. Було цілком зрозуміло, що людський розум і його слава досягли такого рівня, що незабаром він зможе знищити все живе на Землі» [15].

Хомського вразила байдужість суспільства. А коли на початку 1950-х рр. він переглядав у кінотеатрі фільм про Хіросіму, то побачив, як люди реготали, дивлячись на жертв ядерного вибуху. Сьогодні його жахає, що 35% американців вважають, що США мають вступити у війну в Україні, навіть якщо це загрожує ядерною війною.

Говорячи про загрозу світової війни, Хомський посилається на так звану «пастку Фукідіда». За даними Гарвардського центру науки та міжнародних відносин імені Белфера, за останні 500 років у 12 з 16 випадків, коли держава, яка переживає піднесення, кидала виклик державі-лідеру, результатом ставала війна. Якщо ж сторони уникали війни, це коштувало величезних змін та поступок з обох боків [5]. Виходячи з цієї логіки, Хомський вважає війну між США та Китаєм значно вірогіднішою, ніж визнається на даний момент. Тим більше, що США не можуть протистояти китайській «м'якій силі» інакше, як оточенням суперника кільцем військових баз та альянсів [8]. На цьому тлі війна в Україні лише збільшує шанси на катастрофічний розвиток подій.



Хомський неодноразово апелює до часів Михайла Горбачова, які згадує з неприхованою ностальгією (відлуння в інтелектуальному просторі Заходу Горбиманії 1980-х рр.), забуваючи, втім, що нинішній господар Кремля – не Горбачов. Сучасні проблеми, на його думку, коріняться в тому, що Захід відкинув модель Горбачова – єдину євразійську систему безпеки від Атлантичного океану до Владивостока. І навіть модель Джорджа Буша-старшого і Джеймса Бейкера, за якою НАТО не повинна рухатися «ані на дюйм» на Схід після об'єднання Німеччини. (Щодо існування такої обіцянки точаться дискусії). Натомість гору взяла модель Білла Клінтона, що передбачала розширення НАТО в односторонньому порядку до кордонів Росії [6].

У грудні 2021 р. Хомський звинувачував «застарілу політику США» у поглибленні російсько-українського конфлікту, а його витoki убачав у тому, що в 2014 р. за підтримки США український уряд, орієнтований на Росію, був замінений прозахідним урядом [6]. В лютому 2022 р. він вважав, що США не зацікавлені у врегулюванні кризи мирним шляхом, адже це може загрожувати їх «першості у формуванні світового порядку». Під час вирішення конфліктних ситуацій довкола України і Тайваню США дістанеться другорядна роль, натомість може відродитися концепція єдиної Європи в баченні Шарля де Голля (до Уралу) чи Михайла Горбачова (до Владивостока) [8]. Вважаючи ознаки вторгнення «реальними і зловісними», філософ, як і багато аналітиків та публіцистів, схилився до думки, що російський президент найвірогідніше хоче «застерегти» Захід, аби не нехтувалось те, «що він вважає інтересами Росії» [6].

Найбільш реалістичним варіантом вирішення конфлікту напередодні російського вторгнення Хомському видавалося виконання «Мінська-2» плюс невступ України до НАТО. Україна мала отримати статус «австрійсько-скандинавського нейтралітету», будучи при тому пов'язаною із Заходом правом вступити до ЄС [7].

У першому інтерв'ю після нападу Росії на Україну Хомський чітко розставляє акценти: російське вторгнення є «величезним військовим злочином, який стоїть поряд із вторгненням США в Ірак та гітлерівсько-сталінським вторгненням у Польщу у вересні 1939 року» [9]. Трагедії можна було уникнути до останньої хвилини. Володимир Путін продемонстрував рефлекторну тягу до насильства, хоча мав мирні варіанти [10].

Але водночас величезна провина покладається і на США, які «зневажливо» відкидали російські «червоні лінії» в Грузії та Україні [9; 19]. Філософ не бачить ознак, що адміністрація Джозефа Байдена зацікавлена у

дипломатичному вирішенні конфлікту [13]. Посилаючись на реакцію Глобального Півдня, Хомський вказує на відсутність у російському вторгненні чогось нового, порівняно з тим, що відбувається в Афганістані, Ємені, Палестині, Західній Сахарі [14; 18].

Російсько-українська війна ознаменувала крах ідеї Хомського про Європу, як «третю силу» поміж Росією та США, що викликає його експліцитне розчарування. Своєю «злочинною дурістю» Путін зробив Вашингтону величезний подарунок, повернувши Європу під контроль і знищивши можливість створення незалежного «європейського дому» [11]. Перемогла атлантистська програма, яка передбачає підпорядкування Європи Вашингтону і переозброєння, щоб захиститися від армії, «не здатної завоювати міста у 20 милях від її кордону» [16].

Наприкінці березня розчарування Хомського посилилося. Він констатував, що війна в Україні прискорила годинник Судного дня, загостривши три згубні тенденції: 1) зростає ядерна загроза; 2) гостра необхідність різкого скорочення використання викопного палива відійшла на задній план; 3) демократії загрожує занепад [13].

У своїх інтерв'ю Хомський ніколи не критикує Україну, називає Володимира Зеленського благородною людиною з великою мужністю [15]. На його думку, підтримка самооборони України (постачання зброї) є законною, але, не має призвести до такої ескалації, яка знищить Україну [16]. Тому ідею створення безпольотної зони назвав безумною [10]. Зрештою країни Заходу не наважилися на цей крок. Філософ не применшує здатність України чинити опір, стверджуючи, що, якщо Росія окупує Україну, її сумний досвід в Афганістані нагадуватиме пікнік у парку [10]. Однак суб'єктність України та її право самостійно визначати власне майбутнє для Хомського не очевидні. Він неодноразово порівнював вступ України до НАТО із неможливістю приєднання Мексики до керованого Китаєм військового альянсу [11; 12]. Дії Росії видаються Хомському чимось стихійним, схожим на ураган, і лише Захід має повну суб'єктність і здатен діяти раціонально та осмислено.

Ключовим питанням для філософа стає, як припинити війну, доки вона не призвела до повного спустошення України [11]. Вибір, на його думку, зводиться до «потворного виходу, який винагороджує, а не карає Путіна за акт агресії», або до «остаточної війни» [9]. Згодом перший шлях Хомський назве «рятувальним люком» для Путіна [11]. Фактично йдеться про прийняття більшості вимог агресора. Основним елементом має стати нейтральний статус України. Також філософ пропонує зробити кроки у руслі «Мінська-2» до

«певного федеративного устрою України» з автономією Донбасу [12]. Зрештою, він не пропонує якихось своїх ідей, а лише озвучує питання, які обговорювалися на українсько-російських переговорах у Білорусі та Стамбулі.

З квітня 2022 р., вже після масакри в Бучі й провалу переговорів Хомський заявив, що політика США полягає в тому, щоб «боротися до останнього українця» [14]. Однак прагнення покарати Росію «до останнього українця» знищить саму Україну [17].

### **Юрген Габермас: зберегти постнаціональну і постгероїчну Німеччину**

Наприкінці квітня 28 німецьких інтелектуалів та митців на сторінках феміністичного журналу «Emma» (засновниця і одна з підписанток листа – журналістка та активістка феміністичного руху Аліса Шварцер) звернулися з відкритим листом до канцлера Олафа Шольца із закликом утриматись від постачання зброї в Україну через ризик поширення війни на всю Європу і перетворення її на третю світову. Поділяючи судження про російську агресію як про порушення норм міжнародного права і про моральний обов'язок не поступатись агресору без відсічі, підписанти висловили побоювання, що поставки важкого озброєння можуть перетворити Німеччину на учасницю війни. До того ж, загрожують значними руйнуваннями на території України, тому «навіть виправданий опір агресору в якийсь момент виявляється нестерпно непропорційним» масштабам жертв і руйнувань [27].

Лист викликав гнівну реакцію, зокрема з боку міністра економіки Німеччини Роберта Габека та українського посольства в Берліні. У відповідь тижневик «Die Zeit» опублікував листа 58 інтелектуалів та митців (серед підписантів – Нобелівська лауреатка з літератури Герта Мюллер, письменник Даніель Кельманн), які закликали канцлера продовжувати підтримувати Україну військовою технікою, щоб не допустити перемоги Росії [25].

Російсько-українська війна продемонструвала розрив між поколіннями німецьких інтелектуалів. Середній вік підписантів листа до «Die Zeit» становить 54 роки. Це покоління не бачило Другої світової війни, не пам'ятає повоєнної розрухи, дискусій щодо «німецької провини» та «подолання минулого» і мало жило за часів ядерної загрози Холодної війни. Підписантам листа на сторінках «Emma» в середньому 76 років [26], і для них усе вище перераховане – не порожній звук.

Конфлікт поколінь у німецьких дебатах довкола реакції на вторгнення Росії в Україну побачив найавторитетніший німецький 93-річний філософ та соціолог Юрген Габермас. У статті «Війна і обурення» на сторінках «Süddeutsche Zeitung» він констатував, що через 77 років після завершення

Другої світової та 33 роки після Холодної образи війни повернулися до Німеччини через вчинки Володимира Путіна та російського уряду, які розв'язали широкомасштабну агресивну війну з порушенням міжнародного права та «своїми систематично нелюдськими військовими діями» [22].

Однак у центрі уваги філософа – не Україна. Юрген Габермас виступає на захист «післявоєнного менталітету німців», одним з творців якого був він сам (поряд з Карлом Ясперсом), вигравши так звану «суперечку істориків» (Historikerstreit) у «ревізіоністів». Внаслідок «суперечки» в основу політики пам'яті Німеччини було покладено габермасівський принцип про конституційний патріотизм, як єдине втілення національної ідентичності, єдино можливу форму патріотизму.

Габермас стурбований, що нове покоління може порушити німецьку політику, засновану на діалозі та миротворчості. Якщо молоде покоління інтелектуалів і політиків, вимагає від канцлера Шольца рішучішої підтримки України та уявляє війну лише в розрізі альтернативи між перемогою і поразкою, то старше знає, що у війні проти ядерної держави не можна «виграти» [22]. Тут, на думку філософа, відбувається зіткнення між більш національним та більш постнаціональним менталітетами, які формують різне ставлення до війни.

Ця різниця стає очевидною, якщо співставити «захоплений героїчний опір та очевидну готовність до самопожертви» українців з реакцією німців. Останніх дивує українська впевненість у перемозі та їх незламна мужність, готовність «з похмурою рішучістю» захищати Батьківщину від ворога, що має перевагу. Натомість західні люди покладаються на професійні армії, щоб у випадку необхідності «не довелося захищати себе зі зброєю в руках, а бути захищеними професійними солдатами» [22]. Цей «постгероїчний» менталітет зміг з'явитися у другій половині ХХ ст. під захистом американської ядерної «парасольки». З огляду на можливість ядерної війни серед політичних еліт та більшості населення утвердилося переконання, що міжнародні конфлікти в принципі можуть бути розв'язані тільки дипломатичним шляхом і санкціями, а у разі початку військових конфліктів, їх треба врегулювати якомога швидше.

Габермасом вочевидь рухає страх «українізації» Німеччини – того, що молодше покоління німців, яке не бачило руйнівних наслідків Другої світової війни і не відчувало страху перед ядерною катастрофою за часів Холодної війни, може сприйняти український, «більш національний», менталітет, і тим самим відродити німецький мілітаризм або поставити країну на край ядерної війни.

На думку Габермаса, Захід переживає дилему між двома крайнощами: поразкою України та переростанням «обмеженого конфлікту» в третю світову. Схиляючись до того, що Україна не повинна програти, він водночас критично ставиться до закликів судити російського президента в Гаазі, адже з ним ще доведеться укладати мир [22].

**Висновки.** Ноам Хомський та Юрген Габермас є яскравими представниками лівих інтелектуалів, які домінували в суспільній думці після Другої світової війни, але зараз їхній вплив падає. Вони зберігають прихильність до ролі ПІ як бунтаря й критика мейнстріму, тому традиційно не узгоджують свою позицію із поглядами власних урядів, а часто першочергово критикують їх політику. Хоча Хомський пишається своїм дисидентством, а Габермас, навпаки, виступає як творець політики пам'яті повоєнної Німеччини.

Обидва вони мають травматичні спогади про Другу світову війну, застосування ядерної зброї, Холодну війну і прагнуть уникнути повторення цих подій. Хомський хоче зберегти шанс на Європу як «третю силу» між США та Росією і водночас побудувати простір безпеки від Атлантики до Владивостока. Габермас прагне зберегти постнаціональний і постгероїчний менталітет німця, як гарантію невідродження німецького милітаризму, що спричинив дві світові війни, тому його лякають ідеї на кшталт «лібералізм потребує нації» від Френсіса Фукуями [2].

Хомський концентрується на проблемах глобального світоустрою (і через це ладен принести Україну в жертву заради ідеї єдиного безпекового європейського простору). Габермас турбується, в першу чергу, про внутрішньонімецькі проблеми і побоюється впливу занадто національної України на молодше покоління німців, виразником якого йому видається міністерка закордонних справ Анналена Бербок. Сама Україна не перебуває у фокусі їхньої уваги, хоча й викликає симпатію.

Погляди, у яких можна відшукати вплив кремлівських наративів, не притаманні виключно лівим інтелектуалам. Наприклад, 99-річний гуру американської геополітики Генрі Кіссінджер (до речі, постійний об'єкт нападок Хомського) на Давоському економічному форумі заявив, що Україні варто піти на територіальні поступки.

Безумовно, Росія зловживає страхами інтелектуалів, особливо перед ядерною війною та українським націоналізмом. Хоча при тому сама співпрацює із західними ультраправими. Попри це, окремі ліві все ще вбачають у капіталістичній та імперіалістичній Росії спадкоємицю СРСР, а до України ставляться прохолодно через політику декомунізації, відсутність лівих сил в

українському політикумі, помітність націоналістів. Зважаючи на впливовість ПІ в західному суспільстві, Україні треба шукати аргументи для цих авторитетних і мудрих людей, як зробити Україну цікавою для них.

#### Список використаних джерел та літератури:

1. Герої апокаліпсису. Славою Жижек про війну в Україні [Електронний ресурс] / Пер. О. Папаш // Спільне. – 2022. – 25 травня. – Режим доступу: <https://cutt.ly/NJZphja> (Дата звернення: 1.06.22). – Назва з екрану.
2. Фукуяма Ф. Власна країна: лібералізм потребує нації. Фрагмент з майбутньої книжки Френсіса Фукуяма [Електронний ресурс] / Ф. Фукуяма; Пер. Н. Кошманенко // Texty.org.ua. – 2022. – 11 травня. – Режим доступу: <https://cutt.ly/0JZpKxP> (Дата звернення: 29.05.22). – Назва з екрану.
3. Хабермас Ю. Первым почувать важное. Что отличает интеллектуала [Электронный ресурс] / Ю. Хабермас // Неприкосновенный запас. – 2006. – № 3. – Режим доступа: <https://cutt.ly/tHr0QpN> (Дата обращения: 7.03.22). – Название с экрана.
4. Ясна І. Public turn: філософія в публічному просторі / І. Ясна // Філософська думка. – 2017. – № 1. – С. 28–41.
5. Allison G. The Thucydides Trap: Are the U.S. and China Headed for War? [Electronic Resource] / G. Allison // Atlantic. – 2015. – 24 September. – Mode of Access: <https://cutt.ly/eHrNosz> (Last Access: 3.04.22). – Title from the Screen.
6. Chomsky N. Outdated US Cold War Policy Worsens Ongoing Russia-Ukraine Conflict: [interview] [Electronic Resource] / N. Chomsky was interviewed C. J. Polychroniou // TruthOut. – 2021. – 23 December.– Mode of Access: <https://cutt.ly/vHrBB6z> (Last Access: 30.04.22). – Title from the Screen.
7. Chomsky N. US Approach to Ukraine and Russia Has «Left the Domain of Rational Discourse»: [interview] [Electronic Resource] / N. Chomsky was interviewed C. J. Polychroniou // TruthOut. – 2022. – 4 February. – Mode of Access: <https://cutt.ly/lHrBZOj> (Last Access: 30.04.22). – Title from the Screen.
8. Chomsky N. US Push to «Reign Supreme» Stokes the Ukraine Conflict: [interview] [Electronic Resource] / N. Chomsky was interviewed C. J. Polychroniou // TruthOut. – 2022. – 16 February. – Mode of Access: <https://cutt.ly/NHrBK44> (Last Access: 30.04.22). – Title from the Screen.
9. Chomsky, N. US Military Escalation Against Russia Would Have No Victors: [interview] [Electronic Resource] / N. Chomsky was interviewed C. J. Polychroniou // TruthOut. – 2022. – 1 March. – Mode of Access: <https://cutt.ly/lHrBHK6> (Last Access: 3.05.22). – Title from the Screen.
10. Chomsky N. A No-Fly Zone Over Ukraine Could Unleash Untold Violence: [interview] [Electronic Resource] / N. Chomsky was interviewed C. J. Polychroniou // TruthOut. – 2022. – 8 March. – Mode of Access: <https://cutt.ly/6HrBDtt> (Last Access: 3.05.22). – Title from the Screen.
11. Chomsky N. Peace Talks in Ukraine «Will Get Nowhere» If US Keeps Refusing to Join: [interview] [Electronic Resource] / N. Chomsky was interviewed C. J. Polychroniou // TruthOut. – 2022. – 14 March.– Mode of Access: <https://cutt.ly/hHrBPSy> (Last Access: 3.05.22). – Title from the Screen.
12. Chomsky N. Let's Focus on Preventing Nuclear War, Rather Than Debating «Just War»: [interview] [Electronic Resource] / N. Chomsky was interviewed C. J. Polychroniou // TruthOut. – 2022. – 24 March. – Mode of Access: <https://cutt.ly/xHrBU90> (Last Access: 3.05.22). – Назва з екрану.
13. Chomsky N. Russia's War Against Ukraine Has Accelerated the Doomsday Clock: [interview] [Electronic Resource] / N. Chomsky was interviewed C. J. Polychroniou // TruthOut. – 2022. – 30 March. – Mode of Access: <https://cutt.ly/SHrBWeW> (Last Access: 4.05.22). – Title from the Screen.

14. Chomsky N. Chomsky: US Policy Toward Russia Is Blocking Paths to De-escalation in Ukraine: [interview] [Electronic Resource] / N. Chomsky was interviewed C. J. Polychroniou // TruthOut. – 2022. – 7 April. – Mode of Access: <https://cutt.ly/NHrBnt5> (Last Access: 4.05.22). – Title from the Screen.
15. Chomsky N. How To Prevent World War III: [interview] [Electronic Resource] / N. Chomsky was interviewed N. J. Robinson // Current Affairs. – 2022. – 13 April. – Mode of Access: <https://cutt.ly/RHrBpy3> (Last Access: 5.05.22). – Title from the Screen.
16. Chomsky N. On the Russia-Ukraine War, the Media, Propaganda, and Accountability: [interview] [Electronic Resource] / N. Chomsky was interviewed J. Scahill // Intercept. – 2022. – 15 April. – Mode of Access: <https://cutt.ly/dHrB4u5> (Last Access: 2.05.22). – Title from the Screen.
17. Chomsky N. Our Priority on Ukraine Should Be Saving Lives, Not Punishing Russia: [interview] [Electronic Resource] / N. Chomsky was interviewed C. J. Polychroniou // TruthOut. – 2022. – 20 April. – Mode of Access: <https://cutt.ly/aHrBvzV> (Last Access: 4.05.22). – Title from the Screen.
18. Chomsky N. Propaganda Wars Are Raging as Russia's War on Ukraine Expands: [interview] [Electronic Resource] / N. Chomsky was interviewed C. J. Polychroniou // TruthOut. – 2022. – 28 April. – Mode of Access: <https://cutt.ly/1HrBzYz> (Last Access: 4.05.22). – Title from the Screen.
19. Chomsky N. US Is Prioritizing Its Jockeying With Russia, Not Ukrainians' Lives: [interview] [Electronic Resource] / N. Chomsky was interviewed C. J. Polychroniou // TruthOut. – 2022. – 4 May. – Mode of Access: <https://cutt.ly/bHrBg7q> (Last Access: 4.05.22). – Title from the Screen.
20. Cornick M. Catalyst for intellectual engagement: the serialization of Julien Benda's *La Trahison des clercs* in the *Nouvelle Revue Française*, 1927–1932 / M. Cornick // *French Cultural Studies*. – 1993. Vol. 4, issue 10. – P. 31–49.
21. Etzioni A. Are Public Intellectuals an Endangered Species? / A. Etzioni // *Public intellectuals, an endangered species?* / ed. by A. Etzioni and A. Bowditch. – Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2006. – P. 1–27.
22. Habermas J. War and Indignation [Electronic Resource] / J. Habermas // *Süddeutsche Zeitung*. – 2022. – 28 April. – Mode of Access: <https://cutt.ly/VHrNrxj> (Last Access: 7.04.22). – Title from the Screen.
23. Issitt J. What does it mean to be a public intellectual? [Electronic Resource] / J. Issitt, D. Jackson // *Advance HE*. – 2013. – March. – P. 1–9. – Mode of Access: <https://cutt.ly/RHrNqWW> (Last Access: 23.04.22). – Title from the Screen.
24. Jacoby R. *The Last Intellectuals: American Culture in the Age of Academe* / R. Jacoby. – New York: Basic Book, 1987. – 320 p.
25. Offener Brief [Electronic Resource] // *Die Zeit*. – 2022. – 4 May. – Mode of Access: <https://cutt.ly/BHrB9lj> (Last Access: 7.05.22). – Title from the Screen.
26. Oltermann P. German thinkers' war of words over Ukraine exposes generational divide [Electronic Resource] / P. Oltermann // *Guardian*. – 2022. – 6 May. – Mode of Access: <https://cutt.ly/gHrBOH0> (Last Access: 7.05.22). – Title from the Screen.
27. Open Letter to Chancellor Olaf Scholz [Electronic Resource] // *Emma*. – 2022. – 3 May. – Mode of Access: <https://cutt.ly/bHrBM33> (Last Access: 7.05.22). – Title from the Screen.
28. Posner R. A. *Public Intellectuals: A Study of Decline* / R. A. Posner. – Cambridge, London: Harvard University Press, 2001. – 416 p.

## References:

1. Heroi apokalipsysu. Slavoi Zhyzhkek pro viinu v Ukraini (2022, 25 May). *Spilne*. Retrieved from: <https://cutt.ly/NJZphja> [in Ukrainian].
2. Fukuiama, F. (2022, 11 May). Vlasna kraina: liberalizm potrebuie natsii. Frahment z maibutnoi knyzhky Frensisa Fukuiamy. *Texty.org.ua*. Retrieved from: <https://cutt.ly/OJZpKxP> [in Ukrainian].

3. Habermas, J. (2006). Pervym pochuyat vazhnoe. Chto otlichaet intellektuala. *Neprikosnovennyj zapas*, 3. Retrieved from: <https://cutt.ly/tHr0QpN> [in Russian].
4. Yasna, I. (2017). Public turn: filosofii v publicnomu prostori. *Filosofska dumka*, 1, 28–41. [in Ukrainian].
5. Allison, G. (2015, 24 September). The Thucydides Trap: Are the U.S. and China Headed for War? *Atlantic*. Retrieved from: <https://cutt.ly/eHrNosz> [in English].
6. Chomsky, N. (2021, 23 December). Outdated US Cold War Policy Worsens Ongoing Russia-Ukraine Conflict [interview]. *TruthOut*. Retrieved from: <https://cutt.ly/vHrBB6z> [in English].
7. Chomsky, N. (2022, 4 February). US Approach to Ukraine and Russia Has «Left the Domain of Rational Discourse» [interview]. *TruthOut*. Retrieved from: <https://cutt.ly/lHrBZOj> [in English].
8. Chomsky, N. (2022, 16 February). US Push to «Reign Supreme» Stokes the Ukraine Conflict [interview]. *TruthOut*. Retrieved from: <https://cutt.ly/NHrBK44> [in English].
9. Chomsky, N. (2022, 1 March). US Military Escalation Against Russia Would Have No Victors [interview]. *TruthOut*. Retrieved from: <https://cutt.ly/lHrBHK6> [in English].
10. Chomsky, N. (2022, 8 March) A No-Fly Zone Over Ukraine Could Unleash Untold Violence [interview]. *TruthOut*. Retrieved from: <https://cutt.ly/6HrBDtt> [in English].
11. Chomsky, N. (2022, 14 March). Peace Talks in Ukraine «Will Get Nowhere» If US Keeps Refusing to Join [interview]. *TruthOut*. Retrieved from: <https://cutt.ly/hHrBPSy> [in English].
12. Chomsky, N. (2022, 24 March). Let's Focus on Preventing Nuclear War, Rather Than Debating «Just War» [interview]. *TruthOut*. Retrieved from: <https://cutt.ly/xHrBU90> [in English].
13. Chomsky, N. (2022, 30 March). Russia's War Against Ukraine Has Accelerated the Doomsday Clock [interview]. *TruthOut*. Retrieved from: <https://cutt.ly/SHrBWeW> [in English].
14. Chomsky, N. (2022, 7 April). US Policy Toward Russia Is Blocking Paths to De-escalation in Ukraine [interview]. *TruthOut*. Retrieved from: <https://cutt.ly/NHrBnt5> [in English].
15. Chomsky, N. (2022, 13 April). How To Prevent World War III [interview]. *Current Affairs*. Retrieved from: <https://cutt.ly/RHrBpy3> [in English].
16. Chomsky, N. (2022, 15 April). On the Russia-Ukraine War, the Media, Propaganda, and Accountability [interview]. *Intercept*. Retrieved from: <https://cutt.ly/dHrB4u5> [in English].
17. Chomsky, N. (2022, 20 April). Our Priority on Ukraine Should Be Saving Lives, Not Punishing Russia [interview]. *TruthOut*. Retrieved from: <https://cutt.ly/aHrBvzV> [in English].
18. Chomsky, N. (2022, 28 April). Propaganda Wars Are Raging as Russia's War on Ukraine Expands [interview]. *TruthOut*. Retrieved from: <https://cutt.ly/lHrBzYz> [in English].
19. Chomsky, N. (2022, 4 May). US Is Prioritizing Its Jockeying With Russia, Not Ukrainians' Lives [interview]. *TruthOut*. Retrieved from: <https://cutt.ly/bHrBg7q> [in English].
20. Cornick, M. (1993). Catalyst for intellectual engagement: the serialization of Julien Benda's *La Trahison des clercs* in the *Nouvelle Revue Française*, 1927–1932. *French Cultural Studies*, 4 (10), 31–49. [in English].
21. Etzioni A. (2006). Are Public Intellectuals an Endangered Species? *Public intellectuals, an endangered species?* (A. Etzioni & A. Bowditch, Eds.). Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 1–27. [in English].
22. Habermas, J. (2022, 28 April). War and Indignation. *Süddeutsche Zeitung*. Retrieved from: <https://cutt.ly/VHrNrxj> [in English].
23. Issitt, J. & Jackson, D. (2013, March). What does it mean to be a public intellectual? *Advance HE*, 1–9. Retrieved from: <https://cutt.ly/RHrNqWW> [in English].
24. Jacoby, R. (1987). *The Last Intellectuals: American Culture in the Age of Academe*. New York: Basic Book. [in English].
25. Offener Brief (2022, 4 May). *Die Zeit*. Retrieved from: <https://cutt.ly/BHrB9lj> [in English].
26. Oltermann, P. (2022, 6 May). German thinkers' war of words over Ukraine exposes generational divide. *Guardian*. Retrieved from: <https://cutt.ly/gHrB0H0> [in English].



27. Open Letter to Chancellor Olaf Scholz (2022, 3 May). *Emma*. Retrieved from: <https://cutt.ly/bHrBM33> [in English].

28. Posner, R. A. (2001). *Public Intellectuals: A Study of Decline*. Cambridge, London: Harvard University Press. [in English].

**Yurii Latysh,**

*PhD (History), Associate Professor,*

*Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine*

## **WHY DON'T LEFT PUBLIC INTELLECTUALS UNDERSTAND UKRAINE? (CASES OF NOAM CHOMSKY AND JÜRGEN HABERMAS)**

**Abstract.** *The article considers the attitude of left public intellectuals to the Russian-Ukrainian war. A brief analysis of the concept of "public intellectual", the roles and functions of intellectuals in society is made. Based on the study of public speeches of famous philosophers and influential intellectuals Noam Chomsky (USA) and Jürgen Habermas (Germany), their views on the causes and possibilities of ending the Russian-Ukrainian war, as well as the circumstances of their reproduction of individual Russian narratives, were analyzed.*

*The conclusions show that Noam Chomsky and Jürgen Habermas see the role of the public intellectual in the position of a critical dissident. They have traumatic memories of World War II, using of nuclear weapons, and the Cold War. Therefore, they seek to avoid a recurrence of these events. Chomsky wants to keep the chance for Europe as a "third power" between the United States and Russia and for the space of security from the Atlantic to Vladivostok. Habermas seeks to preserve the post-national and post-heroic mentality of the Germans as a guarantee of the revival of German militarism, which led to two world wars.*

*Chomsky focuses on the problems of the global world order (and because of this he is ready to sacrifice Ukraine to the idea of a single European security space). Habermas is primarily concerned with internal German issues and fears the influence of an overly national Ukraine. He supports the Social Democrats and the moderate policies of Chancellor Olaf Scholz. Ukraine is not in the center of their attention, although they have sympathy for Ukraine.*

*Russia abuses the fears of intellectuals, especially of a nuclear war. But they cannot be branded as agents of the Kremlin. We need to look for arguments for these authoritative and wise people how to make Ukraine interesting for them.*

**Key words:** *public intellectual (PI), nuclear weapons, World War III, Thucydides trap, post-national mentality, post-heroic mentality, constitutional patriotism.*

**Надійшла до редколегії 27.01.2022**

**Валерій Павленко,***к.і.н., проф.,**Київський національний університет**імені Тараса Шевченка,**Київ, Україна***Олександр Комаренко,***к.і.н., доц.,**Київський національний університет**імені Тараса Шевченка,**Київ, Україна*

## ІСТОРІЯ ПОВТОРЮЄТЬСЯ: НЕСПРОМОЖНІСТЬ СВІТОВИХ СИЛ МИРУ Й ДЕМОКРАТІЇ ЗАПОБІГТИ РОЗВ'ЯЗУВАННЮ ПЛАНЕТАРНОЇ ВІЙНИ В 2-Й ПОЛОВИНІ 1930-Х РОКІВ

**Анотація.** В статті досліджується міжнародно-політична ситуація, яка склалася в Європі та світі у друг. половині 30-х рр. ХХ століття. Автори порівнюють 20-ті та 30-ті рр. ХХ століття, наголошуючи на тому, що 30-ті рр. принесли низку воєнних конфліктів, говорять, що у світі з'являється страх перед новою великою війною. Звертається увага на бездіяльність Ліги Націй, яка у період між 1936–1938 роках виявилась неспроможною забезпечити політику колективної безпеки. Значну увагу приділено політиці умиротворення і ролі в цій політиці Великої Британії та Франції, які не хотіли довести ситуацію до воєнного протистояння. Наголошується на тому, що на середину 30-х років Німеччина переходить у наступ і ставить перед собою мету досягнути гегемонії в Європі. Особлива увага звертається на реакцію західних держав щодо агресивної політики Гітлера, дається оцінка діям Радянського Союзу та політиці, яку проводила Москва напередодні Другої світової війни. Констатується, що у 1938–1939 рр. світова політика все більше концентрується на певних регіонах, де різко збільшується кількість та інтенсивність конфліктів. Визначається роль Мюнхенської конференції у вересні 1938 року і те, що після підписання угоди ініціатива в міжнародних справах повністю перейшла до А. Гітлера. Дано аналіз політики Великої Британії та Франції після Мюнхенської змови, пояснюється чому Лондон і Париж в першу чергу думали про особисту безпеку. Особливе місце в статті приділено поясненню того, чому існуючи міжнародна система більше не могла забезпечувати світовий порядок і чому війна стає неминучою. Автори роблять висновок, що хоча Гітлеру і вдалося перемогти в дипломатичній боротьбі напередодні Другої світової війни, але остаточно тріумфатором він так і не став.

**Ключові слова:** безпека, Ліга Націй, політика умиротворення, агресивні країни, країни демократії, анексія, світова політика.

Те, що відбувається в Європі і у світі з початку ХХІ століття примушує істориків ще раз звернутися до подій, які сталися напередодні Другої світової війни. У багатьох виникає відчуття дежавю. Тобто, в історії людства вже щось подібне ми бачили. Тоді, це «щось подібне» призвело до того, що розпочалася світова війна.

Ретроспективний погляд на величезний масив наукових праць, що були присвячені ситуації у світі перед початком Другої світової війни показує, що

головна відповідальність за знищення мирної системи міжнародних відносин, яка була покладена на Німеччину, не залишає місця для будь-яких інтерпретацій. Разом з тим, це не означає, що при аналізі причин виникнення війни не існує інших думок. Це можна пояснити тим, що сама природа тих подій є такою, що її обговорення відбувається і по сьогоднішній день.

Необхідною умовою для будь-якого історичного дослідження є наявність певного кола джерел та літератури. Тут треба визнати, що на сьогодні відчувається потреба у широкому відкритті для дослідників архівних матеріалів, що дозволило б всебічно і об'єктивно вивчити та розкрити історію взаємовідносин країн напередодні Другої світової війни.

Автори статті звертають на це увагу тому, що документи офіційного характеру, які було використано під час роботи над обраною темою хоча і дозволяють визначити позицію великих країн у питаннях загальної політики у друг. половині 1930-х рр., але містять багато [15] декларативних та загальних формувань.

Під час написання роботи були використані мемуари відомих політичних діячів того часу [12]. Головним їх недоліком є суб'єктивність, а подекуди й свідоме перекручування фактів авторами. Але те, що ці автори були безпосередніми учасниками тих подій надає цим джерелом особливу цінність.

Кількість публікацій, які присвячені подіям, що відбулися напередодні Другої світової війни є величезною. Охопити, навіть поглядом, всю наявну на цю тему літературу майже неможливо. Автори використали під час написання статті лише невелику частину цього матеріалу, про що свідчать відповідні посилання.

Що ж насправді відбулося в кінці 30-х рр. ХХ ст. і які події підштовхнули ведучі країни світу вступити у смертельну сутичку, яка отримала назву Друга світова війна.

Якщо 20-ті рр. ХХ ст. були наповнені спогадами про Першу світову війну і надіями на те, що буде встановлено міцний мир, то в 30-ті рр. все різко змінюється. Якимось дуже швидко з'являється страх перед новою великою війною, а головне впевненість у тому, що у близькій перспективі така війна неминуче розпочнеться. І дійсно, в 30-х рр. відбувається ціла низка частково оголошених, а частково неоголошених воєнних конфліктів, поки ще ізольованих один від одного як у часі, так і у просторі, але вже дуже тривожних.

На наш погляд, переломним між миром і війною став 1931 рік. Крім того, що цей рік став піком загострення великої економічної кризи, це ще й початок

невдалих зусиль по роззброєнню у 1932–1933 роках. До цього слід додати і те, що починається ревізія Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин. Встановлений світовий порядок не влаштував як Німеччину, так і Радянський Союз. Політичні еліти цих країн докорінно хотіли змінити світову систему міжнародних відносин. Інші країни, наприклад, Італія та Японія, намагалися здійснити лише деякі зміни у світі. Лише Велика Британія та Франція намагалися зберегти статус-кво. Сполучені Штати Америки в цей час «хотіли або підкорити світ, або бігти від нього» [12, с. 29].

Враховуючи ситуацію, яка почала складатися у світі, Велика Британія мала надію зберегти мир та стабільність шляхом підписання угод. Спочатку, у відповідності з політикою Ліги націй, як правило, багатосторонніх, а далі вже без участі цієї міжнародної організації, двосторонніх угод. На думку британців, підписання договорів, союзів, пактів, угод тощо мали сприяти недопущенню війни.

Треба сказати, що різні за своїм змістом спроби першої половини 30-х рр. зберегти мир шляхом політики укладання договорів зазнали краху. Політика умиротворення, яку проводили західні держави зовсім не зупинила Гітлера та Муссоліні.

Не можна не згадати і бездіяльність Ліги Націй, яка у ході громадянської війни в Іспанії перейшла в агонію. В період між 1936–1938 рр. виявилась повна неспроможність політики колективної безпеки. Саме в цей час дуже гостро проявилися британсько-радянські протиріччя. А Франція, вже 8 серпня 1936 року припинила підтримку республіканського уряду в Мадриді.

На наш погляд, Велика Британія більше не хотіла, ніж не могла здійснювати принципи колективної безпеки, бо така політика могла привести до неминучого воєнного протистояння, а це суперечило британській традиції невтручання. На думку британських політиків можлива війна не дала б Англії нічого, крім втрат. У. Черчилль у травні 1937 року сказав: «Якби ми навіть і виграли, то це коштувало б стільки, що перемога виглядала б, як поразка» [2, с. 191].

В ситуації, яка склалась на середину 30-х років «третій рейх» переходить у наступ, поставивши перед собою завдання досягнути німецької гегемонії в Європі. Вже з весни 1938 року А. Гітлер став активно діяти і почав з Австрії. Цю незалежну країну фюрер бачив як складову частину Великої Німеччини. Почалося все з того, що у секретному додатку до німецько-австрійській угоді від 11 липня 1936 р. австрійській канцлер К. Шушніг погодився на поступки нацистському руху в Австрії [14, с. 305]. А вже 12 лютого 1938 р. німецький

лідер висунув австрійському канцлеру ультиматум, що по-суті означав нацифікацію Австрії.

Події розгорталися дуже швидко. Чотири тижні Німеччина готувалася до аншлюсу. Шушніг не отримав жодної підтримки від європейських держав і вимушений був 11 березня 1938 року подати у відставку. На наступний день німецькі війська вступили в Австрію і незабаром зайняли всю її територію. А 14 березня канцлер Німеччини підписав акт про «об'єднання Австрії з Німеччиною, після чого Австрія, як незалежна держава перестала існувати» [9, с. 117].

Цікаво, що 12 березня Велика фашистська рада заявила, що італійській уряд «не має намірів втручатися в австрійські події ... і перешкоджувати розвитку національного руху, чий логічний епілог можливо легко передбачити» [7, с. 255]. Виступаючи в італійському парламенті Муссоліні підтвердив, що «вісь Берлін-Рим» є основою італійської зовнішньої політики. Таким чином, Італія не стала на захист Австрії. А коли його запитали, чому ж Італія цього не зробила дуче відповів, що «першим, хто мав би стати на захист суверенітету Австрії, мала бути самі австрійці» [7, с. 256].

Тут виникає ключове питання. А яка була реакція інших західних держав, на очах яких відбувалася анексія незалежної держави?

Складається таке враження, що в Європі в той час не дуже звертали на це увагу. Так в дні аншлюсу, наприклад, британське керівництво самоусунулося від австрійських справ. Ріббентроп, який 9 березня перебував у Лондоні та зустрічався з вищим керівництвом Англії проінформував Гітлера, що Велика Британія не буде втручатися в австрійське питання. Так воно і сталося. [14, с. 306]

Що стосується Франції, то напередодні аншлюсу в цій країні розпочалася урядова криза, в результаті якої змінився уряд і французам було не до Австрії. Аналогічною була і реакція США. Американці не переймалися долею Австрії. Як писав радянський повпред у Вашингтоні О. Трояновський: «Доля Австрії не викликає тут великого занепокоєння. Ізоляціоністи, в цілому, готові погодитися з усіма захопленнями фашистів, аби Америка не почала активно брати участь у міжнародних справах, не зв'язувала себе будь-якими угодами з Англією і не піддавалася ризику брати участь у війні» [9, с. 118].

Така реакція західних країн в дні березневої кризи тільки підтвердила впевненість Гітлера в тому, що ці країни активно втручатися не будуть. Це надало фюреру впевненості і він став проводити ще більш активну зовнішню політику.

Разом з тим, слід зазначити, що не зважаючи на помітні зовнішньополітичні успіхи, кульмінацією яких став аншлюс у березні 1938 року, гітлерівській Німеччині не вдалося створити глобальну та реально діючу мережу договорів, яка б серйозно загрожувала західним державам, особливо Англії і Радянському Союзу. Також Гітлер не зміг «розхитати» політичну та військову єдність західних держав, а головне – відірвати Велику Британію від Франції.

Що стосується Радянського Союзу, то Кремль в цей час більше турбував Далекий Схід. Ще до початку громадянської війни в Іспанії Москва відмовилась від політики поступок Японії на користь більш рішучих дій і, підписавши договір про взаємодопомогу з Монголією 12 березня 1936 року, зайняла досить тверду позицію по відношенню до Японії. В зв'язку з цим у японському Генеральному штабі починають посилено шукати компроміс з Китаєм і, по можливості, разом з цією залежною від Японії країною протистояти СРСР. Але стійкий супротив китайців втягнув Токіо в такий воєнний конфлікт, який не міг принести Японії перемогу і надовго прив'язав цю країну до китайського театру воєнних дій.

Треба сказати, що взагалі у 1938–1939 роках світова політика все більше концентрувалася на певних регіонах. В цей час збільшилась кількість та інтенсивність конфліктів. Все це несло загрозу війни. Цікаво, що серед істориків існує думка, що якби Англія і Франція були б готові на осінь 1938 року воювати, то події могли розвиватися зовсім по іншому. Але факт залишається фактом: ні британській, ні французькій народи не були психологічно готові до війни. Це пояснюється тим, що вони були дезінформовані політиками, дипломатами і пресою. Кожний, хто намагався попередити про плани Гітлера, наприклад У. Черчилль, вважалися підпалювачами війни [6, с. 22–23].

Не дивно, що в таких умовах наступним об'єктом у черзі територіальних амбіцій Гітлера стала Чехословаччина. Головний нацист Німеччини, який намагався поглинути якомога більше територій, поки ще без європейської війни, вирішив провести анексію Чехословаччини у декілька етапів.

Тут треба звернути увагу на такий факт, що в Чехословаччині, крім 7,2 млн чехів проживало 3,5 млн німців, 2,5 млн словаків, 0,7 млн угорців, 0,5 млн українців-русинів і біля 100 тис. поляків [7, с. 267]. Не зважаючи на демократичний характер, Чехословаччина, по суті, стала одною з міні імперій, яка виникнула у Східній Європі після Першої світової війни [1, с. 277–278].

Зрозуміло, що Чехословаччині треба було вирішувати багато проблем в царині національної політики. Тим більше, що керівництво Чехословаччини суворо контролювало намагання національних меншин хоча б до будь-якої самостійності. Саме цим і вирішив скористатися Гітлер, розігравши карти з судетськими німцями, тим більше, що «були обмеження прав не слов'янських національностей в царині національної культури, шкільної справи, користування національними мовами» [13, с. 75].

Німецький лідер, спираючись на нацистську партію судетських німців на чолі з К. Генлейном розгорнув активну діяльність по «перетягуванню» Судетської області до складу Німеччини. Спираючись на гроші, які надходили з Берліну, генлейновці розгорнули активну підривну діяльність проти чехословатської влади і вже у квітні 1937 р. почали вимагати від Праги надання автономії Судетській області. Надалі ця вимога, з кожним разом все більш в ультимативній формі, періодично висувалася чехословацькому уряду.

Німеччина, не рахуючись з тим, що Чехословаччина вже раніше була вписана в систему міжнародних зобов'язань, підписавши в 1935 році договір з Францією, крок за кроком посилювала свій тиск на Прагу. Тим більше, що з боку Великої Британії і Франції була певна підтримка в даному питанні.

28-29 квітня 1938 року в Лондоні відбулися британсько-французькі переговори, підсумком яких стало рішення здійснювати спільний тиск на Прагу, щоб примусити чехословаків виконати умови Німеччини щодо Судетської області [5, с. 243]. Не дивно, що врахувавши позицію Англії та Франції Гітлер починає безпосередньою підготовку до захоплення Чехословакії. В травні 1938 р. в німецькому Генеральному штабі був вироблений і затверджений фюрером секретний план «Грюн», де було поставлено завдання розчленувати Чехословаччину, із застосуванням проти неї воєнної сили та зайняти захоплену територію. [5, с. 252]

Судецька криза розвивалася дуже швидко. Франція стала перед дилемою: або мобілізація французької армії, або переговори про майбутнє Судет з Німеччиною. Париж обирає другий варіант і Далад'є звертається до Чемберлена з проханням про скликання конференції у складі Великої Британії, Франції та Німеччини для врегулювання мирним шляхом судетської проблеми. «Така зустріч, – пише Далад'є, – мала би на меті зберегти, все ще існуючі можливості дружнього врегулювання, про яке сам Гітлер заявив у своїй промові в Нюрберзі» [7, с. 299].

З урахуванням ситуації, яка склалася німецький лідер вирішує прискорити хід подій і запропонував скликати 29-30 вересня 1938 року в Мюнхені

Конференцію чотирьох держав – Німеччини, Італії, Англії та Франції. На цій конференції пропонувалося обговорити і прийняти рішення по всім питанням, які стосувалися Чехословаччини. Як відомо, така конференція відбулася за участі А. Гітлера, Б. Муссоліні, Н. Чемберлена і Е. Далад'є. Саме вони підписали відому угоду, яка увійшла в історію під назвою «мюнхенська змова». Ця угода передбачала відторгнення від Чехословаччини Судетської області та передачу цього регіону Німеччині. Крім того, в Мюнхені було домовлено піти на зустріч Угорщині та Польщі з приводу територіальних претензій по відношенню до Чехословаччини [3, с. 345].

Треба сказати, що після Мюнхенської конференції ініціатива в міжнародних справах остаточно перейшла до А. Гітлера. В день підписання Мюнхенської угоди фюрер говорив Муссоліні про те, що «прийде час, коли ми будемо разом битися проти Франції та Великої Британії» [7, с. 339].

Виникає питання. Чому Англія і Франція пішли на підписання такої ганебної угоди? На наш погляд з числа об'єктивних та суб'єктивних причин, які пояснюють слабкість позицій західних лідерів у Мюнхені, слід виділити декілька. З боку Великої Британії – це недооцінка сутності нацизму і, навпаки, як відомо, переоцінка французької воєнної сили. З боку Франції, перед усе, це дефіцит політичної волі та зростаюче намагання орієнтуватися на свого англійського партнера.

Після відторгнення Судетів від Чехословаччини ця країна втратила майже п'яту частину своєї території де знаходилась майже половина важкої промисловості та четверта частина населення. Кордон наблизився до 40 км від Праги [4, с. 345]. Але саме головне, що Мюнхенська угода видала Гітлеру аванс на подальшу агресивну політику.

Німеччина з гордістю заявляла про свої перемоги. Редактор «Франкфуртер Цайтунг» 27 листопада 1938 року на сторінках своєї газети пише: «Легко помітити, що наші економічні та політичні позиції сильно, якщо не сказати екстраординарно, покращилися в результаті вирішення Чехословацького питання. Ліквідація загрози нападу з боку Чехословаччини на нашому південно-східному фланзі та створення надмірних фортифікаційних споруд на рейнському рубежі оцінюються експертами у всьому світі, як повна зміна стратегічної ситуації в Європі. Для всіх інформованих людей у світі зрозуміло, що ні англійське, ні французьке і, тим більше, американське переозброєння не здатне змінити стратегічну ситуацію, яка склалася» [7, с. 344]. Тобто, статус-кво, що існував на Європейському континенті, повністю змінився.



Тут треба наголосити на тому, що економічне підпорядкування Чехословаччини та південно-східних європейських держав Німеччини було, без сумніву, важливим наслідком Мюнхена. Але куди важливішим було політичне значення Мюнхенської угоди, тому, що вся система колективної безпеки біла знищена. З цього часу, треба сказати, всі європейські країни думали тільки про самозбереження. В такий ситуації єдиним правильним курсом, на погляд багатьох європейських держав, могла стати пронимецька зовнішньополітична орієнтація. Тому і Лондон, і Париж, в першу чергу, думали про особисту безпеку. Як наслідок 30 вересня Чемберлен підписує британсько-німецьку декларацію, яка, по суті, являла собою договір про ненапад, де мова йшла про «бажання двох народів ніколи більше не воювати один з одним», а також ж фіксувалися «тверді наміри, щоб метод консультацій став методом прийнятим для розглядання всіх інших питань, які можуть торкатися наших двох країн» [4, с. 160].

У свою чергу Франція 6 грудня 1938 року в Парижі підписує французько-німецьку декларацію, яка була свого роду, також, пактом про ненапад між Францією та Німеччиною. В цьому документі мова йшла про відсутність територіальних спорів між країнами і декларувалося зобов'язання «розвивати мирні та добросусідські відносини між двома країнами» [9, с. 129].

Велика Британія та Франція вирішили відмовитися від Центральної Європи на користь Німеччини і таким чином відвернути нову світову війну. Як наслідок, геостратегічні позиції західних демократій серйозно погіршилися. З кожним місяцем після 1938 року німецька армія росла не тільки по чисельності, але і по якості та зрілості. Крім того відбувалося безперервне зростання озброєння. Слід ще додати і те, що нацистська Німеччина мала перевагу і у моральному відношенні. А якщо додати те, що тільки за один 1938 рік Гітлер, в результаті анексії, приєднав до рейху і порядкував своїй абсолютній владі 6 млн. 750 тис. австрійців і 3 млн. 500 тис. судетських німців, то можна зробити висновок, що баланс сил в Європі постійно зростав на користь нацистської Німеччини.

Берлін чітко зрозумів, яким чином можна скористатися «слабкостями» західних демократій. Тому Гітлер націлюється на нові акти агресії. Характеризуючи ситуацію, яка складалася в Європі в той час газета «Правда» написала: «Окрики і накази з боку фашистських агресорів на адресу урядів так званих демократичних держав стають з кожним днем все нахабнішими та цинічними» [10]. Британці і французи зрозуміли, що вони попали в складну ситуацію, де Німеччина відверто почала зневажати Лондон і Париж.

13 листопада 1938 року особистий секретар міністра закордонних справ Великої Британії О. Харві пише: «Обмежена інформація, секретна і відкрита, яку ми отримуємо з Німеччини, свідчить про те, що німецький уряд сміється над нами, зневажає нас і планує морально та матеріально позбавити нас наших світових позицій. [8, с. 28]».

З початком нового 1939 року ситуація тільки погіршувалася. 19 січня Гітлер заявив, що Німеччина не збирається воювати з Радянським Союзом. Німецький лідер сказав, торкаючись війни проти СРСР, що треба ще час для того, щоб «ґрунтовно підготуватися» [16, с. 164].

Таким чином, можна сказати, що в другій половині 30-х рр. ХХ ст. Європа вже не була визначальним фактором світової політики. Європейські політики не мали ні сили, ні волі для підтримки на континенті стабільності. Саме цим пояснюється той факт, що руйнування міжнародної системи розпочалося в Європі. Східноазійські події також були важливими, але не вирішальними. Те, що відбувалося на Сході, безумовно, потрясло міжнародний порядок, але не нанесло системі смертельного удару. На нашу думку існуюча міжнародна система була зруйнована головним чином тому, що не змогла більше підтримувати світовий порядок з такими партнерами, які намагалися таку систему докорінно змінити.

В результаті декількох важливих подій війна в Європі стала неминучою. Точкою відліку кризи на наш погляд слід вважати ремілітаризацію Рейнської області 7 березня 1936 року. Тоді Німеччина вперше після завершення Першої світової війни порушила кордони, які були закріплені Версалем. Наступним кроком для розвитку кризи стала громадянська війна в Іспанії. Фашистські держави отримали максимум можливого з подій на Піренейському півострові. Саме тоді була знижена можливість створення ефективної системи колективної безпеки, саме тоді починає формуватися блок фашистських держав.

Наступним кроком у розвитку кризи Версальської системи став аншлюс Австрії у березні 1938 року. Цією подією було закріплено перехід британсько-французької політики на рейки умиротворення. Крім того, австрійські події зняли останні протиріччя між Італією та Німеччиною. Ці країни остаточно стають на рейки досягнення свої цілей силовим шляхом.

Останньою віхою у розвитку кризи Версальської системи став Мюнхен, де у вересні 1938 року була підписана угода, за якою Велика Британія і Франція поступилися Німеччині Центральною Європою заради невеличкого шансу зберегти мир на континенті. В результаті позиції Лондона і Парижа були суттєво послаблені, а нацистська Німеччина отримала хороші можливості для

реалізації своєї агресивної політики. Версальська система перейшла у стан агонії і на початку 1939 року міжвоєнна модель міжнародних відносин остаточно була зруйнована.

Треба визнати, що Гітлеру вдалося перемогти в дипломатичній боротьбі в Європі напередодні Другої Світової війни, але остаточно тріумфатором він так і не став. Все, що він зробив, це втягнув весь світ у страшну війну, яку з тріском програв.

#### Список використаних джерел та літератури:

1. Бивор Э. Вторая мировая война / Э. Бивор; [пер. с англ. Вадима Глушакова]. – Москва : КоЛибри, 2014. – 990 с.
2. Вторая мировая война. Дискусии. Основные тенденции. Результаты исследований : [сб. ст. : пер. с нем.] / под ред. В. Михалки ; [науч. ред. пер. Кульков Е. Н.]. – Москва : Весь мир, 1997. – 700 с.
3. Дашичев В. И. Банкротство стратегии германского фашизма : исторические очерки, документы и материалы : в 2 т. / В. И. Дашичев / отв. ред. чл.-кор. АН СССР А. М. Самсонов. – Москва : Наука, 1973. – Т. 1. Подготовка и развертывание нацистской агрессии в Европе. 1933–1941 – 766 с.
4. История внешней политики СССР. 1917–1945 гг. : в 2 т. / ред.: А. А. Громыко, Б. Н. Пономарев. – Москва : Наука, 1980. – Т. 1. 1917–1945 гг. – 511 с.
5. Кретинин С.В. Судетские немцы : народ без родины. 1918–1945 гг. / С. В. Кретинин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2000. – 319 с.
6. Наумов А. О. Дипломатическая борьба в Европе накануне второй мировой войны : история кризиса Версальской системы / А.О. Наумов. – Москва: РОССПЭН, 2007. – 414 с.
7. Нежинский Л. Н. Пути и перепутья советской международной политики в 1934–1941 гг. / Л. Н. Нежинский. – Тула: Гриф и К, 2008. – 268 с.
8. Правда. – Москва, 1938. – 19 декабря.
9. Системная история международных отношений, 1918–2000: в 4 т. / под ред. А. Д. Богатурова. – Москва: Моск. рабочий, 2000. – Т. 1. События 1918–1945. – 516 с.
10. Системная история международных отношений, 1918–2000 / в 4 т. / под ред. А. Д. Богатурова. – Москва: Моск. рабочий, 2000. – Т. 2. Документы 1910–1940 годов. – 243 с.
11. СССР в борьбе за мир накануне Второй мировой войны (сентябрь 1938 г. – август 1939 г.): документы и материалы. – Москва : Политиздат, 1971. – 671 с.
12. Черчилль У.С. Вторая мировая война: В 6 т. Т.1: Надвигающаяся буря / Пер. с англ. Под ред. А. Орлова. – М.: ТЕРРА: «Книжная лавка - РТГ», 1997. – 336 с.
13. Шубин А. В. Мир на краю бездны : от глобального кризиса к мировой войне. 1929–1941 годы / А. В. Шубин. – Москва : Вече, 2004. – 572 с.
14. Bartlett C. J. The Global conflict : the international rivalry of the great powers, 1880–1970 / C.J. Bartlett. – London; New York: Longman, 1984. – 399 p.
15. John W. Wheeler-Bennett. Documents on International Affairs. 1936–1939. – L, 2006. – 200 p.
16. The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey 1937–1940 / edit. by John Harvey. – London : Collins, 1970. – 448 p.

**References:**

1. Bivor, E. (2014). *Vtoraya mirovaya vojna*. (V. Glushakov, Trans.). Moskva: KoLibri. [in Russian].
2. Mihalki, V. (Ed). (1997.) *Vtoraya mirovaya vojna. Diskussii. Osnovnye tendencii. Rezul'taty issledovanij*. (E.N. Kul'kov, Trans.). Moskva: Ves' mir. [in Russian].
3. Dashichev V. I. Bankrotstvo strategii germans'kogo fashizma : istoricheskie ocherki, dokumenty i materialy : v 2 t. T. 1. Podgotovka i razvertyvanie nacistsoj agressii v Evrope. 1933–1941 / otv. red. chl.-kor. AN SSSR A. M. Samsonov. – Moskva : Nauka, 1973. – 766 s. – (Vtoraya mirovaya vojna v issledovaniyah, vospominaniyah, dokumentah). [in Russian].
4. Gromyko, A.A., & Ponomarev, B.N. (Eds.) (1980). *Istoriya vneshnej politiki SSSR. 1917–1945 gg.: T. 1. 1917–1945 gg.* Nauka. [in Russian].
5. Kretinin, S.V. (2000). *Sudetskie nemcy : narod bez rodiny. 1918–1945 gg.* Voronezh : Izd-vo Voronezh. gos. un-ta. [in Russian].
6. Naumov, A. O. (2007). *Diplomateskaya bor'ba v Evrope nakanune vtoroj mirovoj vojny: istoriya krizisa Versal'skoj sistemy*. Moskva: ROSSPEN. [in Russian].
7. Nezhinskij, L. N. (2008). *Puti i pereput'ya sovetskoj mezhdunarodnoj politiki v 1934–1941 gg.* Tula : Grif i K. [in Russian].
8. *Pravda*. (1938, 19 dekabrya). [in Russian].
9. Bogaturov, A.D. (Ed.) (2000). *Sistemnaya istoriya mezhdunarodnyh otnoshenij, 1918–2000: T. 1. Sobytiya 1918–1945*. Mosk. Rabochij. [in Russian].
10. Bogaturov, A.D. (Ed.) (2000). *Sistemnaya istoriya mezhdunarodnyh otnoshenij, 1918–2000. T. 2. Dokumenty 1910–1940 godov*. Mosk. rabochij. [in Russian].
11. SSSR v bor'be za mir nakanune Vtoroj mirovoj vojny (sentyabr' 1938 g. – avgust 1939 g.): dokumenty i materialy (1971). Moskva: Politizdat. [in Russian]
12. Cherchyll, U.S. (1997). *Vtoraia myrovaia vojna: T.1: Nadvyhaiushchiasia buria*. (A. Orlova, Trans.). TERRA: «Knyzhnaia lavka - RTH» [in Russian].
13. Shubin, A.V. (2004). *Mir na krayu bezdny : ot global'nogo krizisna k mirovoj vojne. 1929–1941 gody*. Moskva: Veche. [in Russian].
14. Bartlett, C. J. (1984). *The Global conflict : the international rivalry of the great powers, 1880–1970*. London; New York: Longman [In English].
15. John, W. (2006). *Wheeler-Bennett. Documents on International Affairs. 1936–1939*. London [In English].
16. Harvey, J. (1970). *The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey 1937–1940*. London: Collins. [In English].

**Valerii Pavlenko,**

Ph.D. (History), Professor,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

**Oleksandr Komarenko,**

Ph.D. (History), Associate Professor,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

## **HISTORY REPEATS ITSELF: THE INABILITY OF THE FORCES OF PEACE AND DEMOCRACY AROUND THE WORLD TO PREVENT THE OUTBREAK OF A PLANETARY WAR IN THE 2ND HALF OF THE 1930S**

*Abstract.* In this paper the international political situation, which was established in Europe and in the world in the latter half of the 30s of the 20th century, is investigated. The authors draw a comparison between the 20s and 30s of the 20th century, pointing out that the 30s brought a series of military conflicts, as well as say that the fear of a new great war has been appeared throughout

---

*the world. Attention is drawn to the inactivity of the League of Nations, which failed to ensure a collective security policy between 1936 and 1938. Special attention has been drawn to the appeasement policy and the role of Great Britain and France in this policy, who did not want to bring the situation to military confrontation. It is pointed out that by the mid-1930s Germany went on the offensive and set itself the goal of achieving supremacy in Europe. Special attention is drawn to the reaction of Western countries to Hitler's aggressive policy, as well as the actions of the Soviet Union and the policy carried out by Moscow on the eve of World War II are assessed. It is stated that in 1938-1939 the world policy increasingly focused on particular regions, where the conflict number and intensity were increasing sharply. The role of the Munich Conference in September 1938 and the fact that the initiative in international affairs was completely transferred to A. Hitler upon the signing of the agreement are determined. The policy of Great Britain and France after the Munich Conspiracy is analysed; it is explained why London and Paris thought primarily about personal security. A special place in this paper is given to the explanation of why the existing international system could no longer ensure the world order and why war becomes inevitable. The authors come to the conclusion that although Hitler managed to win the diplomatic struggle on the eve of World War II, but he did not finally become a triumphant.*

**Keywords:** *security, the League of Nations, appeasement policy, aggressive countries, democracy countries, annexation, world policy.*

**Надійшла до редколегії 07.04.2022**

**Сергій Саранов,**

канд. іст. наук, доц.,

Луганський державний університет внутрішніх справ

імені Е.О. Дідоренка,

м. Івано-Франківськ, Україна

## КАТЕГОРІЯ «МИРУ» В «ПОЛІТИЧНОМУ ЗАПОВІТІ» РІШЕЛЬЄ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА.

*Анотація.* У представленій статті розглядається загальна характеристика категорії «миру» в «Політичному заповіті» кардинала Рішельє. У «Політичному заповіті» відбиваються ключові питання державного розвитку Франції 30–40-х рр. XVII століття. Масштаб охоплених питань і проблем, рівень теоретичного осмислення фактичного матеріалу надає цій роботі особливе значення. Не вивчений тривалий час на комплексному рівні, цитований вибірково і шаблонно, «Політичний заповіт» отримує сьогодні належне освітлення також в роботах представників французької історіографії.

Особливий інтерес становить розгляд категорії «миру» в «Політичному заповіті». При характеристиці методологічних основ представленої статті автор визначає категорію «миру» як таку, що включає усі аспекти розвитку релігії (ідеології) і політичні засоби досягнення політичних цілей, не пов'язані з війною. Категорія «миру» в інтерпретації автора виступає також такою, що включає загальні погляди на державу і право. Таким чином, категорія «миру» розглядається в ширшому ракурсі. Відштовхуючись від запропонованого визначення, автор простежує можливості його застосування у рамках аналізу тексту «Політичного заповіту».

Розбіжність між Рішельє та Макиавеллі виступає, з точки зору автора, одним із ключових аспектів, що дозволяють на методологічному рівні зрозуміти інтерпретацію кардиналом категорії «миру» в повному обсязі. Аналізуються також позиції сучасної французької історіографії досліджуваного питання.

Автор приходить до висновку, що при аналізі категорії «миру» в «Політичному заповіті» стає очевидним негативне відношення кардинала до мілітаризму в «чистому вигляді». Метою Рішельє було створення «ідеального», замкнутого і не доступного для зовнішніх і внутрішніх ворожих дій політичного простору, втіленого в державі «розумної політики розуму». У світлі цього, зберігає пізнавальний характер і методологічне значення при аналізі категорії «миру» модель тричленної характеристики Рішельє французького історика Ролана Муньє, що дозволяє побачити його як «прелата», «дворянина» і «людину» короля Людовика XIII. Ця модель дозволяє також намітити подальші перспективи дослідження проблематики категорії «миру» в «Політичному заповіті» з урахуванням висловлених автором міркувань.

**Ключові слова:** «Політичний заповіт», кардинал Рішельє, Франція, «мир», «війна», французький абсолютизм.

Ніколас Хеншелл аналізуючи проблематику абсолютизму, звертає увагу існування чотирьох основних способів «затвердження» в історіографії поняття «абсолютизм». Перший, марксистський, відображає уявлення про «абсолютизм» як «механізм, за допомогою якого почесні землевласники пригнічували селян». Друга варіація полягає у вивченні даного явища на рівні його сприйняття як реалізованої на практиці певної «теорії, а не результат дії

знеособлених сил» [6, с. 10]. Третій спосіб утвердження абсолютизму за спостереженнями Хеншелла відбиває «практичну необхідність перетворень у країні» і «підкреслює роль війни та «військової революції». Четверта версія або спосіб теж відображає «практичну потребу» у перетвореннях, роблячи акцент на цілях правлячих кіл «епохи раннього Нового часу покращити духовний та матеріальний добробут своїх підданих».

Характеризуючи зазначений другий спосіб утвердження абсолютизму в історіографічному руслі, Хеншелл зазначає, що цей другий варіант на рівні обґрунтування своїх дій, як «втілення теорії», Рішельє «демонстративно залучав» під час своєї політичної діяльності. Від себе додамо, що «Політичний заповіт» кардинала, таким чином, відображає цю логіку і цей спосіб мислення Рішельє як державного діяча. Хеншелл, втім, сумнівається у щирості подібного дотримання теорії, заперечуючи існування «грандіозного плану» з боку королівської влади. Для нас же важливішим є загальна характеристика розстановки смислових акцентів, яка може бути додана в даному випадку до розгляду категорії «миру» у «Політичному заповіті».

Загальні та окремі питання, пов'язані з історичним розвитком французького абсолютизму XVII століття, політикою кардинала Рішельє знайшли відображення у дослідженнях Р. Муньє, Ф. Ільдесаймер, Г. Кісінджера, Г. Аното, Н. Хеншелла, О. Д. Люблінської, В. Г. Ціватого, В. М. Малова та інших дослідників [13; 12; 3; 9; 10; 11; 6; 4; 7; 5]. Проте в сучасній українській історіографії ця проблематика практично не вивчена. Також є недостатньо вивченою категорія «миру» у «Політичному заповіті» у сучасній французькій історіографії.

У «Політичному заповіті» відбиваються ключові питання розвитку Франції 30–40-х рр. XVII ст. Масштаб питань і проблем, що охоплюються, рівень теоретичного осмислення фактичного матеріалу надають цій роботі особливе значення. «Політичний заповіт» тривалий час не вивчався на комплексному рівні, цитувався вибірково та шаблонно. На це звертає увагу у фундаментальній біографії Рішельє 2004 видання Франсуаза Ільдесаймер, французький історик, відомий фахівець досліджуваного питання. Одним із центральних і часто вживаних понять є поняття «розуму» (*raison*), що в цілому з'являється в тексті, за підрахунками Ільдесаймер, 173 рази [12, с. 330]. Порівняно з цим поняття «державний інтерес» використовується кардиналом лише тричі у досить обережній та виваженій формі.

Проблема співвідношення категорій «миру» та «війни» у «Політичному заповіті» вирішується комбінаторним шляхом. Кардинал виступає все-таки

прихильником «миру», інша справа, що дорога до «миру» іноді йде шляхом «війни». Про те, що кардинал виступав прихильником миру, писав і його перший біограф Обері, точку зору, якого, до речі, ніхто і ніколи не зміг поставити під сумнів. «Є безумовним, що він (*Рішельє* – С. С.) не мав іншого сильнішого бажання, крім як реалізації спільного миру на якнайбільш почесних і славних умовах для Франції, говорячи багаторазово про те, що він ніколи не помре задоволеним, хіба що підписавши його» [Цит. за: 12, с. 353].

Кожен із тих, хто приймається за процес компонування оціночних суджень щодо специфіки та змісту політичної діяльності кардинала Рішельє, повинен усвідомлювати суперечливі результати цієї політичної діяльності. Складно знайти в рамках історичного розвитку країн Західної Європи раннього Нового часу складнішу історичну фігуру, яка тривалий час викликала такі полярні оцінки в історіографії. Це можна простежити також на рівні сучасної різниці оцінок у французькій та американській історіографії досліджуваного питання. Епоха глобалізації, дискусії щодо зміни природи національної держави лише загострюють інтерес до політичної спадщини кардинала, який зумів викласти у XVII столітті основні елементи своїх політичних поглядів на рівні політичного трактату під промовистою назвою «Політичний заповіт, Або принципи управління державою».

Для Генрі Кісінджера, який у роботі «Дипломатія» осмислював розвиток міжнародних відносин, починаючи з раннього Нового часу, Рішельє перетворився на одного з тих ключових персонажів, що створили зовнішність дипломатії та міжнародної політики сучасного зразка. За Кісінджером, Рішельє став, чи не єдиним державним діячем своєї епохи, що зуміли переступити за вузькі рамки середньовічного політичного світогляду, при цьому відкинувши його [3].

У французькій історіографії першою біографією кардинала стала апологетична двотомна робота історика Обері (*Aubery*) «Історія кардинала-герцога де Рішельє», видана 1660 року. Вольтер пізніше стверджуватиме, що оскільки Обері нічого не згадує про «Політичний заповіт», значить, його і не було. Однак надалі така безкомпромісна позиція Вольтера була переглянута.

Для французьких істориків періоду Третьої республіки на чолі з Ернестом Лавіссом, завдання полягало в тому, щоб пов'язати французьке XVII століття з республіканською Францією останньою третини XIX – поч. XX ст. Один із томів «Історії Франції з найдавніших часів» був присвячений часам кардинала, являючи собою одне з найкращих досягнень французької історіографії досліджуваного питання початку XX століття. У той самий час, після видань



варіантів «Політичного заповіту» XVII і XVIII ст., пробуджується інтерес для його подальшої публікації. В 1880 Габріель Аното публікує «Принципи держави і політичні фрагменти кардинала Рішельє» [9; 10; 11].

У 1929 році в "Роботах кардинала Рішельє" (Роже Гошрон, Roger Gaucheron) були опубліковані уривки з «Політичного заповіту» разом з листами кардинала.

Після Другої світової війни у Франції спостерігався стрімкий розвиток історичної науки, підготовлений бурхливими дебатами про природу та методологію історичних досліджень. З огляду на це спостерігалось зростання інтересу французьких істориків до «Політичного заповіту». У 1947 році було здійснено критичне видання «Політичного заповіту» з передмовою та примітками Луї Андре та Леона Ноеля [8].

У 1995 році сучасний французький історик, найбільший фахівець з Рішельє у Франції, Франсуаза Гільдесаймер (Françoise Hildesheimer) опублікувала нове видання «Політичного заповіту», яке стало кроком уперед у порівнянні з виданням 1947 під керівництвом Луї Андре [14].

Незважаючи на те, що після моменту написання «Політичного заповіту» пройшло більше 380 років, у різних країнах виявилось не так вже й багато видань даної праці. Як зазначають російські дослідники Л. А. Сифурова та Л.Л. Головін, «книга мало відома і досить погано вивчена, а більшість дослідників задовольняються лише окремими витягами з неї» [2, с. 361].

Під час роботи над статтею використали французький варіант видання 1995 року [14]. Крім цього використовувався також російський переклад «Політичного заповіту» 2008 року через його безумовну цінність [2]. У процесі роботи над тематикою статті постало завдання подати критерії, на основі яких з тексту «Політичного заповіту» виявилась виділеною категорія «миру». Це було зроблено нами, виходячи з наявних обставин джерелознавчого та історіографічного, а також методологічного порядку. Треба було усвідомлювати, що в сучасній українській історичній науці «Політичний заповіт» залишається не вивченим навіть на початковій стадії. Зокрема, немає українського перекладу даної роботи. Втім, хоч у сучасній французькій історичній науці ця проблематика розроблена більше і краще, але не можна сказати, що остаточно і на задовільному рівні. Наприклад, останнє видання «Політичного заповіту» у Франції 1995 стало лише кроком уперед порівняно з виданням 1947 року під керівництвом Луї Андре. Причина полягає в існуванні декількох рукописних копій «Політичного заповіту», що відрізняються в деяких аспектах між собою.

Інтерес до «Політичного заповіту» тривалий час опинявся під впливом дискусій про його автентичність, у межах якої однією з головних критиків «достовірності» тексту виступав видатний французький письменник епохи Просвітництва Вольтер (1694–1778 рр.). Вольтер висловив великі сумніви в авторстві кардинала, оформивши їх настільки аргументовано, що вони досі не знайшли вичерпного пояснення серед прихильників протилежної точки зору.

Тим не менш, поступово утвердилася думка щодо того, що Рішельє все-таки був автором тексту, нехай і не в звичних для нас сьогодні рамках цього поняття. Французький історик ХХ століття Ролан Муньє висловився на порядок більш безапеляційно, підбиваючи межу під тривалим періодом дискусій щодо питань пов'язаних з достовірністю самого авторства кардинала. Муньє вважав, що немає в історичній науці більш достовірного факту, ніж авторство кардинала. Цю думку продовжує розвивати та відстоювати сучасний найбільший фахівець з Рішельє у Франції французький історик Франсуаза Ільдесаймер у фундаментальній біографії Рішельє випущеної академічним французьким видавництвом «FLAMMARION» у 2004 році.

Зокрема, Франсуаза Ільдесаймер констатує, що не потрібно «в результаті роботи нашого кардинала «автором» в індивідуалізованому значенні слова, введеному в обіг ХІХ століттям. Твори, що асоціюються з «Рішельє», можуть бути більш точно визначені як компоновки, здійснені... виходячи з обраних архівів, і з'єднаних його оточенням, і певна частина яких більш-менш завершена. Той самий метод докладемо також до творів пропаганди, літератури чи теології: ідеї належать Рішельє, оформлення є результатом роботи команди функціонерів у відповідність до «мануфактурної логіки» [12, с. 305].

З огляду на це перед нами, як ми вже зазначили, постало завдання представити критерії класифікації структури тексту «Політичного заповіту» на основі аналізу категорії «миру». На нашу думку категорія «миру» включає всі аспекти розвитку релігії (ідеології) і політичні засоби досягнення політичних цілей, не пов'язані з війною. Категорія «миру» в нашій її інтерпретації виступає також як така, що включає загальні погляди на державу і право.

Таким чином, ми розглядаємо категорію «миру» у ширшому ракурсі, тобто як таку, що включає всі політичні засоби, не пов'язані з військовими засобами. Відштовхуючись від запропонованого визначення, доцільно буде простежити можливості його застосування в рамках аналізу тексту «Політичного заповіту». При оцінці змістовної сторони категорії «миру», ступеня співвідношення в ній моральних аспектів із проблематикою досягнення політичної мети, необхідно

враховувати також елементи загальних історіографічних дискусій зазначеної проблематики.

Для додаткового обґрунтування такого ракурсу методологічної інтерпретації категорії «миру» з нашого боку можуть бути наведені аргументи Федеріко Шабо, озвучені на науковій конференції у Парижі 1956 року. Видатний радянський історик А. Д. Люблінська представила огляд висловлених на цій конференції точок зору щодо проблематики Ренесансу. Вона звернула увагу, що Шабо «бачив своє завдання в тому, щоб обґрунтувати наявність будь-яких спільних рис у державах Західної Європи XVI століття (в Італії з XV століття) незалежно від їхнього політичного устрою» [4, с. 9]. Цією загальною рисою Ф. Шабо вважав «виникнення бюрократії як державного апарату нового типу, який відав усіма справами внутрішньої та зовнішньої політики. Державу було втілено у правителі та у складній ієрархії чиновників. Вже у XV столітті італійські князівства мали цей характер, а в європейських країнах XVI -XVII ст. така система поступово досягла апогею і породила своєрідну «етатистську» ідеологію» [4, с. 9].

Відображення зазначеної «етатистської ідеології» ми бачимо у «Політичному заповіті». На наш погляд, зрозуміти трактування категорії «миру» у Політичному заповіті Рішельє можна лише розширивши початковий контекст категорії «миру». Справа в тому, що бюрократія державного апарату нового типу, про яку говорив Федеріко Шабо, служить єдиним ключем для розуміння інтерпретації всіх аспектів концепту «миру» з боку кардинала, включаючи підготовку до нього, значення дипломатії, рівень розвитку Французького королівства, його соціальну структуру та т.д.

За структурою текст «Політичного заповіту» складається із двох відносно великих частин, у кожній з яких є відповідні глави. Розглянемо деякі з глав і розділів з точки зору відображення в них цікавлячої нас категорії «миру».

Глава перша частини першої «Політичного заповіту» називається «Коротка оповідь про всі великі справи Короля, скоєні перед укладанням миру в... році». Це вступна частина в якій кардинал описує загальний стан справ до свого приходу до влади, проблем та завдань, що стояли перед країною. Характерно, що вона писалася до укладення мирного договору у процесі розгортання військових подій під час Тридцятирічної війни, у яку Франція вступила у відкритій формі, починаючи з 1635 року. Таким чином, глава перша частини першої вся пронизана очікуванням укладання миру, щоправда, кардиналу не відомо ще, коли його буде укладено. Однак, як ми знаємо, кардиналу не судилося дожити до його укладання [2, с. 53].

У зазначеній главі зустрічаються посилання на поняття «державні інтереси» [2, с. 69], якими Рішельє мотивує свої політичні рішення. «Потрібна була обережність не менша, ніж сила, і напруга розуму, порівнянна з силою зброї, щоб практично самотньо втілювати в життя задуми, які передбачалося здійснити за наявності союзу багатьох» [2, с. 86]. Рішельє називає себе лише одним із тих «німецьких знарядь, якими потреба змусила» короля Франції користуватися у складних умовах.

Вирішення низки проблем, із якими стикалося Французьке королівство має завершитися періодом «спокою», що надає можливість королю Франції та кардиналу «здійснити у Вашій державі різні корисні перетворення» [2, с. 88]. Саме це називається метою написання самого «Політичного заповіту», оскільки для реалізації «корисних перетворень» необхідно, як зазначається, «розглянути різні стани», «саму державу», «дотримуватися розуму, дотримуючись правил, запропонованих ним для управління державою» [2, с. 88].

Глава друга частини першої «Політичного заповіту» присвячена реформі духовного стану у Французькому королівстві. Десять з одинадцяти розділів другої глави присвячені, точніше кажучи, вписуються в категорію «миру» в широкому її розумінні. Розділ перший розділу другий націлений на розкриття методів виведення французької церкви з поточного «сумного становища». Рішельє починає з констатації того, що на даний момент все-таки "безладдя" в чоловічих і жіночих монастирях викорінені в порівнянні з більш раннім періодом [2, с. 91]. Для зміцнення «цієї благолепності» необхідно приділяти велику увагу підбору кадрів на зайняття єпископських посад, зразково карати порушників церковних правил та порядків [2, с. 91]. «Ідеальний єпископ має бути вченим, сповненим благочестя і запопадливості, і походити з доброї сім'ї» [2, с. 92].

Розділ третій глави другої розглядає «способи наведення порядку у привілейованих справах» [2, с. 102]. «Єдиний висновок, який можна зробити, спостерігаючи тяганину та порушення при відправленні церковного правосуддя, – це те, що його необхідно привести в належний порядок, і якщо священики зобов'язані йому підкорятися, то й королі зобов'язані захищати імунітети, якими Господу було завгодно наділити свою Церкву» [2, с. 103]. На завершення розділу третього кардинал рекомендує надати повноваження прийняття скарг на порушення закону з боку привілейованих осіб до рук королівської Приватної ради. У такому разі кардинал має на увазі судовий департамент Королівської ради.

Розділ четвертий глави другої частини першої «Політичного заповіту» розглядає питання регалії. Ця проблема відображає претензії щодо французьких єпископств, які має «паризька церква Сент-Шапель». Кардинал пропонує шляхи вирішення зазначеного питання [2, с. 104].

Розділ п'ятий глави другої частини першої «Політичного заповіту» зосереджує увагу на проблемі «затягнутих термінів розгляду справ у судах церковного правосуддя» [2, с. 108]. Звертається увага на актуальний характер скасування старої судової моделі, що полягає у необхідності «трьох узгоджених вироків» [2, с. 108]. Зазначена ситуація згубно відбивається на церковній проблематиці загалом, виявляючись у «засмученому стані справ Церкви». Судова практика примасів, архієпископів та Святого престолу має властивості затягувати розгляд справ. Так, «при цьому виносяться шість чи сім вироків, перш ніж серед них виявляться три узгоджені» [2, с. 109].

Розділ шостий глави другої частини першої «Політичного заповіту» розглядає проблему негативного впливу на сам інститут церкви різних пільг «на шкоду загальному праву». Пільги шкідливі державі, суспільству, і навіть церкви. Вони шкідливі для церковної системи роботи загалом. Пільги «перекидають порядок, встановлений Церквою за законами розуму, який вимагає, щоб нижчестоящі підпорядковувалися вищестоящим» [2, с. 114]. Рішельє називає два можливі шляхи вирішення існуючої проблеми. Перший полягає у скасуванні всіх пільг, другий полягає у упорядкуванні існуючих пільг.

Розділ сьомий глави другої частини першої «Політичного заповіту» розглядає проблематику відсутності у єпископів «усієї повноти прав при призначенні на бенефіції». Розглядається також право висування парафіяльних священників деякими духовними і світськими особами [2, с. 117]. Шлях вирішення проблеми полягає в системі «екзаменаторів, які б ретельно перевірили всіх претендентів на бенефіції», потім, після визначення двох-трьох найбільш гідних кандидатур, представили з них найгіднішого єпископу.

Розділ восьмий глави другої частини першої «Політичного заповіту» присвячений реформуванню монастирів. Констатується «корисність» і «необхідність» монастирів, проте їхня надмірна кількість згубна з економічного погляду. Тому покращувати ситуацію необхідно в «вже наявних обителях» [2, с. 123]. У цій позиції чітко простежується турбота кардинала про державну вигоду у цьому питанні.

Розділ десятий глави другої частини першої «Політичного заповіту» розглядає проблематику необхідної кількості уваги наукам та процесу навчання

у Французькому королівстві. Починаючи з другого абзацу розділу десятого, кардинал пише про доцільність обмеженого характеру освіченості як такої. Зокрема, «не слід навчати всіх без розбору» [2, с. 124]. Заняття торгівлею та сільським господарством набагато перспективніше для держави, оскільки виникає небезпека також «обурення громадського спокою». З огляду на це перевага має надаватися технічним дисциплінам, а не вільним мистецтвам. Кардинала бентежить «величезна кількість людей» задіяних у процесі викладання. Проблемою в його очах також є брак «природної схильності до навчання» у багатьох, хто отримує освіту. Позиція батьків грає негативну роль, оскільки батьки часто виступають прихильниками здобуття освіти для дітей без критичної оцінки рівня здібностей дитини.

Вирішення проблеми полягає у суттєвому скороченні кількості навчальних закладів «до двох-трьох» класів у колежах провінційних міст [2, с. 125]. Вирішити проблему допоможе також зосередження контролю за навчальними закладами в одних руках. Вирішити проблему можна також шляхом стимулювання конкуренції між «університетами» та «єзуїтами», «щоб суперництво загартовувало їхню чесноту» [2, с. 128]. На описану кардиналом ситуацію можна подивитися також інакше. Є підстави констатувати, що кардинал виступає прихильником, висловлюючись сучасною мовою «закритого», авторитарного типу суспільства.

Розділ одинадцятий глави другої частини першої «Політичного заповіту» пропонує шляхи «для усунення зловживань, які здійснюють володарі вчених ступенів». Йдеться про доступ до бенефіцій. Кардинал зазначає, що на сьогоднішній день вчений ступінь «став лише нагородою за хитрість і шахрайство невігласів, що набридли в гачкотворстві, але не в науках» [2, с. 129]. Кардинал пропонує такі шляхи вирішення проблеми. Так, йдеться про допуск до бенефіцій гідних цього богословів, справді пов'язаних із системою викладання як такого «протягом тривалого часу». Крім цього необхідно полегшити систему доступу до бенефіцій лікарів та ліценціатів. Також кардинал пропонує посилити систему здобуття «ступеня магістра наук», прив'язавши цей процес в його кінцевої стадії лише до місця здобуття освіти претендента на ступінь із цивільного та канонічного права. Важливе значення з позиції кардинала має посилення контролю за якістю процесу навчання, зокрема за проходженням певними кандидатами «повного курсу наук» не лише в університеті, а також до цього у «школах права» [2, с. 130].

Розділ дванадцятий глави другої частини першої «Політичного заповіту» розглядає справедливий порядок використання права індульгту. «Чим сильніші

сумніви в ґрунтовності цього привілею, тим нестерпніші скоєні через нього зловживання» [2, с. 130]. Вказується, з непрямым посиланням на фразу Святого Августина, на складний характер потенційної скасування права індульту, «оскільки досвід вчить нас, що звичне зло буває терпиміше, ніж добре зло, новизна якого викликає роздратування» [2, с. 131]. Разом з тим кардинал відзначає можливе досягнення мети з боку короля шляхом заборони «чиновникам здійснювати призначення на кілька бенефіцій» [2, с. 131]. Мова йде про отримання права бенефіція «тільки після успішного складання іспиту на загальних підставах», узаконення строгості в мірі належності бенефіція в грамотах, заборона передачі бенефіцій у спадок. Це призведе до того, що «Ваші чиновники не будуть позбавлені милості, якою Ваші попередники їх шанували, і люди вчені виявляться у виграві при Вашому царствуванні і будуть позбавлені великих утисків, які від чиновників зазнають» [2, с. 131].

У главі третій частини першої «Політичного заповіту» розглядається питання дворянства.

Розділ перший глави третьої присвячений «різним способам облагодійництва дворянства». Кардинал розуміє політичне значення дворянства, його значущість для затвердження та підтримки королівської влади. Звідси походить рекомендація кардинала, що розцінює дворянство лише на рівні «одного зі станових хребтів держави», також «захищати його від утисків» [2, с. 132]. Дворянство має отримати «можливість гідно існувати [2, с. 132].

Водночас ситуація постає складнішою з державної точки зору. Дворяни також не завжди ведуть себе належним чином, мають місце випадки утиску з їхнього боку тих, «хто нижчий за їхнє положення». Ця ситуація потребує державного контролю. Адже поведінка привілейованої частини суспільства, заслуговує на спостереження з боку королівської влади [2, с. 132]. Зокрема, є тенденція до застосування насильства проти народу з боку дворян. Із цим необхідно боротися. Це те, що Рішельє визначає як «недугу».

Глава четверта «Політичного заповіту» розглядає проблематику третього стану королівства.

У розділі першому глави четвертої описуються «пороки системи правосуддя». Кардинал серед усіх зазначених «пороків» зупиняє увагу на «скасуванні продажності та успадкування посад». Він розуміє, що це питання є одним з центральних для його часу, усвідомлює його історичне походження і значення для розвитку королівства. Можливо, що старе назрівання проблеми «продажу посад» є ключем для вирішення наявних у держави проблем? І все-

таки, ситуація є складною з точки зору держави. «Набагато легше визнати наявність недоліків у системі правосуддя, ніж приписати кошти їхнього виправлення» [2, с. 139].

Розділ третій глави четвертої розглядає важливість недопущення зазіхань королівських чиновників на королівську владу. Головне полягає, як вказує кардинал, у забезпеченні неможливості «суддівським чиновникам втручатися в жодні справи, за винятком відправлення правосуддя щодо підданих Короля» [2, с. 149]. Поведінка представників зазначених "корпорацій" завжди однотипна. Так, вони хочуть «вести спостереження за урядом держави та знаходити привід для його критики» [2, с. 150]. До цього необхідно ставитися з розумінням, оскільки «суддівські чиновники» корисні для розвитку держави.

Розділ четвертий глави четвертої «Політичного заповіту» розглядає питання про «чиновників фінансових відомств». Ця «особлива група» представлена «фінансистами та відкупниками» є «для держави шкідливою, але все ж таки необхідною» [2, с. 150]. Кількість «фінансистів та відкупників» не повинна бути великою у державі. Більше того, кількість цю необхідно піддати «скороченню» «до мінімально можливого». Характерно, що кардинал пише про перспективу «повного миру» за підсумками чого «не важко звільнити безліч чиновників такого роду і тим самим позбавити державу від тих, хто, не надаючи йому жодних послуг, у короткий термін висмоктує з нього всі соки» [2, с. 151]. Основне завдання кардинал вбачає у збереженні фінансових можливостей королівства, адже «немає ні страт, ні тортур настільки страшних, щоб завадити безлічі чиновників від фінансів привласнити собі частину з того, що пройде через їхні руки» [2, с. 151–152].

Глава п'ята «Політичного заповіту» розглядає «державу як таку».

Розділ перший глави п'ятої «Політичного заповіту» розглядає важливість досягнення певної рівноваги «різних станів держави», які мають, за словами Рішельє, «визначені їм межі» [2, с. 154]. Кардинал вдається до обґрунтування доцільності та значущості цієї проблематики серією аргументів наступного характеру. Адже, з одного боку, «ціле існує за рахунок упорядкованого з'єднання частин, що знаходяться кожна на своєму природному місці». У свою чергу, «велике французьке королівство не зможе процвітати, якщо Ваша Величність не розставить складові його спільноти в належній послідовності» [2, с. 154]. Як це бачить кардинал практично? Йдеться про побудову наступного ланцюжка як послідовності з'єднаних елементів лише на рівні церкви, дворянства, чиновництва. Останнє, як зазначає кардинал, «йде на чолі народу» [2, с. 154]. Кардинал розуміє значимість церкви, є державним діячем XVII



століття, тому церква в нього посідає перше місце у зазначеній системі координат.

Розділ третій глави п'ятої «Політичного заповіту» розглядає та «засуджує» ситуацію «переходу посад до наступників та призначення наступників». «Подібні милості» суперечать «інтересам держави». Такого роду «милості», продовжує кардинал, «майже не викликають вдячності», адже піддані короля «не вважають за пожалування те, чим, як вони бачать, володіють їхні батьки чи інші родичі» [2, с. 157]. Кардинал, зваживши всю сукупність факторів та обставин, приходять до висновку про доцільність якнайбільшого зменшення роздачі таких милостей. Вони «приводять до небезпечних наслідків у державах», їх реалізація на практиці «часто виявляються сильнішими за докази розуму» [2, с. 158].

Насичене політичними, у тому числі і військовими подіями правління короля Франції Людовіка XIII, тобто те, що протилежно категорії «миру», зажадали від кардинала «сотворити порядок з хаосу», чим і пояснюються деякі відступи ним самим на практиці від висловлених у "Політичному заповіті" міркувань.

Глава шоста частини першої «Політичного заповіту» містить рекомендації королю «щодо власної персони». Після перерахування загальних моментів, пов'язаних із дотриманням «благочестя» короля, Рішельє закликає його «поступово загартуватися». Це необхідно робити спираючись на поради та думки «радників» доповнених «декількома знаючими богословами, чия неупередженість перебуває поза підозрами» [2, с. 161]. Через деякий час кардинал дає королю ще одну раду, всю глибину якої можна оцінити лише у контексті подальшої історії французького абсолютизму. Зокрема, у короля «від природи складання крихке, здоров'я слабке», у той же час «вдача неспокійна і нетерпляча». Остання властивість «особливо проявляється під час перебування у військах, якими Ви командуєте». Кардинал не може утриматися від тактовної рекомендації в контексті цього «у майбутньому ухилятися від війни, наскільки це виявиться можливим» [2, с. 163]. Кардинал посилює свої доводи посиленням на «легковажність і непостійність французів», що практично не піддаються викоріненню, «крім особистої присутності государя». Для короля, своєю чергою, тривале перебування серед своїх військ є ризикованим з урахуванням висловлених Рішельє аргументів. Тому «Ваша Величність не можете, не наражаючи себе на крайній ризик, ні приступати до довготривалого підприємства, ні, отже, очікувати від нього успіху» [2, с. 163].

На наш погляд, наведені вище уривки наочно показують, що кардинал розглядав війну лише як крайній засіб, сам будучи прихильником миру. Так, правителі стикалися з великими труднощами «коли наслідували більше своїх почуттів, а не розуму». Ці проблеми виникали із прагнення правителів йти «на поводу у своїх пристрастей». У свою чергу, виявилися відкинутими на другорядний план «державні інтереси» [2, с. 163]. На наш погляд, зазначена аргументація кардинала може розглядатися як засудження мілітаризму в «чистому» вигляді.

Глава шоста частини другої «Політичного заповіту» пояснює важливість переговорного процесу. Так, «переговори, що проводяться всюди, чимало сприяють успіху в державних справах» [2, с. 222]. Переговорний процес на постійній основі є дуже корисним для держави. Переговорний процес може і повинен мати місце «відкрито та таємно всюди». Це, своєю чергою породжує, зазвичай, лише добрі результати, одні раніше, інші пізніше, що сприяють досягненню цілей держави. Керівник країни, який сповідує зазначений принцип значущості переговорного процесу, «врешті-решт знаходить зручний випадок для досягнення своїх цілей». Позитивні результати цього переважає можливі негативні наслідки, якщо ми виходимо, що «такий випадок йому і не представиться» [2, с. 222]. У контексті аналізованої нами категорії «миру» становить інтерес, що кардинал визначає переговори як «нешкідливий засіб, який ніколи не завдає шкоди» [2, с. 222].

Важливим є також те, що в цьому ж місці Рішельє опосередковано вступає в дискусію з Макіавеллі, стверджуючи, що «належить свято виконувати» вже укладені договори. Макіавеллі, як відомо, у «Государі» висловлює протилежну думку. Кардинал зазначає, що йому «прекрасно відомо, що багато політиків вчать прямо протилежному», опосередковано маючи на увазі флорентинського мислителя. Рішельє всупереч цьому відстоює думку про негативні наслідки «втрати честі» на тлі навіть «втрати життя». Через це «великий государ повинен швидше ризикнути собою і навіть інтересами своєї держави, ніж порушити слово, чого він не може зробити, не втративши своєї репутації, тобто найвагомішого надбання володарів» [2, с. 228].

Ця розбіжність з Макіавеллі заслуговує, на наш погляд, окремого розгляду і може бути зрозуміла в контексті нашої концепції діалогового характеру взаємодії італійської та французької політичної традиції раннього Нового часу. Вона виступає, на наш погляд, одним із ключових аспектів, що дозволяють на методологічному рівні зрозуміти інтерпретацію кардиналом категорії «миру» в повному обсязі. Так, в главі шостій частини другої «Політичного заповіту»

кардинал, з нашого погляду, робить, на відміну від Макіавеллі, фактично не осмислену в історіографії досліджуваного питання спробу інтелектуального обґрунтування доцільності поєднання, а не розриву традицій «досучасної» (середньовічної християнської) політичної думки (Л. Штраус) з традицією політичної думки раннього Нового часу.

Аналіз категорії «миру» в «Політичному заповіті» у прив'язці до всієї сукупності явищ та процесів його складових показує, що «благополуччя короля досягається суворим дотриманням прерогатив кожного» [12, с. 297]. Можна погодитися з Франсуазою Ідьдесаймер, яка зазначає, що Рішельє виявляє надзвичайну відданість і сумлінність у перетворенні короля на «абсолютного володаря своїх дій та своїх рішень» [12, с. 297]. З погляду історика Ролана Муньє, котрий відстоював у фундаментальній біографії кардинала «Людина в червоному. Життя кардинала Рішельє» можливу трирівневу модель політичної інтерпретації його політичної діяльності, можна говорити про Рішельє, з одного боку, як про «католицького священника, священнослужителя, який славить месу».

Ролан Муньє пише, що «Рішельє знаходиться у великій схоластичній традиції XII та XIII століть». Далі Ролан Муньє конкретизує свою оцінку. Так, кардинал «сповідує фундаментальний оптимізм католицизму, його впевненість у людському розумі, створеному Богом одночасно з людиною, що постійно створюється Богом кожен хвилину, кожен мить, як і все божественне творіння, яке, якби Бог не зробив його постійним, негайно звернулося б у ніщо. Розум вільний. Він створений вільним Богом», і, як і воля, «він тим більше вільний, чим більше її створив Бог. Розум ослаблений первородним гріхом, але врятований жертвою Ісуса Христа, відроджений хрещенням, причастям, каналом благодаті, встановленим Ісусом Христом, і тому людина може відгукнутися на благодать, яку Бог дає всім, або відкинути цю благодать, на відміну від доктрини Лютера, особливо в *De servo arbitrio*. Ось чому Рішельє хоче, щоб розум був провідником політики, був основним засобом управління, щоб розпізнавати об'єктивні реальності, зовнішні по відношенню до розуму, щоб розрізняти в цих реальностях, за гранями, приховану природу явищ та їхні чинні причини, державні потреби, заходи щодо їх задоволенню, «державний інтерес» [13, с. 7–8].

Другим елементом інтерпретації Рішельє з погляду Ролана Муньє є погляд на нього як на дворянина, «дуже переконаного, що його обов'язок – командувати і навіть найвищою мірою забезпечити своїй найбільшій сім'ї... максимально можливий політичний та соціальний поступ» [13, с. 9].

Третя оцінна позиція щодо Рішельє полягає у сприйнятті його як «людини короля», короля, який виступає в ролі його «покровителя» та «володаря», що ми, власне, бачимо в «Політичному заповіті».

Запропонована Роланом Муньє класифікація, звичайно, повною мірою відображає всю повноту державної та політичної діяльності кардинала. Однак у сучасній французькій історіографії спостерігаються тенденції деякого перегляду та доповнення щодо першого елемента інтерпретації Муньє, зокрема місця «державного інтересу» у «Політичному заповіті». Муньє не піддає «Політичний заповіт» настільки детальному аналізу, на відміну від Франсуази Ільдесаймер, обмежуючись лише загальною високою оцінкою цієї роботи. Але Муньє згадує, як ми бачили, «державний інтерес» як один із складових елементів «фундаментального оптимізму католицизму» кардинала. Іншої позиції дотримується Франсуаза Ільдесаймер, автор фундаментальної біографії кардинала 2004 року видання.

Можна погодитися з Франсуазою Ільдесаймер, яка зазначає, що, насправді, «причина через яку Рішельє бажає піднесення, не є цим відомим «державним інтересом»; вона навіть прямо протилежна йому». Наступна цитата з роботи французької дослідниці є досить значущою, тому ми вважаємо за необхідне привести її в максимально повному вигляді. Ільдесаймер підкреслює, що «вираз «державний інтерес» використовується в «Політичному заповіті» лише три рази і завжди з негативним відтінком: він прямо протилежний розуму, який рекомендує, наприклад, припинення продажності посад, що забороняє «державний інтерес» і що дозволяє сам Рішельє. Цей приклад, про який ми вже говорили, красномовний у цьому відношенні: незважаючи на те, що Рішельє вибирає рішення, які дещо порушують його декларовану політичну мораль, оскільки він нарешті відмовляється від реформування цієї системи, він завжди робить це останнім зусиллям на благо і належної ходи держави, що залишається витвором розуму. Таким чином, ми дуже далекі від реальності, коли робимо кардинала макіавелістом, послідовником нової державної релігії, з якої вигнано принципи на користь опортунізму та лицемірства. Рішельє аж ніяк не є теоретиком «державного інтересу», перед лицем чого використання цього слова показує його постійно підозрілим, навіть ворожим» [12, с. 335–336].

Аргументація Ільдесаймер іде ще далі. Французький історик повністю заперечує зв'язок кардинала з макіавеллізмом. Ототожнення теоретичного обґрунтування Рішельє з «державним інтересом», за її словами, бере початок у полемічній літературі XVII століття, а також базується на науковій праці Фрідріха Мейнека 1924 «Ідея державного інтересу в історії сучасного часу».

Чи це так насправді? Як же бути з моделлю щодо «закритого» та підконтрольного суспільства, «ідеального міста» (*cit   id  ale*) (Ф. Ільдесаймер), що виникає у свідомості у кожного, хто аналізує на цілісному рівні «Політичний заповіт»? Як бути з інтересом самого Рішельє до «Государя» Макіавеллі? Однак очевидно, що аргументація Ільдесаймер ґрунтується безпосередньо на аналізі тексту «Політичного заповіту», що ми й побачили при аналізі категорії «миру». Аргументація Ільдесаймер представляє значний інтерес у контексті ознайомлення з сучасними позиціями французької історіографії досліджуваного питання, заслуговуючи на пильну увагу. Ми відстоюємо думку, що у поєднанні з нашим поглядом на «Політичний заповіт» як спробу поєднання, а не розриву традицій досучасної політичної думки з політичною думкою раннього Нового часу ця система аргументів французького історика надає можливість осмислити категорію «миру» в «Політичному заповіті» в повному обсязі.

**Висновки.** Таким чином, аналіз категорії «миру» в «Політичному заповіті» дозволяє дійти таких висновків. Розширене формулювання та інтерпретаційний ракурс категорії «миру», що використовується нами, є продуктивним методологічним ключем. Адже у «Політичному заповіті» відображаються ключові питання державного розвитку Франції 30-40-х років. XVII ст. Масштаб питань і проблем, що охоплюються, рівень теоретичного осмислення фактичного матеріалу дають підстави констатувати домінування принципів етатистського мислення у Рішельє. При аналізі категорії «миру» центральним є поняття «розуму», що у кількох варіаціях і смислових відтінках використовується у тексті. Необхідно також враховувати, що в сучасній французькій історіографії переважає тенденція дистанціювати Рішельє від теоретичної приналежності у розробці поняття «державного інтересу», що тяжіє до політичної спадщини Макіавеллі. До цих позицій французької історіографії, що зустрічаються в біографії Рішельє Франсуази Ільдесаймер, відсутнім, як ми побачили, у біографії Рішельє Ролана Муньє, на наш погляд, необхідно підходити з великою увагою. У поєднанні з запропонованою нами розширеною інтерпретацією категорії «миру» зазначені позиції, на наш погляд, набувають додаткового значення.

Розбіжність між Рішельє та Макіавеллі виступає, на наш погляд, одним із ключових аспектів, що дозволяють на методологічному рівні зрозуміти інтерпретацію кардиналом категорії «миру» в повному обсязі. Вона знаходить прояв у спробі з боку кардинала обґрунтувати доцільність, на відміну від Макіавеллі, поєднання, а не розриву традицій «досучасної» (середньовічної

християнської) політичної думки (Л. Штраус) з традицією політичної думки раннього Нового часу.

При аналізі категорії «миру» у «Політичному заповіті» стає очевидним, що кардинал критично ставився до мілітаризму у «чистому вигляді», ставлячи поняття «миру» на перше місце у процесі досягнення політичних цілей. Метою Рішельє було створення «ідеального», замкнутого і недоступного для зовнішніх та внутрішніх ворожих впливів політичного простору, втіленого в державі, що виводиться з «розумної політики розуму». У світлі цього зберігає пізнавальний характер і методологічне значення при аналізі категорії «миру» модель тричленної характеристики Рішельє французького історика Ролана Муньє, що дозволяє побачити його як «прелата», «дворянина» та «людину» короля Людовіка XIII. Ця модель дозволяє намітити також подальші перспективи дослідження проблематики категорії «миру» в «Політичному заповіті» з урахуванням висловлених нами міркувань.

#### Список використаних джерел та літератури:

1. Аното Г. Франция до Ришельє. Король, власть и общество в 1614 году / Г. Аното. – Спб.: Евразия, 2017. – 336 с.
2. Арман-Жан дю Плесси, кардинал-герцог де Ришельє. Политическое завещание, Или принципы управления государством. – М.: Ладомир, 2008. – 496 с.
3. Киссинджер Г. Дипломатия / Г. Киссинджер. – М.: Научно-Издательский Центр «ЛАДОМИР», 1997. – 848 с.
4. Люблинская А.Д. Государство эпохи Возрождения в Западной Европе / А.Д. Люблинская // Типология и периодизация культуры Возрождения. – М.: «Наука», 1978. – С. 7-15.
5. Малов В.Н. Три этапа и два пути развития французского абсолютизма [Электронный ресурс] / В.Н. Малов. – Режим доступа: <http://annuaire-fr.narod.ru/statji/Malov-2005.html> (Дата обращения: 13.05.2022). – Название с экрана.
6. Хеншелл Н. Миф абсолютизма. Перемены и преемственность в развитии западноевропейской монархии раннего Нового времени / Н. Хеншелл. – Спб.: Алетейя, 2003. – 272 с.
7. Ціватий В.Г. Інституції та дилеми європейської дипломатичної практики доби раннього Нового часу (XVI–XVIII ст.) / В.Г. Ціватий // Науковий Вісник Дипломатичної академії України. – Т. 21 (1). – 2014. – С. 136–141.
8. Cardinal de Richelieu. Testament politique. – Paris, R. Laffont, 1947. – 524p.
9. Hanotaux G. Etude sur des maximes d'état et des fragments politiques inédites du cardinal de Richelieu / G. Hanotaux // Le Journal des savants. – Paris, 1879. – P. 429–446.
10. Hanotaux, G. Etude sur des maximes d'état et des fragments politiques inédites du cardinal de Richelieu / G. Hanotaux // Le Journal des savants.– Paris, 1879. – P. 502–513
11. Hanotaux, G. Etude sur des maximes d'état et des fragments politiques inédites du cardinal de Richelieu / G. Hanotaux // Le Journal des savants. – Paris, 1879. – P. 561–571
12. Hildesheimer F. Richelieu / F. Hildesheimer. – Paris: Flammarion, 2004. – 586 p.
13. Mousnier R. L'homme rouge. Vie du cardinal de Richelieu / R. Mousnier. – Paris: Robert Laffont, 1992. – 905 p.
14. Testament politique de Richelieu. – Paris: Société de l'histoire de France, 1995. – 387 p.

**References:**

1. Anoto, G. (2017). *Franciya do Rishel'e. Korol', vlast' i obshchestvo v 1614 godu*. Spb.: Evraziya.
2. dyu Plessi, A.-Z., kardinal-gercog de Rishel'e (2008). *Politicheskoe zaveshchanie, Ili principy upravleniya gosudarstvom*. M.: Ladomyr.
3. Kissindzher, G. (1997). *Diplomatiya*. M.: Nauchno-Yzdatel'skiy Centr «LADOMYR».
4. Lyublinskaya, A.D. (1978). Gosudarstvo epohi Vozrozhdeniya v Zapadnoj Evrope. *Tipologiya i periodizaciya kul'tury Vozrozhdeniya*, 7-15.
5. Malov, V.N. *Tri etapa i dva puti razvitiya francuzskogo absolyutizma*. Retrieved from: <http://annuaire-fr.narod.ru/statji/Malov-2005.html>
6. Henshell, N. (2003). *Mif absolyutizma. Peremeny i preemstvennost' v razvitii zapadnoevropejskoj monarhii rannego Novogo vremeni*. Spb.: Aletejya.
7. Civatij, V.G. (2014). Institucii ta dilemi evropejs'koï diplomatičnoï praktiki dobi rann'ogo Novogo chasu (XVI–XVIII st.). *Naukovyj Visnyk Dyplomatychnoyi akademiyi Ukrainy*, 21 (1), 136–141.
8. Cardinal de Richelieu. (1947). *Testament politique*. – Paris.
9. Hanotaux, G. (1879). Etude sur des maximes d'état et des fragments politiques inédites du cardinal de Richelieu. *Le Journal des savants*, 429–446.
10. Hanotaux, G. (1879). Etude sur des maximes d'état et des fragments politiques inédites du cardinal de Richelieu. *Le Journal des savants*, 502–513.
11. Hanotaux, G. (1879). Etude sur des maximes d'état et des fragments politiques inédites du cardinal de Richelieu. *Le Journal des savants*, 561–571
12. Hildesheimer, F. (2004) *Richelieu*. Paris: Flammarion.
13. Mousnier, R. (1992). *L'homme rouge. Vie du cardinal de Richelieu*. Paris: Robert Laffont.
14. *Testament politique de Richelieu* (1995). Paris: Société de l'histoire de France.

**Serhii Saranov,**

*Ph.D. (History), Associate Professor,*

*Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*

## **THE CATEGORY OF «PEACE» IN RICHELIEU'S «POLITICAL TESTAMENT»: GENERAL CHARACTERISTICS**

**Abstract.** *The presented article discusses the general characteristics of the category of «peace» in the «Political testament» of Cardinal Richelieu. The «Political testament» reflects the key issues of the state development of France of the 30-40 s. XVII century. The scale of the questions covered and problems, the level of theoretical understanding of the actual material gives this work special significance. Not studied for a long time at a complex level, quoted selectively and template, the «political will» today receives proper coverage in the works of representatives of French historiography.*

*Of particular importance is the consideration of the category of «peace» in the «Political testament». When characterizing the methodological foundations of the presented article, the author defines the category of «peace» as including all aspects of the development of religion (ideology) and political means of achieving political goals that are not related to the war. The category of «peace» in the interpretation of the author also acts as a common views on the state and law. Thus, the category of «peace» is considered in a wider angle. Based on the proposed definition, the author traces the possibilities of its application as part of the analysis of the text of the «Political testament». When assessing the content side of the «peace» category, the degree of ratio of moral aspects in it with the problems of achieving a political goal, the need to also take into*

*account elements of general historiographic discussions regarding the key aspects of the “peace” category in the “Political testament”.*

*The difference between Richelieu and Machiavelli is, from the author's point of view, one of the key aspects that allow us to understand at the methodological level the cardinal's interpretation of the category of "peace" in full. The positions of modern French historiography of the researched question are also analyzed.*

*The author concludes that when analyzing the category of «peace» in the «Political testament», the cardinal's negative attitude towards militarism in “pure form” becomes obvious. Richelieu's goal was to create an «ideal», closed and not accessible for external and internal hostile influences of the political space embodied in the state, withdrawn from the «reasonable policy of the mind». In the light of this, it retains the cognitive character and methodological significance in the analysis of the «peace» category model of the three -term characteristics of Richelieu, the French historian Rolan Munier, which allows him to see him as «prelates», «noble» and «man» of King Louis XIII. This model also allows us to outline further prospects for the study of the problems of the «peace» category in the «Political testament», taking into account the considerations expressed by the author.*

**Keywords:** *the «Political testament», cardinal Ришельє, France, «peace», «war», French absolutism.*

**Надійшла до редколегії 20.05.2022**



**Ольга Сухобокова,**

к.і.н., доц.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4140-3231>

Researcher ID: W-1566-2019

## ГУМАНІТАРНА ДОПОМОГА КРАЇН БАЛТІЇ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ (лютий – травень 2022)

**Анотація.** Публікація присвячена огляду гуманітарної допомоги країн Балтії Україні у перші три місяці повномасштабної російсько-української війни (24 лютого – кінець травня 2022 р.). Звернення до цієї теми зумовлене важливістю зафіксувати та проаналізувати підтримку України Естонією, Латвією та Литвою, які поряд з Польщею першими з країн ЄС почали її надавати.

Гуманітарна допомога країн Балтії Україні розглядається в контексті і на тлі активної політичної підтримки, адвокації інтересів України на міжнародній арені, лобювання надання їй країнами ЄС та НАТО військово-технічної допомоги як постраждалій від агресії РФ сторони та країни, що у війні відстоює не лише свій суверенітет та територіальну цілісність, а й захищає Європу та західний світ. Саме останнім фактом і обумовлена безпрецедентна підтримка України цими країнами, надання прихистку великій кількості українських біженців.

У ході дослідження з'ясовано, що гуманітарна допомога Україні надається країнами Балтії на кількох рівнях: державному (через державні органи влади і за рахунок державного бюджету), регіональному та місцевому (окремі регіони та міста самостійно допомагають українським громадам, містам чи областям), на рівні благодійних і громадських організацій та ініціатив (в тому числі організацій української діаспори в країнах Балтії) через збір пожертв. Надання допомоги на кожному із цих рівнів простежено на конкретних прикладах. Визначено, що у співпраці з українськими владою та громадськими і благодійними організаціями протягом трьох перших місяців повномасштабної російсько-української війни до України, в більшість її областей – у райони, постраждали від бойових дій і тимчасової окупації та в регіони, які приймають внутрішніх переселенців, вже передано сотні тонн гуманітарних вантажів. Водночас кожна з балтійських країн прийняла десятки тисяч українських біженців.

**Ключові слова:** країни Балтії, гуманітарна допомога, підтримка України, російсько-українська війна, Литва, Латвія, Естонія.

**Постановка проблеми.** Країни Балтії – Латвія, Литва та Естонія – традиційно є одними з найближчих та найпослідовніших друзів і партнерів України, котрих об'єднують спільне минуле й спільні інтереси, зокрема у безпековій сфері. Це, поряд із усвідомленням реальної загрози з боку РФ, спонукає їх активно і рішуче допомагати Україні у її боротьбі за державний суверенітет та відновлення територіальної цілісності від самого початку російської збройної агресії проти України в 2014 р. У січні – лютому 2022 р. на тлі підготовки РФ до повномасштабного вторгнення в Україну, і особливо із

його початком 24 лютого 2022 р., допомога значно активізувалася. Прагнучи зупинити агресивну імперську політику РФ, що має на меті захопити не лише Україну, а й країни Балтії та Польщу, останні надають їй величезну за обсягом і значенням різнопланову допомогу – від політичної і військової до гуманітарної та прийому біженців. Кожен із цих напрямків заслуговує на окреме дослідження задля документування та з'ясування внеску країн Балтії у міжнародну підтримку України, її перемогу у сучасній російсько-українській війні. У подальшому такі розвідки можуть лягти в основу більш масштабних узагальнюючих аналітичних праць, присвячених даній темі.

*Аналіз останніх досліджень і публікацій.* Різностороння допомога країн Балтії Україні впродовж російсько-української війни знайшла певне відображення у публікаціях українських дослідників. Переважно вони присвячені політично-дипломатичній та військово-технічній підтримці України. Так, Р. Марценюк у статті «Військова співпраця України та країн Балтії (1991–2017)» проаналізувала надання Україні країнами Балтії боєприпасів, військових тренерів, допомогу в лікуванні і реабілітації поранених українських військовиків до 2017 р. включно [18]. Хронологічно більш близький до сьогодення період охоплюють дослідження К. Мелян «Відносини України з Балтійськими країнами (2014–2020)», в якому простежено вплив російсько-української війни на економічну, військову і культурну співпрацю України з країнами Балтії [19], та К. Могильницької «Актуальна діяльність країн Балтії щодо захисту українських інтересів в рамках структур Організації Об'єднаних Націй», де йдеться про підтримку України в її боротьбі за суверенітет та територіальну цілісність [21]. Водночас велика за обсягом і значенням гуманітарна допомога Україні країн Балтії, а також прийом ними українських біженців, культурно-інформаційна підтримка, на даному етапі залишаються практично поза увагою українських та зарубіжних дослідників.

*Постановка завдання.* Метою даної публікації є аналіз гуманітарної допомоги, наданої Україні країнами Балтії на початку повномасштабної російсько-української війни від її першого дня 24 лютого до кінця травня 2022 р. В інтенсивному українському та зарубіжному інформаційному потоці про російсько-українську війну важливо зафіксувати роль у підтримці нашої країни балтійських народів, які першими (поряд із поляками) підставили плече, гостинно приймають біженців та пересилають тонни гуманітарної допомоги, даючи приклад іншим європейським країнам, майбутнє яких сьогодні залежить від результатів російсько-української війни.

*Виклад основного матеріалу.* Країни Балтії, які послідовно підтримують Україну від початку російської збройної агресії в 2014 р., сприйняли повномасштабне вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р. як загрозу і власним, і загальноєвропейським та світовим цілісності й безпеці. Вони разом із іншою найближчою сусідкою України, теж учасницею ЄС та НАТО, – Польщею, а також Великою Британією, спрямували свої зусилля на мобілізацію світового співтовариства на підтримку України, і негайно самі розгорнули безпрецедентну за своїми обсягами та напрямками допомогу нашій країні. Узагальнюючи, можна виокремити наступні пріоритети Естонії, Латвії та Литви у підтримці України в російсько-українській війні: військова і гуманітарна допомога, інформаційно-політична і дипломатична підтримка (спрямована на надання Україні статусу країни-кандидата в ЄС, посилення санкцій проти РФ, її ізоляція та притягнення до відповідальності за воєнні злочини і злочини проти людяності), а також прийом біженців. Причому в усіх цих напрямках країни Балтії є практично однаково активними, що вирізняє їх з-поміж багатьох держав, які підтримують Україну в якійсь певній сфері.

Водночас Естонія, Латвія та Литва були одними із перших, хто усвідомив невідворотність та рівень небезпеки масштабної війни РФ проти України ще до її початку. Тож їхня підготовка до надання Україні щонайдієвішої підтримки на випадок повномасштабної війни почалася заздалегідь. За два тижні до неспровокованого російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. вони інтенсифікували поставки гуманітарної допомоги та збільшили її обсяги, передбачаючи різке зростання необхідності у ній. Зокрема Естонія поряд із запланованою раніше гуманітарною допомогою виділила Україні додатково 351,7 тис. євро для мешканців прифронтових сіл на Донбасі (190 тис. євро на їжу, ліки, теплі речі, дрова тощо) та допомогу українським прикордонникам у підготовці до масової еміграції (161,7 тис. євро на намети, спальні мішки, обігрівачі, дизельні генератори для тимчасового розміщення людей), а також мобільний військовий шпиталь швидкого розгортання [11]. Все це стало в нагоді вже в перші дні бомбардувань та обстрілів росіянами України, не кажучи вже про військову допомогу (Литва та Латвія передали Україні зенітно-ракетні комплекси «*Stinger*» ще 13 та 22 лютого 2022 р.) [28].

Важливо наголосити, що влада і громадяни всіх трьох балтійських країн абсолютно солідарні та щирі у підтримці України. Їхні суспільства миттєво відреагували на повномасштабне вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р. і з наступного дня почалися велелюдні акції на підтримку України (лише в Естонії 25 лютого на мітинг «Врятуйте Україну» вийшло 30 тисяч громадян – 2%

населення країни [16]). А поки політики та дипломати домагалися від міжнародних організацій і більш впливових країн реальної військової та політичної підтримки для України (країни Балтії одними з перших почали відстоювати необхідність «закриття неба» над Україною і самі чи не першими заборонили польоти РФ над своєю територією, введення найжорсткіших санкцій проти агресора, якнайшвидшого прийняття України до ЄС, надання максимальних обсягів летального озброєння тощо), низка громадських, благодійних та приватних організацій Естонії, Латвії та Литви налагодили збір і відправку до України гуманітарної допомоги, а також дали прихисток і роботу для вимушених тимчасових переселенців з України. Так само активно в наданні Україні гуманітарної підтримки від початку була державна влада всіх трьох країн Балтії, що забезпечило синергію та відмінний результат.

Вже на четвертий день повномасштабної російської війни проти України, 28 лютого Литва надіслала їй додаткову гуманітарну та військову допомогу, не розголошуючи деталей, а на сьомий день, 2 березня 2022 р., – Латвія оголосила про надання 2,4 млн євро, половина з яких призначалася на гуманітарну допомогу, підтримку представників українських установ та ЗМІ (решта – на військово-технічну допомогу). Завдяки злагодженій роботі Міністерства оборони Латвії було зібрано та відправлено до України кілька траншів гуманітарної допомоги широкого спектру. Так, 18 березня з Латвії виїхали чергові 40 т гуманітарної допомоги вартістю 230 тис. євро (медикаменти, лікарські засоби, побутові товари, їжа, одяг тощо) до постраждалих районів Донбасу (зокрема м. Слов'янськ, де працювало Почесне консульство Латвії), а також до м. Івано-Франківськ, яке прийняло значну кількість внутрішньо переміщених осіб. З гуманітарною допомогою було доправлено три позашляховика для потреб українських військовиків [2].

За співвідношенням до ВВП країни лідерство у наданні Україні допомоги належить 1,3 мільйонній Естонії (0,8% на квітень 2022 р.). За перші два неповні місяці повномасштабної війни лише на гуманітарні потреби українців вона перерахувала понад 14 млн євро, 13 з яких зібрали естонський бізнес і звичайні громадяни, 1 млн виділив уряд. До трійки лідерів за допомогою Україні у співвідношенні до ВВП увійшла і Литва (близько 0,1%) [26].

Так, протягом першого тижня повномасштабної російсько-української війни, до 4 березня 2022 р. в межах ініціативи «Для України» великі естонські організації, зокрема «Допомога біженцям», Український культурний центр, Естонський Червоний Хрест та Фонд розвитку державної оборони, зібрали 5,9 млн євро пожертв на гуманітарну підтримку України (було закуплено

теплий одяг, ковдри та інші речі згідно переліку, наданого Червоним Хрестом України). До 15 березня Естонія відправила в Україну понад 2 тис. контейнерів вагою близько 2000 т – зброя і боєприпаси, медична та гуманітарна допомога, а також 15 т продовольчої допомоги [8].

Значну гуманітарну допомогу Україні надають не лише уряд чи неурядові і благодійні організації, а й окремі громади, міста країн Балтії. Показовим є приклад столиці Латвії. Вже 25 лютого 2022 р. Ризька міська рада виділила 500 тис. євро гуманітарної допомоги Україні, а 19 квітня – оголосила про передачу 11 автобусів «Mercedes-Benz» столиці України, яка прийняла велику кількість внутрішньо переміщених осіб. Щоб автобуси не їхали пустими, ризька влада закликала громадян наповнити їх гуманітарною допомогою – медикаментами, продуктами харчування, електроприладами, побутовими та гігієнічними засобами, дитячими товарами, кормом для домашніх тварин тощо. В результаті 29 квітня 2022 р. до Києва прибули 11 автобусів з 80 т гуманітарної допомоги у супроводі заступника мера Риги Едвардса Смілтенса [4]. Він передав меру Києва В. Кличку особливо цінний подарунок – скарбничку шестирічного хлопчика, який віддав на допомогу українцям всі зібрані протягом життя заощадження. Приклад Риги наслідують і інші латвійські міста. Наприклад, м. Валмієра передала в м. Українку на Київщині медичне обладнання: апарат ультразвукової діагностики; електрокардіограф [3].

Серед балтійських благодійних організацій – лідерів з надання Україні гуманітарної допомоги, найбільшу допомогу надає національний благодійний фонд Латвії «Ziedot.lv». За перші півтора місяці з кінця лютого до 13 квітня він зібрав 8 млн євро пожертв для українського народу та відправив в Україну 41 вантаж гуманітарної допомоги. Протягом 24 лютого – 20 травня 2022 р. з Латвії до України завдяки співпраці латвійської державної влади з «Ziedot.lv» було доставлено понад 80 вантажів (більше 1600 т) в 22 області України [15].

У Литві для збору та передачі Україні гуманітарної допомоги спеціально створили Фонд «Help Ukraine». За перший місяць роботи у співпраці з владою Литви та України він організував склади для збору гуманітарної допомоги у Литві і Польщі, розподільчий склад в Україні, через які до початку квітня 2022 р. пройшло понад 50 т медикаментів, засобів гігієни, одягу, продовольчих товарів для військовиків та місцевих громад [17]. Конфедерація промисловців Литви відкрила спецрахунок для переказів на гуманітарну допомогу Україні, який до квітня зібрав 200 тис. євро, та разом зі Спілкою промисловців та підприємців України доправила на південь України на початок квітня 2022 р. 8

фур гуманітарної допомоги. Великі приватні компанії з Литви роблять це ж самостійно, за свої кошти [25]. Рекордною за період, що розглядається, стала відправка литовською благодійною організацією «Maisto bankas» 20,3 т продовольства для потреб ЗСУ 1 квітня 2022 р. [2]. При цьому для максимального прискорення і спрощення доставки гуманітарних вантажів в Україну під час війни Литва і Латвія (разом з Польщею, Словаччиною, Німеччиною та Угорщиною) запровадили з 9 березня 2022 р. бездозвільний проїзд для перевізників гуманітарних вантажів в Україну [12].

Дуже активними у волонтерській роботі з гуманітарної допомоги Україні є організації української діаспори. Висвітлення цієї теми може бути предметом окремої розвідки, тому тут свідомо не вдаємося до аналізу відповідної діяльності української діаспори в країнах Балтії. Водночас зауважимо, що вона має розглядатися в контексті об'єднання всього громадянського суспільства цих країн навколо допомоги Україні. Підтвердженням цього є нагородження премією Фонда відкритої Естонії трьох українських діаспорних організацій (MTÜ Pagulasabi, Mondo, Ukraina Kultuurikeskus), які активно допомагають Україні вже вісім років, з самого початку російсько-української війни [13].

Звільнення Київщини та Чернігівщини від російських окупантів на початку квітня 2022 р. та докази їхніх кривавих злочинів позначили початок нового етапу в наданні Україні різноманітної (насамперед – військової) допомоги усім демократичним світом, в тому числі країнами Балтії. Спікери парламентів та президенти Естонії, Латвії та Литви (а також Польщі) були першими очільниками держав ЄС, хто наважився приїхати до Києва та відвідати зруйновані містечка на Київщині з сотнями закатованих до смерті мирних мешканців, зокрема і дітей. Так само представник країн Балтії, член парламенту Естонії Урмас Рейнсалу (в минулому – міністр оборони та міністр закордонних справ, а нині – доповідач по Україні міжпарламентської мережі «Об'єднані задля України») став першим іноземним депутатом, який відвідав Харків, що зазнав великих руйнувань та опинився на межі гуманітарної катастрофи. Після цього країни Балтії не лише самі інтенсифікували надання Україні допомоги, зокрема гуманітарної, а й доклали максимум зусиль, аби донести до своїх партнерів по ЄС та НАТО необхідність максимально збільшити обсяги військово-технічної (насамперед надання необхідного летального озброєння) та гуманітарної допомоги нашій державі. Також у квітні 2022 р. сейми цих країн визнали дії росії геноцидом українського народу.

Так Литва – перша країна ЄС, що у відповідь на геноцид українського народу РФ прийняла низку безпрецедентних рішень, зокрема повністю

відмовилася від імпорту російського газу і видворила посла РФ, 11 квітня 2022 р. уклала з Україною угоду про співпрацю у сфері захисту дітей, які постраждали від війни. Коментуючи її, прем'єр-міністерка Литви Інґріда Шимоніте наголосила: «Ми будемо це робити стільки, скільки потрібно», маючи на увазі всю сукупну допомогу Україні [1]. Аналогічну позицію займають сусідні Латвія та Естонія. Остання на початку травня 2022 р. виділила додаткові 3 млн євро гуманітарної допомоги, а також заявила про готовність допомогти в розмінуванні звільнених територій України і відбудові зруйнованих населених пунктів та інфраструктури Житомирської області [7].

Показово, що поряд з традиційними гуманітарними вантажами (продукти харчування, одяг, предмети гігієни тощо) балтійські держави, які мають одну з найбільш розвинених систем цифрових сервісів для населення усвідомлюють важливість не лише забезпечення базових потреб українців у постраждалих від війни районах, а й надання соціальних послуг в електронному форматі. 10 квітня Естонія надіслала Україні понад 10 т допомоги для відновлення електромереж на Київщині, а також пообіцяла комп'ютери та обладнання на суму 80 тис. євро для підтримки безперервності цифрових послуг [14].

На окрему увагу заслуговує надання Україні країнами Балтії медичної допомоги, якої нагально потребують десятки тисяч цивільних та військових українців. Одним із перших та найбільшим цільовим траншем стали 4 млн євро, виділені Литвою 28 лютого 2022 р. [29]. Балтійські міста зі своєї ініціативи теж надають кошти на медичну допомогу. Наприклад, мерія Юрмали (Латвія) 14 березня 2022 р. виділила 60 тис. євро на медобладнання для пологового будинку у Львові [9]. 8 квітня від естонського міста-побратима Сілламає Бровари отримали сучасний автомобіль швидкої допомоги, обладнаний за останнім словом техніки, а естонська ГО «Слава Україні!» загалом надала 50 машин швидкої допомоги. Литва також першою із європейських країн направила до України свою медичну місію (16 квітня 2022 р.): рятувати життя людей у Київській області, які постраждали від обстрілів та звірств російських окупантів, вирушили дві медичні бригади і вантаж медикаментів й медичного обладнання [32].

До збору коштів на медичні потреби українців, постраждалих від війни, долучаються балтійські політики найвищого рівня. Так, 26 березня у Ризі відбувся благодійний концерт «Допоможи мені піднятися!» на підтримку українських біженців за участі президента Латвії Егілса Левітса та першої леді Андри Левіте, мера Риги Мартіньшса Статіса, міністра охорони здоров'я Даніеля Павлутса. Усі кошти від продажу квитків передано на психологічну

підтримку та лікування українських дітей, які найбільше постраждали від наслідків війни. Організатори концерту створили також окрему телефонну лінію для збору коштів на медичну допомогу українцям [27]. 9 травня 2022 року, в день, коли в Латвії на державному рівні (згідно рішення Сейму) вшановували пам'ять українців, полеглих у боротьбі з російськими окупантами, Латвійська опера провела благодійний концерт «Слава Україні!», на відкритті якого були віце-спікерка Верховної Ради України Олена Кондратюк та спікера Саейми Латвії Інара Мурнієце [23].

Власне, проведення культурно-мистецьких заходів загальнонаціонального і місцевого масштабу – дієвий і часто використовуваний в країнах Балтії засіб для збору грошей на гуманітарну підтримку українців. Зокрема 11 березня 2022 р., у День відновлення незалежності Литви, програму пам'ятних заходів на державному рівні присвятили боротьбі України за свободу: литовський суспільний мовник LRT транслював два благодійні концерти «Свобода сяє» та «Сильні разом», доступні по всій Європі. Всі отримані кошти спрямували на підтримку України [5]. Принагідно зауважимо, що з 24 лютого 2022 р. Латвійська опера усі свої вистави розпочинає з виконання гімну України.

Для збору коштів на гуманітарну допомогу українцям 22 травня 2022 року у Талліні тисячі естонських співаків взяли участь у благодійному концерті на підтримку України та встановили рекорд, разом заспівавши українську пісню «Ой, у лузі червона калина» – гімн Українських січових стрільців, що став музичним символом боротьби українців із сучасною російською навалою [31]. Через два дні, 24 травня, в Ризі стартував музичний фестиваль латвійського піаніста Андрія Осокіна – фестиваль Свободи, присвячений Україні. Усі отримані кошти у співпраці з благодійним фондом «Ziedot.lv» пожертвовані на підтримку українців [10].

Для зборів на гуманітарну допомогу Україні у Балтії використовують і популярні спортивні події. Так, відомий щорічний марафон з бігу у Ризі «Rimi Riga Marathon» 14-15 травня 2022 р. присвятили Україні. Під гаслом «Разом!» 12 тисяч учасників марафону з Латвії, інших балтійських та західних країн, а також України, об'єдналися в забігу на різні дистанції на підтримку України. Весь дохід від забігу на 6 км, який відбувся в українських кольорах, з українською символікою та музикою, і участь в якому взяли 4,5 тисяч учасників, був переданий на підтримку українського народу. Анонсуючи марафон, мер Риги Мартіньш Статіс наголосив: «Для Риги важливо, щоб найбільші події в місті демонстрували чітку позицію підтримки України» [30].



Оцінка гуманітарної підтримки українців країнами Балтії буде неповною без врахування їх великих зусиль з прийому українських біженців. Ще до початку повномасштабної війни, усвідомлюючи її невідворотність, вони почали підготовку до цього. Так, Латвія, яка однією з перших серед європейських країн оголосила про прийом біженців з України, заздалегідь готувалася прийняти близько 10 тисяч біженців і розробила законопроекти щодо їх соціальної, медичної та фінансової підтримки [22].

Попри те, що можливості цих невеликих за територією балтійських держав значно скромніші за інші європейські країни, вони радо приймають українців, які були вимушені залишити свої домівки внаслідок російського вторгнення. Найбільша кількість українських біженців в регіоні зареєстрована у Литві – 47 913 (на 22 квітня 2022 р.), що становить 1,7% від кількості жителів країни. За цим показником Литва посідає третє місце в Європі після Польщі та Чехії [24]. В Естонії на 19 квітня було понад 31 659 біженців з України, а в Латвії на середину травня 2022 р. – понад 35000 біженців з України [6]. В усіх трьох балтійських країнах держава та громадські організації, в тому числі українська діаспора, дають їм все необхідне та допомагають інтегруватися у суспільство.

*Висновки.* Всі три країни Балтії – Латвія, Литва та Естонія – стали одними з перших донорів гуманітарної допомоги Україні. Попри закономірно менші її обсяги, порівняно зі значно більшими країнами, ці невеликі країни у перерахунку на кількість населення (в Литві – менше 3 млн, в Латвії та Естонії – менше 2 млн) та у співвідношенні до ВВП країн, перебувають на перших позиціях у рейтингу країн-донорів допомоги для України.

Гуманітарна допомога Україні надається країнами Балтії на кількох рівнях: державному (державні органи влади за рахунок державного бюджету, видатків окремих відомств), регіональному та місцевому (окремі регіони та міста самостійно ухвалюють рішення про виділення допомоги Україні, її окремим містам чи громадам), благодійних і громадських організацій та ініціатив (зокрема організацій української діаспори), а також ситуативних волонтерів (громадян, які долучаються до збору пожертв чи речей, їжі, медикаментів тощо для передачі в Україну).

Так само і з цілим комплексом допомоги українцям у гуманітарній сфері, в тому числі медичної та прийому біженців, – суспільство і влада усвідомлено, цілеспрямовано, неухильно працюють над її наданням дружній нації, яка на своїй землі стримує в кілька разів переважаючі сили агресора, що загрожують всій Європі та світу. Це і є найкраща мотивація для допомоги. Характерною є

сентенція литовської журналістки Юрате Мажаєвої про гуманітарну підтримку, яку надає її країна українцям: «Ранок починається з молитви за Україну, день закінчується молитвою за Україну» [20]. Це цілком можна екстраполювати і на Естонію та Латвію. Всі три країни Балтії демонструють солідарність із Україною не лише на політичному та державному рівнях, а також і у гуманітарному, людському вимірі. Прагнення громадян, підприємств, різноманітних громадських організацій Естонії, Латвії чи Литви підтримати українців неможливо зімітувати. Балтійські країни єдині в щирому прагненні підтримати Україну, яка бореться і за їхню свободу.

### Список використаних джерел та літератури:

1. Бовсуновська К. Гуманітарна допомога: Україна і Литва уклали договір про співпрацю у сфері захисту українських дітей, що постраждали від війни / К. Бовсуновська [Електронний ресурс] // Правда тут. – 11.04.2022. – Режим доступу: <http://surl.li/ccseh> (Дата звернення: 28.04.2022). – Назва з екрана.
2. Війна на дипломатичному фронті: нові санкції від США для РФ та депутатизація в країнах Балтії [Електронний ресурс] // АрміяInform. – 1.04.2022. – Режим доступу: <http://surl.li/ccsej> (Дата звернення: 30.04.2022). – Назва з екрана.
3. Гуманітарна допомога, яка прямувала із Латвії до України прибула до пункту призначення [Електронний ресурс] // Асоціація малих міст України. – 12.05.2022. – Режим доступу: <http://surl.li/ccsek> (Дата звернення: 15.05.2022). – Назва з екрана.
4. Делегація з Риги доставила у Київ 11 подарованих автобусів з гуманітаркою [Електронний ресурс] // Вечірній Київ. – 30.04.2022. – Режим доступу: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/65749/> (Дата звернення: 30.04.2022). – Назва з екрана.
5. День відновлення незалежності Литви присвятили боротьбі українців за свободу [Електронний ресурс] // Суспільне мовлення. – 11.03.2022. – Режим доступу: <https://corp.suspilne.media/newsdetails/4850> (Дата звернення: 21.04.2022). – Назва з екрана.
6. До тимчасово переміщених осіб з України естонський уряд застосовує принцип рівного ставлення [Електронний ресурс] // АрміяInform. – 12.05.2022. – Режим доступу: <http://surl.li/ccsel> (Дата звернення: 21.04.2022). – Назва з екрана.
7. Естонія виділила Україні €3 мільйони та надішле експертів з розмінування [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 6.05.2022. – Режим доступу: <http://surl.li/ccsen> (Дата звернення: 20.05.2022). – Назва з екрана.
8. Естонія надіслала Україні зброю, боєприпаси і гумдопомогу [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 15.03.2022. – Режим доступу: <http://surl.li/bnsom> (Дата звернення: 28.04.2022). – Назва з екрана.
9. З Латвії відправили в Україну гуманітарну допомогу [Електронний ресурс] // АрміяInform. – 14.03.2022. – Режим доступу: <http://surl.li/ccseq> (Дата звернення: 29.04.2022). – Назва з екрана.
10. З 25 травня по 8 червня у Ризі відбудеться третій Осокинський фестиваль Свободи [Електронний ресурс] // Фейсбук-сторінка Посольства України в Латвії. – 24.05.2022. – Режим доступу: <http://surl.li/ccsew> (Дата звернення: 30.04.2022). – Назва з екрана.
11. Кадакова К. Естонія надасть Україні гуманітарну допомогу на понад €350 тисяч — для людей на Донбасі та підготовки до можливої загрози міграції [Електронний ресурс] / К. Кадакова // Бабель. – 11.02.2022. – Режим доступу: <http://surl.li/ccseu> (Дата звернення: 28.04.2022). – Назва з екрана.
12. Комітет з питань транспорту висловив подяку європейським партнерам за підтримку та спрощення умов перевезення гуманітарних вантажів [Електронний ресурс] //

Верховна Рада України. Офіційний вебпортал. – 9.03.2022. – Режим доступу: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/220305.html> (Дата звернення: 24.04.2022). – Назва з екрана.

13. Конгрес українців Естонії – Congress of Ukrainians of Estonia [Електронний ресурс] // Фейсбук-сторінка Конгресу українців Естонії. – 5.05.2022. – Режим доступу: <http://surl.li/ccsey> (Дата звернення: 06.05.2022). – Назва з екрана.

14. Крамар О. Естонія передала Україні допомогу для відновлення пошкоджених електромереж [Електронний ресурс] / О. Крамар // Громадське телебачення. – 10.04.2022. – Режим доступу: <http://surl.li/ccsez> (Дата звернення: 27.04.2022). – Назва з екрана.

15. Латвія – невелика країна, але бажання латвійців допомогти безмежне [Електронний ресурс] // Фейсбук сторінка Посольства Латвійської Республіки в Україні. – 20.05.2022. – Режим доступу: <http://surl.li/ccsfa> (Дата звернення: 21.05.2022). – Назва з екрана.

16. Лаурі Х. Як Естонія підтримує Україну під час війни [Електронний ресурс] / Х. Лаурі // Економічна правда. – 23.03.2022. – Режим доступу: <http://surl.li/ccslz> (Дата звернення: 28.04.2022). – Назва з екрана.

17. Литовські волонтери надсилають допомогу українським громадам [Електронний ресурс] // Торгово-промислова палата України. – 2.04.2022. – Режим доступу: <http://surl.li/ccsfb> (Дата звернення: 30.04.2022). – Назва з екрана.

18. Марценюк Р. Військова співпраця України та країн Балтії (1991–2017) [Електронний ресурс] / Р. Марценюк // Європейські історичні студії. – 2017. – №8. – С. 165–220. – Режим доступу: <http://surl.li/bwtwc> (Дата звернення: 30.04.2022). – Назва з екрана.

19. Мелян К. Відносини України з Балтійськими країнами (2014–2020): автореф. дипломної роботи ... магістр / Катерина Мелян. Чорноморський нац. ун-т ім. Петра Могили. – Миколаїв, 2020. – 17 с. – Режим доступу: <http://surl.li/bwprft> (Дата звернення: 13.04.2022). – Назва з екрана.

20. «Ми з України!». Спілка журналістів Литви та НСЖУ випустили «народну газету» [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 22.04.2022. – Режим доступу: <http://surl.li/ccsfc> (Дата звернення: 24.04.2022). – Назва з екрана.

21. Могильницька К.О. Актуальна діяльність країн Балтії щодо захисту українських інтересів в рамках структур Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс] / К. О. Могильницька // International relations, part «Political sciences». – 2019. – №20. – Режим доступу: <http://surl.li/ccsff> (Дата звернення: 18.04.2022). – Назва з екрана.

22. НАТО та країни-сусіди України прокоментували, як готуються до можливого потоку біженців з України [Електронний ресурс] // Голос Америки. – 14.02.2022. – Режим доступу: <http://surl.li/ccsfg> (Дата звернення: 11.04.2022). – Назва з екрана.

23. Посол України Олександр Міщенко зустрівся з адміністрацією Латвійської національної опери та балету [Електронний ресурс] // Фейсбук-сторінка Посольства України в Латвії. – 17.05.2022. – Режим доступу: <http://surl.li/ccslx> (Дата звернення: 21.05.2022). – Назва з екрана.

24. У Литві зареєструвалося майже 48 тисяч українських біженців [Електронний ресурс] // České noviny. – 22.04.2022. – Режим доступу: <http://surl.li/bwvax> (Дата звернення: 28.04.2022). – Назва з екрана.

25. Україна і Литва посилюють ділове співробітництво в умовах війни рф проти України [Електронний ресурс] // Український союз промисловців і підприємців. – 5.04.2022. – Режим доступу: <http://surl.li/ccslv> (Дата звернення: 30.04.2022). – Назва з екрана.

26. Antezza A. Which countries help Ukraine and how? Introducing the Ukraine support tracker [Electronic resource] / A. Antezza, A. Frank, P. Frank // Kiel working paper. Kiel Institute for the World Economy. – 2022. – № 2218 (April). – Mode of access: <http://surl.li/bwqlp> (Last access: 30.04.2022). – Title from the screen.

27. Embassy of Ukraine in the Republic of Latvia / Посольство України в Латвії [Electronic resource]. – 26.03.2022. – Mode of access: <http://surl.li/ccslw> (Last access: 23.04.2022). – Title from the screen.

28. Latvia delivers «Stinger» anti-aircraft missile system to Ukraine [Electronic resource] // Aizsardzības ministrija. – 23.02.2022. – Mode of access: <http://surl.li/bwujy> (Last access: 26.04.2022). – Title from the screen.

29. Lithuania to send €4 million medical, military assistance to Ukraine [Electronic resource] // LRT. – 28.02.2022. – Mode of access: <http://surl.li/ccslt> (Last access: 30.04.2022). – Title from the screen.

30. This Year's Rimi Riga Marathon Dedicated to Ukraine [Electronic resource] // Rimi Riga Marathon. – Mode of access: <http://surl.li/ccslr> (Last access: 27.04.2022). – Title from the screen.

31. Thousands of Estonians Sing «Oi u luzi chervona kalyna» to Support Ukraine. [Electronic resource] // YouTube-channel Estonia Sings for Ukraine. – Mode of access: <http://surl.li/ccslo> (Last access: 28.05.2022). – Title from the screen.

32. Ukrainos Ambasada Lietuvoje [Electronic resource]. – 16.03.2022. – Mode of access: <http://surl.li/ccslp> (Last access: 26.04.2022). – Title from the screen.

### References:

1. Bovsunovska K. Humanitarna dopomoha: Ukraina i Lytva uklaly dohovor pro spivpratsiu u sferi zakhystu ukrainskykh ditei, shcho postrazhdaly vid viiny. (2022, 11 kvitnia). *Pravda tut*. Retrieved from: <http://surl.li/ccseh>. [In Ukrainian].

2. Viina na dyplomatychnomu fronti: novi sanktsii vid SShA dlia RF ta deputinizatsiia v krainakh Baltii. (2022, 1 kvitnia). *ArmiiaInform*. Retrieved from: <http://surl.li/ccsej>. [In Ukrainian].

3. Humanitarna dopomoha, yaka priamuvala iz Latvii do Ukrainy prybula do punktu pryznachennia (2022, 12 travnia). *Asotsiatsiia malykh mist Ukrainy. Ofitsiinyi sait*. Retrieved from: <http://surl.li/ccsek>. [In Ukrainian].

4. Delehatsiia z Ryhy dostavyla u Kyiv 11 podarovanykh avtobusiv z humanitarkoiu. (2022, 30 kvitnia). *Vechirnyi Kyiv*. Retrieved from: <https://vechirnyi.kyiv.ua/news/65749>. [In Ukrainian].

5. Den vidnovlennia nezalezhnosti Lytvy prysviatyly borotbi ukraintsiv za svobodu. (2022, 11 bereznia). *Suspilne movlennia*. Retrieved from: <https://corp.suspilne.media/newsdetails/4850>. [In Ukrainian].

6. Do tymchasovo peremishchenykh osib z Ukrainy estonskyi uriad zastosovuie pryntsyp rivnogo stavlennia. (2022, 12 travnia). *ArmiiaInform*. Retrieved from: <http://surl.li/ccsel>. [In Ukrainian].

7. Estoniia vydilyla Ukraini €3 miliony ta nadishle ekspertiv z rozminuvannia . (2022, 6 travnia). *Ukrinform*. Retrieved from: <http://surl.li/ccsen>. [In Ukrainian].

8. Estoniia nadislala Ukraini zbroiu, boieprypasy i hum dopomohu. (2022, 15 bereznia). *Yevropeiska pravda*. Retrieved from: <http://surl.li/bnsom>. [In Ukrainian].

9. Z Latvii vidpravyly v Ukrainu humanitarnu dopomohu. (2022, 14 bereznia). *ArmiiaInform*. Retrieved from: <http://surl.li/ccseq>. [In Ukrainian].

10. Z 25 travnia po 8 chervnia u Ryzi vidbudetsia tretii Osokynskyi festyval Svobody. (2022, 24 travnia). *Feisbuk-storinka Posolstva Ukrainy v Latvii*. Retrieved from: <http://surl.li/ccsew>. [In Ukrainian].

11. Kadakova, K. (2022, 11 liutoho). Estoniia nadast Ukraini humanitarnu dopomohu na ponad €350 tysiach – dlia liudei na Donbasi ta pidhotovky do mozhlyvoi zahrozy mihratsii. *Babel*. Retrieved from: <http://surl.li/ccseu>. [In Ukrainian].

12. Komitet z pytan transportu vyslovyv podiaku yevropeiskym partneram za pidtrymku ta sproshchennia umov perevezennia humanitarnykh vantazhiv. (2022, 9 bereznia). *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiinyi vebportal*. Retrieved from: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/220305.html>. [In Ukrainian].

13. Konhres ukraintsiv Estonii – Congress of Ukrainians of Estonia. (2022, 5 travnia). *Feisbuk-storinka Konhresu ukraintsiv Estonii*. Retrieved from: <http://surl.li/ccsey>. [In Ukrainian].

14. Kramar, O. (2022, 10 kvitnia). Estoniia peredala Ukraini dopomohu dlia vidnovlennia poshkodzhennykh elektromerezh. *Hromadske telebachennia*. Retrieved from: <http://surl.li/ccsez>. [In Ukrainian].
15. Latviia – nevelyka kraina, ale bazhannia latviitsiv dopomohty bezmezhne. (2022, 20 travnia). *Feisbuk storinka Posolstva Latviiskoi Respubliky v Ukraini*. Retrieved from: <http://surl.li/ccsfa>. [In Ukrainian].
16. Lauri, Kh. (2022, 23 bereznia). Yak Estoniia pidtrymuie Ukrainu pid chas viiny. *Ekonomichna pravda*. Retrieved from: <http://surl.li/ccslz>. [In Ukrainian].
17. Lytovski volonteriy nadsylaiut dopomohu ukrainskym hromadam. (2022, 2 kvitnia). *Torhovo-promyslova palata Ukrainy. Ofitsiyni sait*. Retrieved from: <http://surl.li/ccsfb>. [In Ukrainian].
18. Martseniuk, R. (2017). Viiskova spivpratsia Ukrainy ta krain Baltii (1991–2017). *Yevropeiski istorychni studii*, 8, 165–220. Retrieved from: <http://surl.li/bwtwc>. [In Ukrainian].
19. Melian, K. (2020). Vidnosyny Ukrainy z Baltiiskymy krainamy (2014–2020): avtoref. diplomnoi roboty ... mahistr. Mykolaiv. Retrieved from: <http://surl.li/bwpft>. [In Ukrainian].
20. «My z Ukrainy!». Spilka zhurnalistiv Lytvy ta NSZhU vypustyli «narodnu hazetu». (2022, 22 kvitnia). *Detektor media*. Retrieved from: <http://surl.li/ccsfc>. [In Ukrainian].
21. Mohylnytska, K. (2019). Aktualna diialnist krain Baltii shchodo zakhystu ukrainskykh interesiv v ramkakh struktur Orhanizatsii Obiednanykh Natsii. *International relations, part «Political sciences»*. Retrieved from: <http://surl.li/ccsff>. [In Ukrainian].
22. NATO ta krainy-susidy Ukrainy prokomentuvaly, yak hotuiutsia do mozhlyvoho potoku bizhentsiv z Ukrainy. (2022, 14 liutoho). *Holos Ameryky*. Retrieved from: <http://surl.li/ccsfg>. [In Ukrainian].
23. Posol Ukrainy Oleksandr Mishchenko zustrivsia z administratsiieiu Latviiskoi natsionalnoi opery ta baletu. (2022, 17 travnia). *Feisbuk-storinka Posolstva Ukrainy v Latvii*. Retrieved from: <http://surl.li/ccslx>. [In Ukrainian].
24. U Lytvi zareiestruvalosia maizhe 48 tysiach ukrainskykh bizhentsiv. (2022, 22 kvitnia). *České noviny*. Retrieved from: <http://surl.li/bwvax>. [In Ukrainian].
25. Ukraina i Lytva posyliuiut dilove spivrobitnytstvo v umovakh viiny rf proty Ukrainy. (2022, 5 kvitnia). *Ukrainskyi soiuz promyslovtiv i pidpriemstv. Ofitsiyni sait*. Retrieved from: <http://surl.li/ccslv>. [In Ukrainian].
26. Antezza, A., Frank, A., & Frank, P. (2022, April). Which countries help Ukraine and how? Introducing the Ukraine support tracker. *Kiel working paper. Kiel Institute for the World Economy*. Retrieved from: <http://surl.li/bwqlp>. [In English].
27. Embassy of Ukraine in the Republic of Latvia / Posolstvo Ukrainy v Latvii. (2022, 26 bereznia). Retrieved from: <http://surl.li/ccslw>. [In English].
28. Latvia delivers «Stinger» anti-aircraft missile system to Ukraine. (2022, February 23). *Ministry of Defense of Latvia*. Retrieved from: <http://surl.li/bwujy>. [In English].
29. Lithuania to send €4 million medical, military assistance to Ukraine. (2022, February 22). *LRT*. Retrieved from: <http://surl.li/ccslt>. [In English].
30. This Year's Rimi Riga Marathon Dedicated to Ukraine. (2022, April). *Rimi Riga Marathon*. Retrieved from: <http://surl.li/ccslr>. [In English].
31. Thousands of Estonians Sing «Oi u luzi chervona kalyna» to Support Ukraine. (2022, May). *YouTube-channel Estonia Sings for Ukraine*. Retrieved from: <http://surl.li/ccslo>. [In English].
32. Embassy of Ukraine in Lithuania. (2022, March 16). Retrieved from: <http://surl.li/ccslp>. [In English].

**Olga Sukhobokova,**

*Ph.D. (History), Associate Professor,*

*Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine*

## **HUMANITARIAN ASSISTANCE FROM THE BALTIC STATES TO UKRAINE AT THE BEGINNING OF RUSSIA'S FULL-SCALE WAR AGAINST UKRAINE (February – May 2022)**

**Abstract.** *The publication is devoted to a review of humanitarian aid to Ukraine provided by the Baltic States in the first three months of the full-scale Russian-Ukrainian war (February 24 – May 2022). Coverage of this topic is explained by the fact that it is important to record and analyze the support of Ukraine by Estonia, Latvia and Lithuania. They, as well as Poland, were the first in the European Union start to provide assistance to Ukraine.*

*Humanitarian assistance to Ukraine by the Baltic countries is considered in the article in the context and against the background of active political support, protection of Ukraine's interests in the international arena, lobbying for the provision of military-technical assistance by the EU and NATO countries. They consider Ukraine not just a victim of Russian aggression. They see Ukraine as a country that is fighting not only for its sovereignty and territorial integrity in the war with Russia, but also for defending Europe and the entire Western world. This caused unprecedented support for Ukraine by the Baltic states.*

*The study found that humanitarian aid to Ukraine is provided by the Baltic States at several levels: state (through state authorities at the expense of the state budget), regional and local (individual regions and cities independently provide assistance to Ukraine, its communities, cities or regions), at the level of charitable and public organizations and initiatives through the collection of donations from citizens. The assistance provided at each of these levels is illustrated by specific examples.*

*It has been determined that during the first three months of the full-scale Russian-Ukrainian war, hundreds of tons of humanitarian goods have already been delivered to Ukraine from the Baltic states through cooperation with Ukrainian authorities and public and charitable organizations. This assistance came to most regions of Ukraine – to areas affected by hostilities and temporary occupation, and to regions receiving internally displaced persons. At the same time, each of the Baltic states accepted tens of thousands of Ukrainian refugees, providing for their material, psychological and cultural needs.*

**Key words:** *Baltic states, humanitarian aid, support for Ukraine, Russian-Ukrainian war, Lithuania, Latvia, Estonia.*

**Надійшла до редколегії 17.03.2022**

**Андрій Шевченко,**

канд. іст. наук

громадське об'єднання «Краєвед», Одеса, Україна

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-7555-7239>

## МІЖНАРОДНЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ КОМЕРЦІЙНОГО СУДНОПЛАВСТВА НА НИЖНЬОМУ ДУНАЇ У ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

**Анотація.** У статті проаналізовані основні міжнародні акти, договори, конвенції, що регулювали комерційне судноплавство у Нижньому Дунаї у ХІХ – початку ХХ ст. Значної уваги приділено періодизації та особливостям міжнародної дипломатії відносно комерційного судноплавства по Дунаю.

Розглянуто заходи європейських держав задля впровадження єдиного правого режиму та гарантій безпеки судноплавства Дунаєм. Проаналізовані намагання Російської імперії встановити політичну, економічну та правову гегемонію в європейській міжнародній судноплавній торгівлі. Досліджено процес створення Європейської дунайської комісії (далі – ЄДК) та її місця у розгортанні міжнародного судноплавства в регіоні.

До середини ХІХ ст. найчастіше застосовувалася двохстороння дипломатія, спрямована на посилення присутності європейських країн на Дунаї. Англія, Австрія, Росія фактично нав'язували свої умови Османській імперії щодо судноплавства та торговельних відносин. Російська імперія Бухарестським (1812), Андріанопільським (1829) миром та Аккерманською конвенцією 1826 р. майже монополізувала свою присутність на Нижньому Дунаї, що викликало незадоволення провідних європейських країн. Тому з середини ХІХ ст. зусилля європейських країн (зокрема Англії, Франції, Австрії) були спрямовані на витіснення Росії не лише з Дунаю, а з Буджацького регіону та створення міжнародної комісії (ЄДК), яка б регулювала комерційне судноплавство. Поразка Росії у Кримській війні 1853–1856 рр. та втрата дунайської частини Буджака тимчасово витіснила її з дунайського регіону. Правовою альтернативою стала діяльність ЄДК, яка була чітко регламентована міжнародними договорами та конвенціями. Окрім регулювання судноплавного режиму, ЄДК займалася питанням карантину, облаштування судноплавних каналів, правового режиму в зоні відповідальності.

Навіть перемога у російсько-турецькій війні 1877–1878 рр. не змогла повернути Росії її колишню присутність у повній мірі. Певним компромісом стали домовленості 1878–1883 рр. за якими Росія повертала собі дунайську частину Буджака та Кілійське гирло, а повноваження ЄДК поширювалися на весь Нижній Дунай.

До 1918 р. контроль за судноплавними шляхами продовжила здійснювати Європейська дунайська комісія, яка в свою чергу також не враховувала інтереси новоутворених дунайських держав (Румунії, Сербії, Болгарії).

**Ключові слова:** Дунай, судноплавство, навігація, торгівля, Буджак, ЕДК, конвенція.

Зазначена проблема ґрунтовно не досліджена у вітчизняній історіографії. У 1950-х рр. вийшли праці П. Фандикова, Є. Жукова які були окремими розвідками з вивчення правового режиму на Дунаї. У 1990–2000-х рр. відбувся новий етап вивчення проблеми у працях С. Гриневецького, А. Єфименко, Д. Недялкова тощо, що розкривали діяльність Європейської Дунайської комісії.

Виходячи з цього, метою даної публікації це аналіз основних міжнародних актів, договорів, конвенцій, що регулювали комерційне судноплавство у Нижньому Дунаї. До головних завдань автор відніс: розгляд реалізації міжнародних договорів та актів міжнародних організацій, щодо судноплавства на Дунаї; визначення обов'язків та повноважень ЄДК, їх вплив на торговельну політику дунайських країн.

Міжнародний режим судноплавства на Нижньому Дунаї вирішувалася у дипломатичній, військовій, економічній боротьбі держав Центральної Європи, Туреччини і Росії протягом XIX – початку XX ст. Володіння цим потужним транспортним коридором азіатсько–європейської торгівлі означало повний контроль над економічним потенціалом тогочасної Європи.

Одним із перших договором, який містив умови, що стосувалися Дунаю, був Кучук-Кайнаржирський мир між Росією та Туреччиною від 10 липня 1774 р. Туреччина визнала за російськими торговельними суднами право вільно плавати всією течією Дунаю і торгувати у Буджаку. Однак договір у повнім мірі не виконувався через відсутність у Росії виходу до Дунаю [4, с. 27].

Інтенсивний розвиток міжнародного судноплавства на внутрішніх водних шляхах Європи спонукав уряди провідних держав континенту (Австрії, Італії, Франції, Великобританії, Португалії, Пруссії, Росії та Швеції) узгодити основні принципи судноплавства, зокрема по Дунаю. Це було зроблено в Акті Віденського конгресу від 28 травня (9 червня) 1815 р. [4, с. 39]. Держави, через володіння яких протікали або була кордоном одна і та ж судноплавна ріка, зобов'язувалися загальною згодою встановити детальні правила для судноплавства. Сплата мита, дотримання благоустрою повинні бути однаковими вздовж усієї течії ріки. Збирання мита з суден не залежатиме від номенклатури товарів. Головною метою при встановленні тарифів мало бути заохочення торгівлі.

Кількість митних застав мало бути зменшене, а місця їх збору повинні бути означені в статуті. Зміна їх чисельності може бути за спільною згодою держав, які володіють берегами ріки. Кожна з держав приймає на себе обов'язки щодо очищення річки, попереджаючи всякі перешкоди для судноплавства [7, с.121–124]. Віденський конгрес вперше запровадив саме поняття «міжнародної ріки» і встановив режим її використання. Регулювання режиму «міждержавного водного простору» відніс до інститутів міжнародного права [4, с.18].

Після поразки Османської імперії у черговій російсько-турецькій війні 1806–1812 рр. було узгоджено новий принцип міжнародного регулювання



судноплавства – конвенція між окремими країнами, які обстоювали виключно свої економічні та геополітичні права.

«Піонером» такого напрямку виступила Російська імперія, яка змусила Туреччину укласти Бухарестський договір 16 (28) травня 1812 р.

Стаття IV договору встановлювала між Росією і Туреччиною в Європі новий кордон, що проходив переважно по Дунаю, і створював правові підстави для свободи торговельного судноплавства. «Першою статтею попередніх пунктів, наперед уже підписаних, постановлено, що ріка Прут з входом в Молдавію до з'єднання її з Дунаєм і лівий берег Дунаю з його сполуки до гирла Кілійського і до моря будуть складати кордон обох імперій, для яких гирло буде спільне. Великі острови, які до війни не були заселені, починаючи від Ізмаїла до згаданого гирла Кілійського гирла і знаходяться ближче до лівого берега, мають належати Росії... Купецькі судна обох держав могли входити в Кілійське гирло і ставати усією течією Дуная...» [8, с. 104–107].

Основні положення Бухарестського мирного договору були підтвержені та деталізовані Аккерманської конвенцією 25 вересня (7 жовтня) 1826 р. За статтею II конвенції Туреччина погодилася на запропоновану Росією розмежувальну лінію на Дунаї. Російським торговим суднам надавалося право вільного плавання в турецьких водах, а російським купцям - право безперешкодної торгівлі на всій території Османської імперії. Аккерманська конвенція закріпила позиції Росії в гирлі Дунаю та її повний контроль над Буджаком. Але умови Аккерманської конвенції Портою не виконувалися. У жовтня 1827 р. султан оголосив про відмову від Аккерманської конвенції 1826 р. [9, с. 25].

Дії Стамбула призвели до нової російсько-турецької війни 1828–1829 рр., яку Порто прогнала. Турецький уряд змушений укласти Андріанопольський мирний договір 2 (14) вересня 1829 р.

Цей договір включав відновлення прав російської торгової навігації в Чорноморських протоках і їх відкриття для вільного торгового мореплавства, помірну контрибуцію. Згідно статті III Адріанопольського миру кордон у гирлі Дунаю між Росією та Туреччиною був перенесений з Сулінського гирла на Георгіївське. Всі острови, утворені рукавами Дунаю, переходили до Росії. На цих островах не дозволялося влаштовувати ніяких закладів чи укріплень, окрім карантинних. Правий берег Дунаю лишався за Туреччиною, яка зобов'язувалася не заселяти його.

Торгівельні судна обох держав мали право вільно плавати усією течією Дунаю, включаючи всі три рукави. Георгіївське гирло було спільним для

судноплавства військових і торговельних флотів обох держав. Турецькі військові кораблі, на відміну від торговельних, могли плавати тільки по Георгіївському гирлу і вище нього (у межах Туреччини).

Стаття III встановлювала також право торгових суден всіх держав вільно плавати всією течією Дуная. Перехід гирл Дунаю до Росії означав, що найголовніша ланка, яка дає можливість контролювати всю річку, знаходилась в її руках, бо «держава, яка господарює над гирлами Дунаю, господарює і над самим Дунаєм...» [1, с.28–30].

Слабкістю Туреччини скористалася Англія, яка прагнула зайняти місце Османської Порти на Дунаї. Англо-турецька конвенція, заснована на принципах вільної торгівлі, була узгоджена Османською імперією та Англією 16 серпня 1838 р. Англійські комерсанти отримали право вільного судноплавства, однак зволіли користуватися принципом найбільшого сприяння, підтвердженим Високою Портою у 1815 р., і англо-австрійськими угодами про судноплавство в турецьких водах, що дозволяли Австрійському Ллойдю користуватися більш низьким англо-турецьким тарифом та англійським прапором для торгових суден.

Англія отримала доступ до перевезень вантажів османської частини Дуная. IV стаття договору передбачала, що англійські судна будуть прийняті в дунайській гаванях так само, як судна австрійські. 26 листопада в Стамбулі була підписана франко-турецька торгова конвенція, за якою французькі судна отримали такі ж права, що й англійські [11, с.11].

Посилення Англії та Франції на Дунаї викликали занепокоєність Австрії та Росії. 13(25) липня 1840 р. у Санкт-Петербурзі Росією та Австрією була укладена Конвенція про судноплавство на Дунаї. Це був важливий правовий акт, який регулював торговельну навігацію до 1856 р. [1, с. 288].

Вона встановлювала вільне судноплавство всією течією Дунаю. Щодо торгівлі, то вона не повинна підлягати жодним утискам, ні платежу інших мит, крім встановлених. Австрійські купецькі судна, як і судна інших країн, мали право судноплавства на Чорному морі, можуть вільно входити в суднохідні гирла Дунаю. Австрійські судна не будуть підлягати ніякому огляду ні при вході в гирло Дунаю, ні при виході з нього. Російський уряд зобов'язувався зробити гирло Суліни зручним для судноплавства. Передбачалося відновлення, зруйнованих турецьких маяків в гирлі Суліни. Для покриття витрат, необхідних для проведення робіт, для побудови і утримання маяка встановлювалося мито з австрійських суден при вході в гирло Суліни і виході з нього [6, с. 488–492].

Конвенція була укладена на десять років і в 1850 р. подовжена ще на один рік [5, с. 2].

Аналогічну конвенцію Росія заключила 18 (30) червня 1853 р. з Баварією. Згідно цієї конвенції баварські торгівельні судна користувалися в гирлі ріки тими ж правами, що і австрійські, а російські торгівельні судна на Дунаї користувалися в Баварії правами австрійських У статті I обидві договірні сторони заявили, що судноплавство по Дунаю та його притоках, звичайно в тих частинах його, які знаходяться в їх володіннях, вільне для суден усіх національностей. Якщо деякі з приток протікають територією однієї тільки держави, то принцип вільного судноплавства поширюється і на них. Стаття XVI пропонувала Вюртембергу приєднати до названого договору. Вюртемберг підписав договір в 1855 р. [11, с. 34].

Правовий статус Дунаю істотно змінився після нищівної поразки Росії у Східній (Кримській) війні 1853-1856 рр. Однією з причин участі Франції, Англії на боці Османської імперії була фактична гегемонія Росії на Дунаї. Тому ще в період бойових дій, європейські країни розробляли проекти, щодо обмеження ролі Росії у дунайській торгівлі.

18 липня 1854 р. французька дипломатія сформулювала так звані «чотири пункти», які від імені Англії, Франції, Австрії і Пруссії були пред'явлені Росії: дунайські князівства переходять під загальний протекторат Франції, Англії, Австрії, Росії, Пруссії; ці ж п'ять держав колективно отримують верховний нагляд і контроль над гирлами Дунаю; договір держав з Туреччиною про прохід суден через Босфор і Дарданелли, укладений в 1841 р., повинен бути докорінно переглянутий. Англія, прагнучи відтіснити Росію з берегів Дунаю, заявила в червні 1854 р. про необхідність припинити безконтрольне панування Росії над Сулінським гирлом Дунаю задля загальноєвропейської торгівлі [1, с. 240].

У меморандумі до нот, врученому Горчакову на конференції послів Англії, Франції та Росії у Відні, і в проекті постанов Віденської конференції 1854 р. по Дунаю, представленому австрійським представником Прокеш–Остеном, передбачалося вилучення гирла Дунаю з юрисдикції Росії та Туреччини і встановлення над ним контролю західних держав. Було вирішено запропонувати Росії «звільнення судноплавства по Дунаю аж до його гирл від усякого роду перешкод і застосувати до ріки принципів Віденського конгресу 1815 р.». На думку представників цих держав перешкоди полягали в тому, що Росія не вживала попереджувальних заходів для запобігання засмічення гирл піском і мулом і організувала карантин, який обмежував судноплавство [1, с. 240].

У грудні 1855 р. Австрія вручила Росії ультиматум із п'яти пунктів, три з яких безпосередньо стосувалися Дунаю: заміна російського протекторату над Молдавією, Валахією і Сербією протекторатом всіх великих держав; встановлення свободи плавання в гирлах Дунаю; уступка Росією на користь Молдавії тієї території Буджака, що прилягає до Дунаю. Австрія також запропонувала розповсюдити принцип свободи судноплавства для торгових суден усіх держав тільки на Нижній Дунай, що явно суперечило статті 109 акту Віденського конгресу 28 травня (9 червня) 1815 р., що передбачав встановлення однакового режиму впродовж всієї ріки [10, с. 51–52]

Внаслідок військової поразки у Криму російський уряд пішов на відновлення переговорів у Відні. Через загрозу війни з боку Австрії, Росія опинилася в повній дипломатичній ізоляції, була змушена піти на поступки щодо міжнародного статусу Дунаю.

Редагування статей про судноплавство на Дунаї було покладено на главу французької делегації і голову конгресу Валевського. На п'ятому засіданні Валевський запропонував проект статей, що містили принципи так званого «міжнародного режиму навігації» по Дунаю. Однак австрійська делегація запропонувала застосувати новий режим до Нижнього Дунаю, не поширюючи його на середню і верхню течію річки, де панував австрійський флот.

Позиція Австрії зустріла рішучий опір Англії, Франції. Глава англійської делегації заявив, що, якщо австрійська делегація буде наполягати на своїй пропозиції, Англія візьме на себе ініціативу виключити Австрію з числа учасників переговорів, а після підписання договорів без участі Австрії її кораблям не буде дозволено судноплавство по Нижньому Дунаю. Розбіжності з питання судноплавства на Дунаї було однією з форм прояву боротьби двох угруповань, кожний з яких прагнув захопити тут панування [10, с. 53–54].

Остаточні умови припинення конфлікту були висунуті на Паризькому конгресі 1856 р., який завершився підписанням 18 (30) березня Паризького миру 1856 р. [5, с. 2].

Паризький трактат складався з 33 статей і трьох конвенцій і охоплював правові, економічні, військові та політичні питання, які стосувалися Чорного моря та Дунаю. За ним: «Договірні сторони, з взаємної згоди, постановляють, що правила, визначені Актом Віденського конгресу для судноплавства по річках, які розділяють різні володіння або протікають через них, будуть надалі застосовуються до Дунаю і гирл його. Вони оголошують, що ця постанова відтепер визнається належною до загального європейського права та затверджується їх взаємною запорукою.

Судноплавство по Дунаю не підлягатиме жодним ускладненням і митам. Внаслідок цього не буде стягуватися ніякої плати власне за саме судноплавство по річці і ніякого мита з товарів, що становлять вантаж судів. Правила поліцейські та карантинні, потрібні для безпеки держав прибережних цієї ріки, повинні бути складені таким чином, щоб вони були сприятливі для руху суден. Крім цих правил, вільному судноплавству не буде встановлено жодних перешкод» (Ст. XV).

Для приведення в дію постанов попередньої статті заснувати ЄДК, в якій Росія, Австрія, Франція, Великобританія, Пруссія, Сардинія і Туреччина матимуть свого депутата. Цій комісії буде доручено виконання робіт, потрібних для очищення дунайських гирл, починаючи від Ісакчі і інших частин прилеглих до моря, від піску та інших перешкод, щоб ріка і згадані частини моря стали цілком зручними для судноплавства (Ст. X).

Для покриття витрат, потрібних як для виконання цих робіт, будуть встановлені постійне мито з суден, які повинні бути визначені комісією більшістю голосів і з неодмінною умовою, що в цьому відношенні і у всіх інших буде дотримуватися рівність щодо «прапорів усіх націй» (Ст. XVI).

До утвореної комісії мають бути приєднані і комісари трьох придунайських князівств. Комісія має бути постійною (Ст. XVII).

Загальна Європейська комісія має виконати всі передбачені роботи. Після отримання про те повідомлення, держави, що уклали цей трактат, мають ухвалити скасування загальної ЄДК, а її функції будуть передані постійній прибережній комісії (Ст. XVIII).

Щоб забезпечити виконання визначених правил, кожна з договірних держав буде мати право тримати в будь-який час по два легких морських судна у дунайських гирлах (Ст. XIX).

Для забезпечення свободи судноплавства по Дунаю, імператор всеросійський погоджувався на проведення нового кордону в Бессарабії. Початком цієї межі був пункт на березі Чорного моря на відстані один кілометр на схід від солоного озера Бурнас, далі вона йтиме перпендикулярно до Аккерманської дороги, до Траянового валу, південніше Болграда і потім вгору річкою Ялпуг до висоти Сараціка і до Катаморі на Пруті (Ст. XX). Таким чином, Росія втратила південний Буджак та вихід до Дуная [8, с.28–31].

Фактично Паризький мир повністю усунув Росію з Дунаю та надав необмежені права європейським державам. Юридично судноплавство по Дунаю поділилося на 2 зони: Нижню з міжнародним статусом та австрійсько-

баварську зону Верхнього та Середнього Дунаю. Такий розподіл існував до середини ХХ ст.

У серпні 1858 р. на II Паризькій конференції було прийнято рішення, що ЄДК буде і надалі продовжувати свою діяльність доки повністю не закінчить початих нею гідротехнічних робіт у гирлі Дунаю [5, с.2]. На прохання ЄДК держави, які підписали трактат 1856 р., дозволили їй виробити регламент для судноплавства на морському Дунаї (тобто в гирлах Дунаю). Проект регламенту був оприлюднений 2 грудня 1861 р. Підписаний в Галаці 2 листопада 1865 р., а затверджений на конференції в Парижі 28 березня 1866 р. Туреччина, що знаходилася у фінансовій залежності від західних держав, протягом чотирьох років не підписувала його, вказуючи, що Акт порушував її територіальний суверенітет. Тільки в результаті тиску західних держав турецький уряд погодився його прийняти.

Так, Туреччина зобов'язувалася надавати ЄДК всіляку допомогу і сприяння, які вона може потребувати для провадження технічних робіт, і взагалі у всьому, що стосуватиметься виконання покладених на неї доручень. Вона буде спостерігати за тим, щоб Дунай від Ісакчі до Чорного моря залишався вільним від усяких споруд, повинностей і інших перешкод.

Акт в цілому був спрямований на збереження «набутих прав» західних держав на Нижньому Дунаї на їх розширення і зміцнення. Акт значно розширював обсяг прав ЄДК за рахунок прибережних країн. Регулювання судноплавства на Нижньому Дунаї відносилися до виключного відання ЄДК незалежно від місцевих держав [2, с.74].

2 листопада 1865 р. ЄДК прийняла Акт про навігацію для Нижнього Дунаю та його дельти. Цей документ проголосив нейтралітет Комісії та всіх її служб.

Жодним компаніям або товариствам, що не належали Європейській комісії, ні приватними особами не дозволялося влаштовувати ніякі пристані, набережні або інші подібного роду заклади. Судноплавство в гирлах Дунаю здійснювалося затвердженим Європейською комісією положенням про судноплавство і поліцію. Судноплавство на Нижньому Дунаї було підпорядковане Головному інспектору Нижнього Дунаю і капітану Сулінського порту. Ці дві посадові особи, призначались Туреччиною, мусили в усіх своїх діях керуватися прийнятим положенням, в дотриманні якого вони дали присягу.

У разі якщо ЄДК або постійною Прибережною комісією буде виявлений проступок або порушення положення про судноплавство і поліцію, вчиненим

яким-небудь із зазначених посадових осіб, вона повинна клопотати у Високої Порти щодо усунення винного від посади.

Головний інспектор і капітан Сулінського порту можуть бути зміщені зі своїх посад через порушення, за власним бажанням або за згодою між Високою Портою і ЄДК. Згідно положенням Віденського конгресу і затвердженим XV статтею Паризького трактату, влада Головного інспектора і капітана Сулінського порту поширювалося «на всі прапори». Головному інспектору для допомоги виділялося кілька наглядачів. Шкіпера купецьких судів зобов'язані виконувати накази Головного інспектора і капітана Сулінського порту.

Стаття XVI Паризького трактату надавала ЄДК право оподаткувати судноплавство митами в розмірі, необхідному для покриття витрат на вищезгадані роботи. Прибуток від зборів призначався тільки для покриття позик, вже зроблених ЄДК, і тих, які вона може укласти надалі на закінчення робіт для покриття витрат із управління. Кожне п'ятиріччя збори та тарифи мали переглядатися і поступово зменшуватися. Стягнення мита і керування Сулінською судноплавною касою, як і раніше, визначалося діючим положенням. Чиновник, що займався збором мита, призначався ЄДК абсолютною більшістю голосів. Докладний баланс операцій судноплавної каси друкувався пресою.

Головне управління маяків Османської імперії прийняло на себе витрати на освітлення, управління та утримання маяків, що складала систему освітлення гирл Дунаю.

Карантинні правила, що застосовуватимуться в гирлах Дунаю, встановлювалися заснованою у Константинополі Вищою медичною радою, в якій різні іноземні комісії беруть участь через своїх депутатів. Звільнення суден від усяких карантинних заходів мало місце за відсутністю чумної зарази на Сході. Якщо ж, чума проникла на прибережні до Дунаю території тут же здійснювалися карантинні заходи.

Спорудження і всякого роду заклади, засновані ЄДК, мали користуватися нейтралітетом, у разі війни будуть недоторканні для всіх воюючих сторін. Використання нейтралітету поширюється на Головне інспекторство судноплавства, на управління Сулінського порту, на особистий склад судноплавної каси і морського госпіталю, на техніків які повинні вести догляд за спорудами [8, с. 94–101].

Таким чином, ЄДК з тимчасової комісії, з чисто технічними функціями, стала законодавчою, адміністративною та судовою владою судноплавства на

Нижньому Дунаї. Без комісії не могло вирішуватися ні одне питання, пов'язане з судноплавством на Дунаї.

Крім того, на Паризькій конференції 1866 р. продовжили повноваження ЄДК ще на п'ять років. Англійці намагалися продовжити існування ЄДК «на невизначений термін». Але їм протистояли представники Росії. З цієї ж причини були відкинуті претензії на розширення територіальних компетенцій комісії до Браїли [3, с. 34].

Скориставшись поразкою Франції у франко-пруській війні 1870–1871 рр., Росія почала вимагати перегляду положень Паризького миру на Лондонській конференції 13 березня 1871 р. Стосовно Дунаю, конференція позбавила придунайські країни впливати на режим судноплавства, однак дозволяла придунайським країнам, розташованим поблизу Залізних Воріт усунути природні перешкоди в судноплавстві. На покриття витрат дозволялося стягувати тимчасові мита з торгових суден усіх країн (у тому числі і прибережних), до погашення боргу [10, с. 61].

Остаточний крок у вирішенні європейських суперечок за Дунай поклала поразка Туреччини у війні з Росією 1877–1878 рр. 8 березня 1878 р. між Росією і Туреччиною був укладений Сан–Стефанський мир. Туреччина повертала Росії південний Буджак (крім островів в гирлах Дунаю) і Росія знову отримувала вихід до Дунаю. Умови Сан–Стефанського договору викликали невдоволення урядів Англії, Пруссії та Австрії. На їх вимогу Росія змушена була погодитися на перегляд умов [10, с. 61].

13 червня 1878 р. в Берліні відкрився конгрес великих держав. Завдяки позиції Австрії до Румунії відійшла територія на південь від Добруджі. Туреччина повертала Росії Південний Буджак з виходом у Чорне море Старо-Стамбульським гирлом.

ЄДК, в якій Румунія дістала місце представника, зберігала свої компетенції, які відтепер поширювалися до румунського Галаца при повній незалежності від місцевих властей. Росія заперечувала проти продовження терміну повноважень ЄДК на тривалий час і перетворення її в постійне представництво на Дунаї. Проте трактат зберігав за ЄДК всі колишні повноваження. Прохання Сербії про її допуск до ЄДК було відхилено, через її проросійську позицію [1, с. 48].

Виконання робіт з усунення перешкод для судноплавства біля Залізних Воріт і порогів, на території Сербії та Румунії, договір передавав Австро-Угорщині. Прибережні держави зобов'язувалися надавати їй допомогу. Право стягнення мита також передавалося Австро-Угорщині. Англія пішла на



встановлення австрійського контролю над районом Залізних Воріт, для того, щоб посилити позиції Австро-Угорщини і ще більше загострити відносини між країнами [8, с. 148–151].

Внаслідок зазначених змін окремі положення про судноплавство на Дунаї вже не сповна відповідали інтересам західних держав на Дунаї. Це і було підставою для прийняття додаткового акту від 28 травня 1881 р. Додатковий акт 1881 р. вимагав від придунайських держав визнання ЄДК, яка отримала повний контроль над операціями Сулінської навігаційної каси [1, с. 39].

На ЄДК покладалося утримання і завідування всіма маяками, що становлять систему освітлення дунайських гирл. Збори на маяки із загальної суми зборів, що стягуються в Суліні, цілком належали судноплавній касі.

Санітарні вимоги, які використовувалися в гирлах Дунаю тарифи санітарних мит могли змінюватися, за згодою ЄДК.

У той же день делегати підписали на засіданні Європейської Дунайської комісії протокол № 384, в якому сказано: «При підписанні додаткового акту делегат від Росії, за приписом свого уряду, заявляє, що він підписує згаданий акт з таким застереженням: вимоги додаткового акта (V і VI стаття) не будуть застосовуватися до лівого берега Кілійського рукава, тобто до російської території» [7, с. 163–167].

З ініціативи Англії в 1883 р. в Лондоні була скликана конференція великих держав для обговорення дунайського питання. Розпуск ЄДК, черговий термін якої минав у 1883 р., в Англії розглядали як провал її політики на Дунаї. Тому 28 жовтня 1882 р. англійське міністерство закордонних справ звернулося до Франції з нотою такого змісту: «На думку уряду її величності, бажано продовження повноважень ЄДК на невизначений термін і щоб її діяльність тривала до тих пір, поки питання про припинення її існування не буде вирішено більшістю голосів представлених у ній держав; голосування буде проведено на конференції цих держав, Уряд її величності бажає взяти на себе ініціативу щодо внесення цієї пропозиції, то він хотів б заздалегідь знати, як до цього поставиться французький уряд» [10, с. 65].

Французький уряд прийняв англійську пропозицію щодо продовження повноважень ЄДК. Австро–Угорщина також дала це згоду і в свою чергу заручилася підтримкою Англії щодо прийняття вигідного для Австро–Угорщини регламенту навігації для ділянки Дунаю від Залізних Воріт до Галаца, який Румунія і Болгарія відмовилися підписати [7, с. 163–167; 10, с. 61].

Румунії не надали на конференції права вирішального голосу, хоча вона і була членом ЄДК і на її території протікала вся діяльність останньої. Так само

поставилися західні держави і до Сербії, дозволивши їй представникам, як і румунським, бути присутніми на конференції лише з правом дорадчого голосу.

Болгарія отримала право лише надіслати своїх делегатів з дорадчими голосами. Нотою від 19 лютого 1883 р. болгарські делегати повідомили про відмову брати участь в конференції в якості простих глядачів і заявили, що князівство вважає себе вільним від будь-яких зобов'язань, які будуть прийняті конференцією.

Офіційним мотивом недопущення малих придунайських країн на Лондонську конференцію було те, що вони не підписали Берлінського договору. В дійсності західні держави вважали, що присутність Румунії, Сербії та Болгарії на конференції посилить позиції Росії на Дунаї і не дасть можливості продовжити повноваження ЄДК і розширити її територіальні компетенції [1, с. 48; 5, с. 2].

Конференція дійшла наступних висновків: «Юрисдикція Європейської Дунайської комісії розширюється від Галаца до Браїлова; її повноваження продовжувалися на двадцять один рік, рахуючи з 1883 р.; фактичний контроль ЄДК не буде поширюватися на ті частини Кілійського рукава, обидва береги якого належать одній з прибережних держав; виконані роботи на Ізмаїльському Чаталі залишаються під опікою і під наглядом ЄДК; ніщо не буде обмежувати прав Росії стягувати збори, призначені на покриття витрат планованих нею роботах (Ст. VII.)

Статут про судноплавство, річкову поліцію і нагляд, вироблений 2-го червня 1882 р. ЄДК за участю сербського та болгарського делегатів, підлягав застосуванню до частини Дунаю, між Залізними Воротами та Браїловим. Даний трактат мав бути ратифікований протягом шести місяців» [8, с.189–193].

Росія погодилася на продовження існування ЄДК лише за умови вилучення Кілійського гирла, що належало до російської території.

Режим створений Паризьким мирним 1856 р. і подальшими актами, не зміг остаточно вирішити дунайської проблеми. До Першої світової війни не було встановлено єдиного правового режиму ріки. Сербія, Болгарія і Румунія встановлювали на ділянках Дунаю, що протікав їх територією, свої правила судноплавства. Європейська Дунайська комісія регулювала судноплавство на Нижньому Дунаї до Браїлова. Судноплавство Кілійським гирлом регламентувалося російською та румунською владою.

Таким чином, відсутність єдиного правового режиму на Нижньому Дунаї зумовила перегляд його правового статусу у наступні десятиліття ХХ ст.

**Список використаних джерел та літератури:**

1. Гриневецкий С.Р. Дунайская энциклопедия: в 2-х т. / С.Р. Гриневецкий, С.С. Жильцов, И.С. Зонн. – М.: Междунар. отношения, 2009. – Т.1. А – К. – 304 с.
2. Гуреев С.А. Международное торговое судоходство: (Международно-правовые проблемы) / С.А. Гуреев. – М.: Междунар. отношения, 1979. – 224 с.
3. Дунайская комиссия и дунайское судоходство / Сост.: Д. Недялков, Я. Шпигельман, В. Воронцов, Э. Шульце–Раушенбах. – Будапешт: Дунайская Комиссия, 2004. – 110 с.
4. Ефименко А. П. Международно – правовой режим Дуная: аспекты судоходства и охраны окружающей среды: дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 /А. П. Ефименко. – К., 1998. – 153 с.
5. Кривцов И. Регулярному русскому международному судоходству на Дунае – 100 лет. От истоков – в будущее / И. Кривцов // Советский Измаил. – 1983. – 22 сентября. – С. 2
6. Мартенс Ф.Ф. Собрание Трактатов и Конвенций, заключенных Россией с иностранными державами: в 15 т. / Ф.Ф. Мартенс. – СПб.: Типография Министерства Путей Сообщения, 1878. – Том IV. Часть 1. Трактаты с Австрией. – 621 с.
7. Сборник действующих трактатов, конвенций и других международных актов, имеющих отношение к военному мореплаванию /Сост.: И.А. Овчинников, штат. преп. Александр. воен.-юрид. и Николаев. мор. акад. – СПб.: Тип. Мор. м-ва, 1901. – 813 с.
8. Сборник договоров России с другими государствами, 1856–1917 /Сост.: Козьменко И.В.; Под ред.: Адамов Е.А. – М.: Госполитиздат, 1952. – 463 с.
9. Советская историческая энциклопедия: в 12 т. / гл. ред. Е. М. Жуков. – М.: Сов. энцикл., 1961. – 301 с.
10. Фандиков П.Г. Международно-правовой режим Дуная: Исторический очерк / П.Г. Фандиков. – М.: Госюриздат, 1955. – 256 с.
11. Форштетер А.Л. Дунай как международная река / А.Л. Форштетер. – М., 1890. – 153с.

**References:**

1. Hryneveckyj, S.R. (2009). *Dunajskaya encyklopedyya: v 2-x t. T.1. A–K*. М.: Mezhdunar. Otnoshenyuya [in Russian].
2. Hureev, S.A. (1979). *Mezhdunarodnoe torhovoje sudoxodstvo: (Mezhdunarodno-pravovye problemy)*. М.: Mezhunar. Otnoshenyuya [in Russian].
3. *Dunajskaya komysyya y dunajskoe sudoxodstvo* (2004). Budapesht: Dunajskaya Komysyya [in Russian].
4. Efymenko, A. P. (1998). *Mezhdunarodno – pravovoj rezhyim Dunaya: aspekty sudoxodstva y ohrany okruzhayushhej sredy*. К. [in Russian].
5. Kryvcov, Y. (1983, 22 sentyabrya). *Rehulyarnomu russkomu mezhdunarodnomu sudoxodstvu na Dunae – 100 let. Ot ystokov – v budushhee. Sovetskyj Yzmayl, 2.* [in Russian].
6. Martens, F.F. (1878). *Sobraneye Traktatov y Konvencyj, zaklyuchennyh Rosseye s ynostrannymy derzhavamy: Tom IV. Chast" 1. Traktaty s Avstryej* : v 15 t. Typohrafiyya Mynysterstva Putej Soobshhenyya [in Russian].
7. *Sbornyk dejstvuyushhyx traktatov, konvencyj y druhyx mezhdunarodnyh aktov, ymeyushhyx otnoshenye k voennomu moreplavanyyu* (1901). S.-Pb.: Typ. Mor. m-va [in Russian].
8. *Sbornyk dohovorov Rossey s druhymy hosudarstvamy, 1856–1917* (1952). М.: Hospeltyzdat [in Russian].
9. *Sovetskaya ystorycheskaya encyklopedyya* (1961): v 12 t. М.: Sov. encykl. [in Russian].
10. Fandykov, P.H. (1955). *Mezhdunarodno-pravovoj rezhyim Dunaya: Ystorycheskyj ocherk*. М.: Hosyuryzdat [in Russian].
11. Forshteter, A.L. (1980). *Dunaj kak mezhdunarodnaya reka*. М. [in Russian].

**Shevchenko Andrii,**

*Ph. D., (History)*

*Public association «Kraievied», Odesa, Ukraine*

## INTERNATIONAL SETTLEMENT OF COMMERCIAL SHIPPING ON THE LOWER DANUBE IN THE XIX - EARLY XX CENTURIES

**Abstract.** *The article analyzes the main international acts, treaties, conventions governing commercial shipping in the Lower Danube in the XIX - early XX centuries. Considerable attention is paid to the periodization and peculiarities of international diplomacy regarding commercial shipping on the Danube.*

*The measures of European states for the introduction of a single legal regime and guarantees of safety of navigation on the Danube are considered. The attempts of the Russian Empire to establish political, economic and legal hegemony in the European international shipping trade are analyzed. The process of creation of the European Danube Commission (hereinafter - EDC) and its place in the deployment of international shipping in the region is studied.*

*By the middle of the XIX century most often used bilateral diplomacy aimed at strengthening the presence of European countries on the Danube. Britain, Austria, and Russia actually imposed their conditions on the Ottoman Empire regarding shipping and trade relations. The Russian Empire almost monopolized its presence on the Lower Danube with the Peace of Bucharest (1812), the Peace of Andrianople (1829), and the Ackermann Convention of 1826, much to the displeasure of leading European countries. Therefore, from the middle of the XIX century efforts of European countries (including Britain, France, Austria) were aimed at ousting Russia not only from the Danube, but from the Budzhak region and the creation of an international commission (EDC), which would regulate commercial shipping. Russia's defeat in the Crimean War of 1853-1856 and the loss of the Danube part of Budzhak temporarily drove it out of the Danube region. The legal alternative was the activity of the EDC, which was clearly regulated by international treaties and conventions. In addition to regulating the shipping regime, the EDC dealt with the issue of quarantine, arrangement of shipping channels, legal regime in the area of responsibility.*

*Even the victory in the Russo-Turkish War of 1877–1878 failed to restore Russia's full presence. The agreements of 1878–1883, according to which Russia regained the Danube part of Budzhak and the Kiliia estuary, became a certain compromise, and the powers of the EDC extended to the entire Lower Danube.*

*Until 1918, control over waterways continued to be exercised by the European Danube Commission, which in turn also did not take into account the interests of the newly formed Danube states (Romania, Serbia, Bulgaria).*

**Key words:** *Danube, shipping, navigation, trade, Budzhak, EDC, convention.*

**Надійшла до редколегії 17.01.2022**

---

## НАУКОВА ХРОНІКА

DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2022.21.10>

**Олег Машевський,**

*доктор історичних наук, професор,  
Київський національний університет  
імені Тараса Шевченка, Київ, Україна  
ORCID: [0000-0002-5251-2089](https://orcid.org/0000-0002-5251-2089)*

**Віталій Люлька,**

*доктор філософії (історія)  
Київський національний університет  
імені Тараса Шевченка, Київ, Україна*

### **КРИМ У КООРДИНАТАХ ІСТОРІЇ: НАУКОВИЙ СЕМІНАР КАФЕДРИ НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН, ОП СХОДОЗНАВСТВО**

Війна Російської Федерації проти України, гаряча фаза якої триває нині, розпочалася ще в 2014 р., коли Росія окупувала та анексувала українську Автономну Республіку Крим й після того розгорнула війну на українських теренах Донбасу. З того часу зусилля української держави та суспільства, величезної більшості світової спільноти спрямовані на відновлення територіальної цілісності України, покарання РФ за її агресивні дії, компенсування нашій державі збитків завданих цією навалюю.

Відтак, саме дослідження, висвітлення історії та сучасності кримської проблематики є одними із найбільш нагальних завдань української наукової та експертної спільноти.

Центр дослідження історії турецького та кримськотатарського народів кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету, що працює з 2019 р. має у своєму доробку низку проведених міжнародних наукових конференцій, науково-методичних семінарів, круглих столів, виставок та презентацій. Тому цілком природно, що саме керівник цього Центру, доцент Олег Купчик виступив ініціатором проведення низки науково-методичних семінарів «Крим у координатах історії». Характерно, що ця ініціатива виникла та почала реалізовуватися у період масової концентрації російських військ на українських кордонах та власне у самому тимчасово окупованому Криму, для подальшого наступу на Україну, що зрештою відбулося 24 лютого 2022 р.

До організаційного комітету цього поважного наукового заходу увійшли: Андрій Коваль, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, заступник декана з науково роботи та міжнародних зв'язків, (відповідальний секретар Оргкомітету); Олег Купчик, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн, керівник Центру досліджень історії турецького та кримськотатарського народів, доцент, кандидат історичних наук (голова Оргкомітету); Віталій Люлька, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, асистент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн, кандидат історичних наук; Олександр Понипаляк, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, асистент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн, кандидат історичних наук; Олег Машевський, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн, професор, доктор історичних наук (заступник голови Оргкомітету); Макар Таран, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн, доцент, кандидат історичних наук; Володимир Урусов, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн, керівник Центру дослідження сучасного Китаю, доцент, кандидат історичних наук.

Науковий семінар відкрила 20 травня 2021 року кандидат географічних наук Інна Степанець, проректор з науково-педагогічної роботи (гуманітарні питання) Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Від імені керівництва університету спікерка наголосила, що університет усіма можливими засобами підтримує такі заходи, тому що це надзвичайно важливо і, унікальність цього захисту полягає в його міждисциплінарності, оскільки у ньому беруть участь і політологи, і історики, і філологи, що має сформувати нові візії цієї проблеми. Пані проректорка подякувала всім фахівцям за те, що вони мають мужність, сміливість і дійсно внутрішнє прагнення зберегти правдиву історію нашої держави і всіма можливими науковими і освітянськими формами і інструментами показувати і невпинно транслювати те, що Крим є українським і що наша історія не має ніякої можливості бути переписаною завдяки інструментам країни агресора.

Перша секція цього наукового заходу «Крим у європейській/світовій історії» відкрилася доповідями професора кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету КНУ Наталії Городньої та завідувача цієї ж кафедри, гаранта ОП Схodosнавство ОР Бакалавр Олега Машевського,

які розглянули позицію США щодо дій Росії в АР Крим в лютому-березні 2014 року та, відповідно, проблему анексії українського Криму Російською Федерацією у політиці адміністрацій президентів США Б. Обами та Д. Трампа. Після певної дискусії доповідачі та учасники наукового заходу дійшли думки, що політика США щодо реакції на війну Росії проти України зазнала суттєвої трансформації. Якщо адміністрація Б.Обами під час анексії Криму у 2014 р. діяла надто обережно, навіть певним чином стримувала українське керівництво щодо рішучих дій, щоб, на думку Білого Дому, «не спровокувати» Кремль до подальшої агресії на інших українських теренах, то згодом американські очільники дійшли думки, що поступки та стриманість лише заохочують російську агресію, й тому потрібно розширювати спектр та глибину санкцій проти РФ та всебічну підтримку України.

Враховуючи важливість для України підтримки Великої Британії у протистоянні російським окупантам, досить важливою була доповідь одного з чільних українських британістів професора Західноукраїнського національного університету Андрій Грубінка, який звернув увагу на проблему анексії Криму в контексті британсько-українських відносин. Професор Андрій Мартинов розкрив позицію ФРН щодо анексії РФ українського Крим та причини досить стриманої позиції Берліна щодо стримування російської агресії.

У сучасному світі все більшого геополітичного значення набувають країни Сходу, враховуючи їхній економічний, демографічний, політичний потенціал. Відтак, виняткове значення має залучення цих держав до проукраїнської політики у питанні опору російській агресії, санкційного покарання Кремля та постачання Україні сучасного озброєння. Доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн КНУ, гарант ОП Сходознавство ОР Бакалавр Макар Таран у свої доповіді детально розглянув контексти теми Криму для зовнішньої політики КНР після 2014 року. Доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн КНУ, гарант ОП Сходознавство ОР Магістр Олег Купчик висвітлив позицію Турецької Республіки щодо анексії РФ українського Криму. Олександр Дуднік, старший науковий співробітник Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського дослідив проблему анексії українського Криму Російською Федерацією у політиці країн Південного Кавказу.

Країни Латинської Америки, зважаючи на їхнє значне представництво у міжнародних організаціях, наявність досить чисельної української діаспори, зростання економічного потенціалу, є привабливими партнерами для нашої держави. Саме цією проблематикою займається на кафедрі нової та новітньої історії зарубіжних країн КНУ керівник Центру латиноамериканських та

іберійських студій «Casa Iberoamericana» доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн КНУ Наталія Шевченко, яка виступила з блискучою доповіддю «Кримське питання» в українсько-латиноамериканських відносинах (2014-2020 рр.)

Український Крим має давню та славу історію виражену зокрема і у мистецьких пам'ятках. Саме цієї проблематики торкнулася доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн КНУ, гарант ОП Всесвітня ОР Бакалавр Вікторія Пількевич.

Досить цікавими були доповіді другої секції «Крим в історії України», передусім, які висвітлюють кримську проблематику в історії України у глобальному контексті: Олександр Галенко Свідчення тарханного ярлика Гаджжі Герейя 1453 р. до початкової історії Кримського ханату; Олег Купчик Крим у зовнішній торгівлі УСРР (початок 1920-х років); Ольга Сухобокова Позиція української діаспори щодо анексії РФ українського Криму; В'ячеслав Ціватий Крим у міжнародних відносинах і політико-дипломатичних траєкторіях Європа-Туреччина-Росія наприкінці раннього Модерного часу: інституціональний і флуктуаційний дискурси; Яна Купчик Агатангел Кримський про українців в Криму кінця ХІХ – початку ХХ ст. в праці «Кримські студії»; Андрій Іванець «Кримське питання» в політиці УНР періодів Центральної ради та Директорії; Олександр Понипаляк Крим у військово-політичній стратегії Німеччини в період Другої світової війни; Павло Сацький Формування технологічних мереж на територіальній основі Криму і південних районів України (1945–1954 рр.); Віталій Люлька Становище мусульман в Автономній Республіці Крим після анексії її Росією; Наталія Терес Туризм як інструмент розвитку сільських районів АР Крим; Любов Шпаковська «Скіфське золото» Криму: російсько-український спір в амстердамському суді 2014–2021 років.

Після активного обговорення кримської проблематики в історії України та міжнародному контексті, до якого долучився і представник президента в Автономній Республіці Крим Антон Кориневич, було вирішено видати збірник наукових праць за результатами цього наукового форуму та провести другий тематичний науковий семінар з кримської проблематики восени 2021 року.



**Oleh Mashevskiy,**

*Dr. habil (History), Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine*

**Vitalii Liulka,**

*Ph. D., (History), Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine*

**CRIMEA IN THE COORDINATES OF HISTORY: SCIENTIFIC SEMINAR  
OF THE DEPARTMENT OF MODERN AND CONTEMPORARY HISTORY  
OF FOREIGN COUNTRIES,  
EDUCATIONAL PROGRAM ORIENTAL STUDIES**

*Ukrainian Autonomous Republic of Crimea and then launched a war on Ukrainian territory in Donbass. Since then, the efforts of the Ukrainian state and society, the vast majority of the world community are aimed at restoring the territorial integrity of Ukraine, punishing Russia for its aggressive actions, compensating our state for the damage caused by this invasion.*

*Thus, the research, coverage of the history and modernity of the Crimean issues are one of the most urgent tasks of the Ukrainian scientific and expert community.*

*The Center for the Study of the History of the Turkish and Crimean Tatar Peoples of the Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries of the Faculty of History has a number of international scientific conferences, scientific and methodological seminars, round tables, exhibitions and presentations. Therefore, it is quite natural that the head of this Center, Associate Professor Oleh Romanovych Kupchyk, initiated a number of scientific and methodological seminars "Crimea in the coordinates of history." It is noteworthy that this initiative arose and began to be implemented during the period of mass concentration of Russian troops on the Ukrainian borders and in fact in the most temporarily occupied Crimea, for a further attack on Ukraine, which eventually took place on February 24, 2022.*

*The first scientific seminar was opened on May 20, 2021 by Inna Stepanets, Candidate of Geographical Sciences, Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work (Humanitarian Affairs) of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. The first section of this scientific event "Crimea in European / World History" opened with reports by Professor of the Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries of the Faculty of History Nataliia Gorodnia and Head of the same department, guarantor of the Bachelor educational program American Studies and European Studies (with in-depth study of foreign languages) Oleh Mashevskiy, who considered the US position on Russia's actions in the Autonomous Republic of Crimea in February-March 2014 and, accordingly, the problem of annexation of Ukrainian Crimea by the Russian Federation in the policy of US Presidents B. Obama and D. Trump. In today's world, the countries of the East are becoming increasingly geopolitically important, given their economic, demographic, and political potential. Therefore, the involvement of these states in the pro-Ukrainian policy of resisting Russian aggression, sanctioning the Kremlin, and supplying Ukraine with modern weapons is of paramount importance. Associate Professor of the Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries of Taras Shevchenko National University of Kyiv, guarantor of the Educational Program Oriental Studies of the Bachelor level Makar Taran in his reports discussed in detail the contexts of Crimea for China's foreign policy after 2014. Oleh Kupchyk, Associate Professor of the Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Guarantor of the Oriental Studies Educational Program of Master level, spoke about the position of the Republic of Turkey on the annexation of the Ukrainian Crimea by the Russian Federation. The reports of the second section "Crimea in the history of Ukraine" were quite interesting, first of all, which cover Crimean issues in the history of Ukraine in a global context.*

*After an active discussion of Crimean issues in the history of Ukraine and the international context, which was joined by the President's representative in the Autonomous Republic of Crimea Anton Korynevych, it was decided to publish a collection of scientific papers on the results of this scientific forum and hold a second thematic scientific seminar on Crimean issues in autumn 2021.*

**Key words:** *Crimea, annexation, occupation, Russian-Ukrainian war, sanctions, scientific seminar.*

**Надійшла до редколегії 10.04.2022**

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА  
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ  
КАФЕДРА НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН**

# **ЄВРОПЕЙСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ**

**ЕЛЕКТРОННЕ НАУКОВЕ ВИДАННЯ**

**2022 – № 21**

**Комп'ютерна верстка:** Скульська Ірина Петрівна  
Гуменний Сергій Любомирович

**Автори статей несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей. Тексти подаються в авторській редакції.**